

सत्यवाही Reg. No.

224

કરિશ્ચંદ્ર

અને સતી

ताराभती

નાટક ત્રીઅંકી.

રચી છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

પ્રકાશક સાકરલાલ ખુલાખીદાસ.

३. श्रीश्रीश्री-श्रीमहावाह.

आहृति ७ भी

भन ३०००

સને ૧૮૬૭ના ૨૫ ઓક્ટોબ્રમાંથી રજીસ્ટર કરાવ્યું છે.

શા. પોપટલાલ અમદાવાદ એ જી.એ. શ્રીજીન વિદ્યાવિધાન
પ્રેસ રીપ્રીન્ટાડના પુસ્તકો અમદાવાદ નં. ૧૧૬

સંવત ૧૯૭૮ અને ૧૯૮૨

डीभत ०-८-०

۷۵۹

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૫૭૬૮ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ રસિકાંદ

વિષય ૬-૨

સત્યગ્રાહી
હરિશ્ચંદ્ર

અને સતી

તારામતી.
નાટક ત્રીઅંકી.

રચી છપાવી પ્ર.સેદ્ધ કરનાર,
બુકસેલર સાકરજાલ બુલાખીદાસ.
ઠે. રીચીરોડ—અમદાવાદ.

અ.વૃત્તિ ૭ મી—પ્રત ૪૦૦૦.

સને ૧૮૯૭ના ૨૫ મા એક્ટ પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવ્યું છે

મા. પાપટજાલ અમચાભાઇએ જાણ્યો, શ્રીજીન વિદ્યા
પ્રેસ રીચીરોડના ખુસ નીચે અમદાવાદ નં. ૧૧૬

સંવત ૧૯૭૮—સને ૧૯૨૨

કીમત રૂ. ૦-૮-૦.

પાત્રજનો.

હરિશંદ્ર..... અયોધ્યાપુરીનો સત્યવાદી રાજા.

તાશમતી તેની સતી સ્ત્રી.

દોહિતાશ્વર તેનો પુત્ર.

સત્યવીર્તિ તેનો પ્રધાન.

વિશ્વામીત્ર..... }
વશિષ્ઠ } મહાન ઋષિઓ.

નારદ કલહપ્રિય પુરુષ બ્રહ્માનો પુત્ર.

નસત્ર વિશ્વામિત્રે સંત્રબળે ઉત્પન્ન કરેલો શિષ્ય.

ઈંદ્ર સ્વર્ગાધિપતિ.

અગ્ની, વાયુ, વરુણ, યમ. ઈંદ્ર સહાના દેવો.

કાળસેન ઠેક રૂપે યમ.

અગ્નીસેન બ્રાહ્મણ રૂપે અગ્નિદેવ.

દયાદત્ત કાશીનો રાજા.

સત્યકૈશી તેનો પ્રધાન.

દિવ, બ્રહ્મા વિશ્વ. બ્રહ્માંડના પ્રભુ.

(પ્રતિહાર, વાસાંગના, શિષ્ય, જંગલી પ્રાણીઓ, સેનાધિપતિ, લશ્કર, જૂતો, કિંસક પશુઓ, કાશી-રાજાનો પુત્ર, શીશુક અને વિપ્રો વિગેરે વિગેરે.)

સત્યવાદી

માહારાજ હરિશ્ચંદ્ર

અને

સતી તારામતિ નાટક.

અંક ૧ કો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—નાટક શુભી.

પાત્ર—સુત્રધાર અને વિદુષક

સુત્રધાર—(પ્રવેશ કરી સમા તરફ) અહો આર્ય સભાજનો આથી ને આ રંગભૂમી ઉપર અયોગ્યાવાસી સસવાદી મહાન નૃપેન્દ્ર હરિશ્ચંદ્ર અને સતિ માતા તારામતીનું નાટક ભજવવા અતિ ઉત્કંઠા ધરાવું છું. તેમાં આપ બહુ બધ દરેક વિષય પુર્ણ રીતે શ્રવણ કરી તે પ્રમાણે વર્તવા શાહનુષ્ઠત થશો એવી હું આશા રાખુ છું અને તેમાં ને ને કંઈ આપને દોષ માલમ પડે તે દ્રષ્ટાંત કરશો. એવી આ કિંકર સેવકની આશાઓ છે તે પુર્ણ કરશોજ. (એવામાં વિચીત્ર વેશે વિદુષક પ્રવેશ કરે છે.)

વિદુષક—અરે અહીંના શાની આટલી બધી ગડગડ મચાવી મુકી છે !

સુત્રધાર—અત્યા તું આવો વિચીત્ર વેશ સજી અહીંના ક્રમાંથી આવ્યો !

વિદુષક—તને નથી ખબર ? (આગળથી બારણું ખતાનીને) જો પછે શું દેખાય છે ? તેમાંથી આવ્યો બોલ હવે શું કહે છે ?

સુત્રધાર—અહીંના આવવાનું તને શું પ્રયોજન છે ?

વિદુષક—માહારાજી લોકોનો ગડગડાટ સાંભળી પારુનું કે અહીં કંઈ મીઠાન બીઠાન હશે તેથી બંદા ગુપચુપ બુધી ગયા કે હવે કેટલી વાર છે ! કદ પડીઆ ને પતરાળાં કે કટકટ આપી દઈ. ને આ બેઠલામાંથી બે બાર નંજુને ઉઠાડ કે કટાકટ પીરસી લે. અને માફ પછુ પતરાળુ પીરસાવને કે હું પછુ જમી લઈ.

સુત્રધાર—જો તું મને પુરતી મદદ આપીશ તો તે પશુ તને મળશે.

વિદુષક—એકવાર તો તને કહ્યું કે લાવ પતરાળાં પડીઆ. એથી વળી બીજી શી મદદ જોઈએ છીએ ?

સુત્રધાર—આ ઠેકાણે કોઈ જમવાનું નથી પશુ સત્યવાદી નૃપેન્દ્ર હરીશ્ચન્દ્રનું નાટક જાજરી બતાવવાનું છે. તેમાં જો પુરતી સહાય કરીશ તો સવારે સૌ થશે. પછે કાં !

વિદુષક—ચાલ તારે ! નાટકનો આરંભ કર, મારાથી બનશે તેટલી મદદ કરીશ.

સુત્રધાર—ડીકે જાણ, હું અંદર જઈ સર્વ પાત્રને સમજાવીને મોકલું છું.

વિદુષક—હું તેટલી વાર જરા માફક કામ કરી આવું.

(એમ કહી બંને પોતપોતાના માર્ગે સિધાવે છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—નારદનું જીવન.

પાત્ર—નારદ એકલો.

નારદ—(પડદા પાછળથી ગાતા ગાતા પ્રવેશ કરે છે.)

કહું શું નસીબે દુખીયો કીધો છે. એ રાહ.

બ્રહ્મ સત્ હું નારદ કહાઉં, જ્યાં હો સંપ ત્યાં કુસંપ કરાવું. ટેક બાણાસુરને શ્રીકૃષ્ણ સાથે, તેમ વિશ્વામિત્ર વશિષ્ઠ લડાવું. બ્રહ્મ પડશે મળા બહુ જોવાની ત્યારે, ચાલ ઝટ ઇંદ્ર પાસે હું જાઉં બ્રહ્મ થયા ધણી દીન મુજને ગયે ત્યાં, તેથી જરૂર આજે મારેરે જાવું બ્રહ્મ

—શ્રીકૃષ્ણ—

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—વિશ્વામિત્રનો આશ્રમ.

પાત્ર—વિશ્વામિત્ર અને વશિષ્ઠ.

(એમ કહી સ્વર્ગપુરીમાં ઇંદ્રની કચેરીમાં જાય છે.)

વશિષ્ઠ કોઈ કારણસર બહાર ગયેલા, અને પોતાનું કામ પૂરું કરી પાછા આવતા હતા; એવામાં વિશ્વામિત્ર ઋષી પોતાના આશ્રમ આગળ અમરતા ફરતા હતા, તેમને વશિષ્ઠને કુરથો દેખી પોતાને

આશ્રમે આવવા વિનંતી કરી, જેથી વશિષ્ઠ ત્યાં આવ્યા ને બેઠે
એક સ્થાને બેસી વાતચીત કરવા બેઠા.

વિ०—મુની વશિષ્ઠ આપ ક્યાંથી આવો છો ?

વ૦—આ પાસેના ઉપવનમાં જરા મુની વિમળશુદ્ધિનું કામ
હતું તે ગયો હતો.

વિ०—વિચારમાં પડે છે. આ જોઈ વશિષ્ઠ વિશ્વામિત્રને પુછે છે

વ૦—શા વિચારમાં પડ્યા મુની વિશ્વામિત્ર ?

વિ०—ઈંદ્રની કચેરીમાં ગયે આજે બહુ દીવસ થયા તે બાબત
સાંભરી આવ્યાથી ત્યાં જવા માટે વિચાર દીલમાં આવ્યો. કેમ
તમારે આવવું છે ?

વ૦—ચાલો. જેવી આપની મરજી મને પણ બહુ દીવસ ગયે
થયા છે.

વિ०—હીક ત્યારે ચાલો જાને જણ સ્વર્ગપુરીમાં ઈંદ્રની કચેરી
જાણી ગય છે.

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—સ્વાર્ગમાં ઈંદ્રની કચેરી.

પાત્ર—ઈંદ્ર, યમ, અગ્ની, વરુણ, વાયુ, વિશ્વામિત્ર, વશીષ્ઠ,
નારદ પ્રતિહાર વીગેરે.

પ્રતિહાર—(પડદાની અંદરની) સ્વર્ગાધીપતી, સુરપતી મુગટ
મણી ઈંદ્રરાયદા ધણી ખમા આ. આ. આ. (ઈંદ્ર આવી પોતાના
આસન પર બેસે છે. એટલામાં યમદેવ આવે છે. ને નમન કરી
બેસે છે.)

પ્રતિહાર—યમદેવડી સલામપે નીધા રખીઓ મહેરખાન. (એ-
વામાં અગ્નીદેવ આવે છે ને પ્રણામ કરી બેસે છે.)

પ્રતિહાર—અગ્નીદેવડી સલામપે નીધા રખીઓ મહેરખાન.
(એટલે વરુણ આવી નમસ્કાર કરી નીજ આસને પધારે છે.)

પ્રતિહાર—વરુણ દેવડી સલામપે નીધા રખીઓ મહેરખાન.
(એટલામાં વાયુદેવ પ્રવેશ કરી નમન કરે છે.)

પ્રતિહાર—વાયુદેવડી સલામપે નીધા રખીઓ મહેરખાન.

(સૌને) અપને અપને મેમુલ દસ્તુરસે અદખ મરજાદસે બે.

હોજી જનામ. (સર્વ નીરતિ સાત થઇ બેસે છે. એટલે ઈંદ્ર અગ્ની-
દેવને પુછે છે.)

ઈંદ્ર—અગ્નિદેવ તમે તમારું કામ બરાબર બજાવો છો કે કેમ ?

અગ્ની—(ઉભા થઇ) અહો સ્વર્ગાધીપતયે ! હમેશ આપનાં
હુકમ મુજબ વરત્યા કરું છું (કહી બેસે છે.)

ઈંદ્ર—વરણુ ! તમારી શી હકીકત છે તે આંહી નિવેદન કરો.

વરણુ—(ઉભા થઇ) મહારાજનુ આપ મારી સધળી હકી-
કતથી માહેતગાર છો ને શા માટે પુછો છો (કહી બેસે છે.)

ઈંદ્ર—અહો યમરાજનુ તમે મૃત્યુ લોકનો બરાબર તપાસ
રાખો છો કે નહીં !

યમ—મહારાજ હું ધરમીને ધર્માસન તથા અક્ષય સુખ આપું
છું ને પાપીઓને પુર દુઃખ દેખ ત્રાહે ત્રાહે પોકરાહું છું કૃપાનીધાન !

ઈંદ્ર—શાખાસ ! શાખાશ ! યમદેવ ! ! વાયુને કમ વાયુનુ, આ-
પની હકીકત શું છે તે કહો.

વાયુ—સુરેંદ્ર આપની આજ્ઞાથી હું દેશમાં પ્રવરતુ છું તેમાં
ફેટલાકને મારાથી સુખ મળે છે અને ફેટલાક અતી કટુ પામે છે
(એવામાં નારદ પડામાંથી ગાતા ગાતા પ્રવેશ કરે છે.)

નારદ—(તંબુરો વગાડતા તથા નૃત્ય કરતા લથા ગાતા ગાતા
ઈંદ્રની રચેરીમાં પ્રવેશ કરે છે.)

ભજ મન નારાયણુ નારાયણુ નારાયણુ, ઓ રાહ

મન ભજ મે મજ લે સીતારામ

ટેક

કોઇ બજે વિશ્નું દેવા કોઇ બજે રામ;

કોઇ બજે શંકર ત્રિપુરારી કોઇ હરીનું નામ.

મન.

બજે કોઇ હનુમંત કાળી મહામળી;

ખડુચર ચંડી કોઇ બજે છે, કોઇ આરામુરવાળી.

મન

શર્વ જન એમ અનેક તરેહથે, પુજે સર્વ દેવ

સેવા કરીએ દેવની તેથી, પામાંએ શીવમુખ મેવ.

મન.

(નારદ કચેરીની અંદર પ્રવેશ કરે છે એટલે ઈંદ્ર આસનથી
નીચે ઉતરી નારદને પ્રણામ કરે છે.)

ઈંદ્ર—મહંતમુની નારદનુ ! મારા પ્રણામ આપની સેવામાં
રખાય કરજો.

નારદ—અખંડ હૃદયાણુ બીરાજીએ સ્વર્ગપતી આમન પર

ઈંદ્ર—આપ પણ (ખતાવીને) આ આસનપર ખીરાળે (ઈંદ્ર તથા નારદ આસન પર બેસે છે, એવામાં વશિષ્ઠ તથા વિશ્વામિત્ર બંને ઋષીઓ આવે છે.)

પ્રતિહાર—વિશ્વામિત્ર ઋષી જોર વશીષ્ઠ ઋષીકા સ્વારીએ નિખાં રખીઓ મહેરખાન.

(વિશ્વામિત્ર તથા વશિષ્ઠ ક્યેરીમાં પ્રવેશ કરે છે. એટલે ઈંદ્ર આસનથી નીચે ઉતરી બંનેને પ્રણામ કરી કહે છે.

ગીતી.

ઈંદ્ર—આપે પધારી અતરે, કૃતાર્થ મારો જનમારો કાધો.

દર્શન લાભ વળી દધને, પાવન મારો દામ તમે કાધો.

વશિષ્ઠ—} સુરેંદ્ર આપની અખુટ ઉમર હો ! ખીરાળે આ-
વિશ્વામિત્રી—} પાન આસન પર

ઈંદ્ર—ઋષી મહારાજ આપ બંને (ખતાવીને) આ આસન પર ખીરાળે.

સરવે પોતાના આસન પર બેસે છે વશિષ્ઠ તથા વિશ્વામિત્ર માળા ફેરવે છે. ને નારાયણ નારાયણ એવો ઉચ્ચાર કરે છે.

ઈંદ્ર—આજે હું કેવો મહાંત ભાગ્યશાળી કે ત્રણે મુનીઓએ આવી મારી આ સભાને શોભા આપી.

નારદ—અહો ઈંદ્ર, હું પણ કેવો ભાગ્યશાળી કે મને પણ આ મુનીઓનાં દર્શન થયાં ! !

ઈંદ્ર—આજની સભાનું વર્ણન તો ત્રીલોકમાં પણ નહીં થાય (નારદ પ્રતે, અહો નારદમુની મને આજે એવો સંસય ઉત્પન્ન થયો છે તે આગળ કહેવા માગું છું. કેમકે આપ ત્રીલુકનમાં ફરનાર તેથી આપને સરવે ખાતતની ખબર હશેજ !

નારદ—બોલો મુરારીપતી, આપના સંસયનું નીરાકરણ કરી આપું.

ઈંદ્ર—(આસનપરથી નીચે ઉતરી નારદને નમન કરી)

શ્રી જગતપતિ, પ્રભુ આપ સન્મતિ. એ રાહ.

અહો નારદ મહારાજ, નમન કરું આજ;

કૃપા કાધી દાસ પરે, મારા શિરતાજ.

ટક.

પ્રહુ પ્રભુ જે આજ તમોને, કૃપા કરી તે કહો;

મત્યુબોધમાં મોણુ તપ છે, સત્યપદી જે બહો.

નારદ—

ઉપલી રાહ.

મુણુ મુરેંદ્ર તું, જે સત્ય હું કહું;

પ્રશ્ન તારા તણે આજ, ઉત્તર હું લઉં.

ટેક.

હરિશ્ચંદ્ર જે સૂર્યવંશી તે સત્યવાદી કહેવાય;

અયોધ્યાપુરી નૃપ તે છે, સર્વ રાયનો રાય.

મુણુ૦

કદી આજ ભુમંગળ, ખન્ને રસાતાળ થઇ જાય;

તોપણ તે અસત્ય વદે નહીં, એવો છે તે રાય.

મુણુ૦

એના મુદ્દયે દીજન રાષ્ટ્ર, જોયો નથી જગમાંહી;

સત્ય વચન હું મુખથી મારા, દરશાવું છું આહી.

મુણુ૦

વશિષ્ઠ—સત્ય વાત છે ઇંદ્ર, એના જેવો ત્રિલોકમાં કોઇ પણ

સત્યવાદી નથી.

વિ૦—(બ્રહ્મી ચડાતીને) અરે નારદ, તમે જે અસત્યવાદી ધા-
તકી, બુલમી ને લંપટ તેને તમે સત્યવાદી કહો છો એ શું ?

વ૦—(સકોષથી) અરે બેસો બેસો આવુ કહેતાં મુખ નથી

લાજવું ?

વિ૦—(સકોષથી) તમારો શિષ્ય હશે તેથી આમ વદતા હશે
કેમ ? હું તો કોઇની શરમ રાખું તેવો નથી.વ૦—અરે કદી એના અંગના દુકડે દુકડા ચર્ષ જાય, કદી
આજ દુટ્ટી પડે, અરે કદી નદીનાં નીર અવળા વહે, તોપણ મારો
શિષ્ય જરાએ અસત્ય લાપણુ કરે તેવો નથી.વિ૦—અરે કહો તો એક હજાર વખત જુહું બોલાવું એક
ખખત નહીં.

નારદ—અસત્ય લાપણુ કરે તેવો નથી ! પછી તો કાણુ જાણુ.

વ૦—કાણુ જાણુ શું ? કદી એને આખા સ્વર્ગનું રાજ મળે
કદી ઇંદ્ર પોતાની ખાસ અપ્સરાઓ આપે, તોપણ તે એક તલકાર
પણુ અસત્ય વદે નહીં.વિ૦—(સકોષથી) હવે ઠીક ઠીક ! ! ઝાઝા તેનાં વખાણુ શું
કરો છો. જોયો જોયો એ હરિશ્ચંદ્ર હજારો વખત તો અસત્ય લા-
પણુ મારી પાસે કર્યા ને વિષયાધ થઇ નગરમાંની સુંદર સ્ત્રીઓની
આખર હુંડી; તેને વળી સત્યવાદી ઠરાવો છો એ કેવો બુલમ ! !

વ૦—(કોષથી) અતિશે અસત્યવાદી આપ પાપથી પેટ ન

ભરો. ધધરથી ડરો. રે વિચારીને ડગલું ભરો.

વિ૦—(અતિ ક્રોધથી) શું ત્યારે હરીશ્વંર સત્યવાદી છે ?

વ૦—હા હા, એમાં કાંઈ પણ સંસય નહીં.

વિ૦—અરે હદી તે સત્યવાદી છેજ નહીં. (એમ બોલતાં જન્ને જણા બાથબાથા આવે છે, તેને ઈંદ્ર જુદા પાડી)

ઈંદ્ર—નારીના કટાક્ષ પાસે પુરુષ છે શુભામ. એ રાહ.

શાંત થાઓ શાંત થાઓ, તમે ઋષિરાય,

કરો નહીં કલેશ કાંઈ, પોતાની રે કાય.

ધીરા થઇને સાંભળો, મારીં એક વાત.

સરત કરો ખંને જણા, અત્રે એક સાક્ષાત

હારે જન્ને જણમાં કાષ્ઠ, આપે તપ ફળ;

ખાલી કલેશ શાંતો કરો, થઇને આપ વિકાળ.

વ૦—} કષુલ કષુલ કષુલ સર્વ છે અમારે રાય;

વિ૦—} હારે અમ બેમાં તેનું તપ ફળ જાય.

વિ૦—પણ સાંભળો ઈંદ્ર !

પ્રિય મીત્ર હવે શું કરવું.

એ રાહ.

સાંભળો ઈંદ્ર મારી એક વાત, ધ્યાન દઇ તમે સાક્ષાત.

રાખો વશિષ્ઠને તમ પાસ, જેથી પુરી થાયે અમ આશ,

આપો મદદે અગ્નીદેવ, જેથી પામું હું સત્યનો મેવ;

વ૦—નહીં શીકર રાખશો કાંઈ, ખુશીથી રહીશ હું આંહી;

થાય તેટલું કરી લેજો, દુઃખ દેવાય તેટલું દેજો;

સરવ કષ્ટ મહન કરજો શિષ, પણ નહીં કરશે રીસ.

વિ૦—તમે સરવે યાદ રાખજો કે હરીશ્વંરને એક સપાટામાં અસત્ય બાપણ કરાવું છું.

વ૦—કાંઈ શીકર નહીં.

વિ૦—હે ઈંદ્ર, હું હવે મારું કામ કરવા જવા સત્વર રજા માગું છું.

ઈંદ્ર—હા, પધારો; હું પણ સજા વિસર્જન કરવા માહું છું (વિશ્વામીત્ર જાય છે, ને ઈંદ્ર પ્રતિહાર પ્રત્યે.) પ્રતીહાર સભા બર-ખાસ્ત કરો ?

પ્રદ—સભા બરખાસ્ત છે. (સૌ સૌનાં મુકામે જાય છે.)

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ હો.

સ્થળ-વિશ્વામિત્રનું શુવન.

પાત્ર—વિશ્વામિત્ર, શીવ અને મંત્રગણથો ઉત્પન્ન કરેલા બે સીંધો.

વિ૦—(અદ્વિસોસથી) હાસી કેમ ચંદ્રમામા આવતી નથી.
એ રાહ.

કીધો વાહ મેંરે મુની વસીષ્ઠ ફેરી સાથ;
આમાં લગ્ન રાખનાર, છે જગતનો નાથ. કીધો.

સાચાને જુહો ઠરાવી, ખોટી કરી તકરાર;
હવે શો ઉપાય કરવો, જેથી પામું પાર. કીધો.

કોડ ઉપાય કરી એને, વદાવું અસત્ય;
તો તો જગમાં જશ વાધે, સૌ રાખે મમ પત્ય. કીધો.

(ગદ્ય) અરે હવે મારે તેનો શો ઉપાય કરવો કે જેથી હું
ફોટું પામું, આ કામ કોઈ દેવની સહાયતા વિના બનવાનું નથી.
કેમ ધારેલા પ્રપંચને પેશ પહોંચાડવા એ કાંઈ સહેલું કામ નથી.
કીધા દેવનું જ્ઞાન ધરવું (જરા વિચાર કરી) હા હા શંકર ભોળા
નાથનું જ્ઞાન ધરવું એજ સાઈ છે. (એમ કહી શંકરનું જ્ઞાન ધર
છે. અને શંકર પ્રપન્ન થઈ વર માંગવા કહે છે.)

શંકર—માગ માગ ! જે માગે તે આપવા તૈયાર છું કેમકે
હું તારૂં તપ જોઈ તારાપર અતિ પ્રસન્ન થયો છું. (વિશ્વામિત્ર જ્ઞાન
મુક્ત થઈ જેણી તરફ અવાજ આવતો હતો તે તરફ જુએ છે.
શીવને દેખી તેમને પગે પડે છે.)

વિ૦—મહારાજ, જે આપ મારા ઉપર પ્રસન્ન હો તો હું જે
કામ ધાઈ તે થાય એવું વરદાન આપો.

શંકર—તયારતું તે પ્રમાણે હો. (એમ કહી અંતરજ્ઞાન થયા
છે. અને વિશ્વામિત્ર ખુશી થતો કહે છે.)

વિ૦ (હર્ષિત ચહેરે) હા હવે શંકર સત્તાનાનો મારું કામ
ફેળી જુન થશે પ્રથમ શો પ્રપંચ કરવો એ હવે વિચારવું જોઈ-
એ (જરા વિચાર કરી) ઠીક ઠીક એ દી વળવાનો પ્રપંચથી ઠીક
મુખી પેશ પહોંચશે. હવે એસી રહે કાંઈ દી વળવાનો નથી. હમુપણ

કામ છે. હાલ તો બે સેવકને મંત્રવડે ઉત્પન્ન કરી તેના દરખાસ્તમાં સુવર્ણની યાચના કરવા મોકલ્યું પછી આમળ ઉપર ચડી રહેશે. જળ-મંત્રી પૃથ્વી ઉપર જાટિ જોડે બે સેવક ઉત્પન્ન થાય છે.)

વિગ્—સાંભળો બચ્ચા, તમે અયોધ્યાપુરીમાં હરિશ્ચંદ્રના દર-ખાસ્તમાં જાઓ ને ત્યાં જઈ એવું કહો કે અમારા ગુરૂ વિશ્વામીત્રને યજ્ઞ કરવો છે, માટે એક ભક્ષ્યભાર સુવર્ણ જોઈએ છીએ. તે અમારા ગુરૂની આજ્ઞાથી આપની પાસે યાચવાને માટે આવ્યા છીએ. એવું કહેવું ને ખુશ તેનાં વખાણ કરવા કે જેથી તે આપવા હા કહે.

૨ સેવકો—બહુ સારૂ યોગેન્દ્ર! કેમ કહે અમને જવાની આજ્ઞા છે?

વિગ્—અરે સાંભળો તો ખરા. જુઓ તે આપવાની હા કહે તો એમ કહેવું કે હાલ તમારે ત્યાં અમારા ચક્ર રહેવા દો. જોઈશે ત્યારે અમારા ગુરૂ લેવા વારતે આવશે. હાલ કંઈ તેની જરૂર નથી કેમકે યજ્ઞ કરવાની દજી પશ્ચા દીવસની વાર છે. આ તો ફક્ત આપની પાસે યાચના કરવા માટેજ આવ્યા હતા. એવી રીતે કહી હા નાનો ઉત્તર લઈ પાછા જઈ આવ્યો.

૩ સેવકો—બહુ સારૂ ગુરૂરાજ ! આપની આજ્ઞા શીર ચમકવી અમે સીધાવીએ છીએ. (જાય છે.)

વિગ્—(મનસાથે) કહી મારી યાચના પ્રમાણે તે સુવર્ણ આપવા હા પાડશે, પણ તેની એવી યુક્તિ કરે કે તે પોતાના મુખથી નક્કર ઉચ્ચારે કરે હાલતો ખટકર્મ કરી લઈ અને પછી તેઓને આવવાની રાહ જોતો બેસું. (પોતાની પશ્વકુટીમાં જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ અયોધ્યામાં હરિશ્ચંદ્રની કચેરી,

પાત્ર—હરિશ્ચંદ્ર, સત્યહર્તિ, સેન્યાધિપતી, સેવકો, ખળનચી, પ્રતિહાર વીજેર.

પ્રતિગ્—વિવેક યુગ્મમણી, જત્રપતી, ચામરપતી, રાજ રાજેન્દ્ર અયોધ્યાપુરી નૃપ હરિશ્ચંદ્ર મહારાજને પશ્ચી ખમા, આ આ (પ્રતિ-હાર જાડી પોઠારતો રાજ સહ કચેરીમાં :પ્રવેશ કરે છે. અને રાજ-જ્ઞાસનપર બેસે છે. એમાં પ્રધાન સત્યહર્તિ પ્રવેશ કરે છે અને રાજને પ્રણામ કરે છે જોડે)

પ્રતિઃ—સત્યહર્તિ પ્રધાનજીની સલામપર નીધા રખો મહેર-
ખાન । । । (સત્યહર્તિ આસનપર બેસે છે એવામાં સૈન્યાધિપતી આ-
વીને રાખને પ્રણામ કરે છે એટલે)

પ્રતિઃ—સૈન્યાધિપતીની સલામપર નીધા રખો મહેરખાન । । ।
(સૈન્યાધિપતી પોતાના આસનપર બેસે છે એટલે)

પ્રતિઃ—આપઆપની અદ્વય મુરાવતથી દસ્તુર માફક બેસવુંછ.

પ્રતિઃ—(પ્રધાન ગત્યે) મુજ ઉપર ગુજરી, પીતા પાદચાદ જણી. રાહ
કહો સચીત્ર માહરા, રાજ તણો વૃત્તાત;
મમ પ્રભ મુખી કે દુઃખી સુણવા ખાત,
મુજ નગણા કેવો, ચાલે વિદ્યાબ્યાસ;
કળા કૌશલ્યતાને, કેવે હુમર પ્રકાશ
ન્યાય શુભ રીતીથી, મળે છે પ્રભ જનને;
શિક્ષા આય કેવી, વળી દુષ્ટ દુરજનને.
સૌ દેશ તણા ભુપ, આણુ માને કે નહી;
તે તણો ખુલાસો, તમે કરાને અહી.

સૈન્યાધિપતી—અરે લાલદેવ ઇશ તરફ જઈ આવ એ રાહ.

મહારાજ મનમાંહી રાખોરે બ્રાત;
કરું ખુલાસો જે છે સુણવાને ખાત,
સહુ નૃપ આપની માને છે આણુ;
મળે ન્યાય સહની મુનીની પ્રમાણ.
હુમર કળા, કૌશલ્યતાનો જમાવ;
વિદ્યા દેવી ઉપર બાળનો ભાવ.
નહી જોર દુશ્મન દુર્જનનું કાંઈ,
કહી સત્ય વાત મેં આપને આંધ.

હરિઃ—સૈન્યાધિપતી તમે લશ્કરનો કેવો બંધોબસ્ત રાખોછો ?

સૈન્યાધિપતી—મહારાજ આપના પ્રતાપથી હાલમાં સૈન્યની વ્યવ-
સ્થા સારી ચાલે છે હર રોજ તરફ તરફનું વ્યુહ રચી લશ્કરને
કબીલું કરાવું છું. તથા હથીઆર લગાઈ વખત કેમ પકડવા તથા
કેમ વાપરવા, તે શર્વને રહેલથી શીખવું કૃપાનિધાન ?

હરિઃ—શાખાશ ! શાખાશ ! ! સૈન્યાધિપતી શાખાશ । । ।

પ્રતિઃ—મહારાજ, કાંઈ બે સેવક આપની પાસે આવવા

માગે છે કેમ હોય તો પ્રવેશ કરાવું.

હરિ—હરિ—સત્વર પ્રવેશ કરાવો.

(પ્રતિહાર સેવકને અંદર દાખલ કરે છે અને તેઓને હરિશ્ચંદ્ર પુછે છે)

હરિ—સેવકોને અહો: બ્રહ્મપુત્રો, આપને આંહી શા સાઈ પધારવું થયું છે ?

સેવક—(તમન કરીને બે હાથ જોડીને)

બોલો બોળ વિચારીને આજ તોત્ર કરી. એ રાહ.

સુણો નૃપ આ વિનંતી આજ હર ધારી;

આખા યાચનાને, કામ પડયું એક ભારી. સુણો.

યજ્ઞ કરતો જોઈએ, હેમ એક ક્ષણ ભારી,

આબ્યા, જ્યો છો; તમેરે જાડુ પરોપકારી, સુણો.

બહુ યાચકોને, દાન આપ દો છો ભારી;

સરવ રંક કેરો; દુઃખ આપ નાખો શારી. સુણો.

છીએ વિશ્વામીત્ર કેરા શિષ્ય આગાકારી;

આખ્યા આપ પાસે, આજ અમે ઉપગંધારો સુણો.

હરિ—હા હા શીકર નહી ખમનચીને ખમનચી ? જનકે

આ બ્રહ્મપુત્રોને તેમની યાચના પ્રમાણે સુવર્ણ આપો ?

૧ સેવક—મહારાજ, હાલમાં અમારે તેનો ખપ નથી. આ

તો ફક્ત તમારી પાસે યાચના માટેજ આબ્યા હતા જ્યારે જરૂર પડશે ત્યારે અમારા ગુરૂ આપની પાસે લેવા સાઈ આવશે.

હરિ—કાંઈ :શીકર નહીં આપને જ્યારે તેની જરૂર પડે ત્યારે સુખેથી લઈ જવું આજથી :આપના ગુરૂને નામે જમે કરાવશે ને રાખું છું. સોનું એક અલગ તીજેરીમાં રખાતી મુકું છું. કાંઈ શીકર ના કરતા.

૨ સેવક—સાંભળો અયોજ્યાપતી અમે અમારું સોનું અમારા ગુરૂ અગર અમે આવીશું તે વખત લઈશું તેમાં તેમો આનાકાનો કરશે તે જરાપણ ચાલશે નહીં.

હરિ—તે વાતથી બેશીકર રહો.

બન્ને સેવકો—હીક ત્યારે અમે જવાની રમ માગીએ છીએ

હરિ—જાડુ સાઈ પધારો સુખેથી આપ સ્થાનપર.

(બે શિષ્યો વિશ્વામીત્રના સ્થાનપર જાય છે.)

હરિઃ—(પ્રતિહાર પ્રત્યે) પ્રતિહાર કચેરી ખરખાસ્ત કરો,
કરણ કે માતૃશ્રી અંબીકાદેવીનાં દર્શન કરવા જવાનો સમય થયો છે.
પ્રતિઃ—કચેરી ખરખાસ્ત સર્વ નીજ સ્થાને જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

રથજી વિદ્યામિત્રને આશ્રમ.

પાત્ર—વિદ્યામિત્ર અને બે શિષ્ય તથા મંત્ર જળથી ઉત્પન્ન
કરેલા દિસક પશુઓ.

વીદ્યા—(શિષ્યોને આવતા દેખીને) કેમ શું કરી આવ્યા ?

૧ શિષ્ય—ગુરુ મહારાજ, એણે આપની યાચના પ્રમાણે
આપવા હા કહી છે.

૨ શિષ્ય—અને વળી તે સુવર્ણ એક અલગ ત્રીજેરીમાં આ-
વે નાગે જમે કરી રાખવાનો હુકમ કર્યો છે.

વીદ્યા—તે તો તમને દેખાડવા માટે જ કર્યું.

૨ શિષ્ય—નહી નહી ગુરુરાજ એવું કાંઈ જ નથી.

શિષ્ય—અને જે વખતે આપણે માગીએ તે વખતે આપવા
હા પાડી છે.

વીદ્યા—હીક ત્યારે જાઓ હવે તમે તમારા સ્થાનપર (મંત્રથી
અદ્રશ્ય કરે છે.)

વીદ્યા—(મન સાથે) સુવર્ણ આપવા તો હા પાડી, પણ હવે
સી રીતે કરવું કે તે પોતાની મેજે નાજ પાડે, (જરા વીચારી)
હીક હીક હીસક પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન કરી તેના રાજમાં મોકલવું કે
જઈ પકવ થએલા પાકને નુક. તેની કેટલીક રકમ ત
જવ નહીત કરે કે જેથી તેને ઉપજ આવે નહીં. જ્યારે ઉપજ નહિ
આવે ત્યારે તે મને સુવર્ણ આપવા નાજ પાડશે. એટલે ખસ છે,
મહી આપનું કાર્ય ફળીભુત થયું ને જીતના ડંકા વાગ્યા, (એમ કહી
હીસક પ્રાણી મંત્ર વડે ઉત્પન્ન કરે છે અને તેઓને હરિશ્ચંદ્ર રાજની
હદમાં ખેતરો તથા મનુષ્યોનું નુકસાન કરવા આજ્ઞા કરે છે. આજ્ઞા
શીર = અર્થ સર્વ પશુઓ ચારે દીશા તરફ દોડી જાય છે. ને
વિશ્વ મંત્ર સમાધી લગાવી બેસે છે.

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—હરિશ્ચંદ્રની ઠંથેરી.

પાત્ર—હરિશ્ચંદ્ર—સત્યજીતિ—સૈન્યાધિપતી—ખળનચી—ખેડુ
તે—પ્રતિહાર વીગેરે.

સરવ ઠંથેરી ભરાઇ ખેડી છે.

હરિશ્ચંદ્ર—(ખળનચીને) ખળનચી ! એક લક્ષભાર સુવર્ણ
ઋષિ વિશ્વામીત્રના નામે જન્મે કરી, શ્રી ખર્ચ ખાતે ઉધારો અને
તે સુવર્ણ એક જુદી ત્રીજેરીમાં ભરી મુકો.

ખળનચી—ખડુ સાઈ છત્રપતી, જેની આપની આગ.

હરિ—અરે પ્રતિહાર બહાર આટલો બધો ઘોઘાટ શાનો મચી
રહ્યો છે. તે તપાસ કરો, અને તેઓને શાંત પાડી ખત્તર પાછો આવ.

પ્રતિહાર—આ આદ્યો રાજેન્દ્ર ! બહાર જઈ તપાસ કરી
આવી (હરિશ્ચંદ્રને કહેછે) નૃપેન્દ્ર બહાર કેટલાક ખેડુનો પોકાર કરી
રહ્યા છે. ને તે આપની પાસે આવવા માગે છે હુકમ હોય તો પ્ર-
વેશ કરાવું ?

હરિ—સત્તર પ્રવેશ કરાવ (પ્રતિહાર ખેડુતોને ખેલાવી લાવે
છે. ને ખેડુતોનું નિરતેજ મુખ જોઈ હરિશ્ચંદ્ર તેઓને પુછે છે) હે
ખેડ કરો આજે આપનું મ્હાની મુખ કેમ દીસે છે ?

સર્વ ખેડુતો—(પ્રિય મીત્ર હવે શું કરવું) એ રાહ. આ-
વ્યા ફરીયાદ કરવા કાજ, ખ્યાન ધરી સાંભળો મદારાજ; આવ્યા
હિંસક પશુઓ ભારી ધાન ખાઈ કીધા દુખીયારી. મારીએ પશુ તે
નહી જાએ, ઉલટાં અમ સ.માં તે ધાવે, ખાળ ખચ્યાંને પશુ મારી
નાખે, નહિ બાકી કોઇને રાખે, કેણુ જાણુ આવે કયાંથી ટોળાં લાવે
તેમના બિહામણા ડોળા, દેખાય વિચિત્ર તેમના ડોળા, કૃપા કરી
કરો તેની ખોળ;

હરિ—(આવી હડીકત સાંભળી ગભરાટના વેશમાં) અહો !
આ એકએક મુજ રંક રમ્યત પર શો કર (ખેડુતોને) અહા ખે-
તીકારો, આપ સધળા આગળ જઈ તમારાયો જોટલો બદોખસ
થાય તેટલો કરો. હું માઈ સર્વ સૈન્ય લઈ સત્તર આવું છું.

ખેડુતો—ખડુ સાઈ ક્યાણુ નૃપેન્દ્ર ! આપ આપનું સૈન્ય લઈ
સત્તર પધારો. નહિ તો અમે સધળાનો તથા ખીજી રમ્યતનો એક
પગવારમાં નાશ થશે.

હરીઃ—ખેશીકર રહો, તમારો પુરૂષ આવું છું.

ખેડુતો—જહુ સાઈ કૃપાસાગર ! અમે સર્વ જવાની રાગ મા-
ગીએ છીએ.

હરીઃ—ઠીક જાઓ ને તેઓને તમારો ખનતી મહેનતથી વાળો.

ખેડુતો—જહુ સાઈ રાગધિરાજ. (ખેડુતો જાય છે.)

હરીઃ—(ક્રોધાવેશમાં આસનથી નીચે ઉતરી સર્વ સામંતોને
(હોદરાઓ આવો છાપકટિ રમીએ આજેરે.)

શાણુ સરદારો મારા, લગાડો ન વારરે. ૨૬૦

ચાલો વેહેલા થાઓ પશુ મારવાને ધાઓ; શાણુ ૦

રંક કેરી વારેરે જે પશુઓને મારે

તેને ધનામ દઉં હું ભારી, ચિત રાખો કહું શિખ મારી;

હઠડામાં ઉલટ ધારી, હાથે હ્યો હથિઆરે શાણુ ૦

કોઈ હ્યો ભાલા ખરછીરે, સહ ચાલો સાથે હરખીરે;

હ્યો કટાર ને તલવાર, ખંડુક તેગંબર સાર

કરો કામકામ તૈયાર, ચાલો હણવા પશુરે. શાણુ ૦

દયા કરી અળગીરે, નહીં માયાને રહો વળગીરે;

કરો અળગો સહુ પરીવાર, ધરી હીંમતથી હથિઆર.

આવોને આવાર, સુરા ખની તમેરે. શાણુ ૦

જાઓ થાઓ તપ્યારે, હું આવું આ વારરે;

રાણી વાસમાં જઈ, પ્રિયા મારીને કહી;

નહિ ખેશી રહુ ત્યાં જઈ, આવ્યો વેગે તહીરે. શાણુ ૦

(ગદ્ય) જાઓ સહે તૈયાર થઈ, હથિઆર સજ્જ, સિદ્ધ દર-
વાએ આવો. (સૈન્યાધિપતિને તમે પશુ સર્વ લશ્કર સજ્જ તે સ્થાને
સત્કર આવો.

સૈન્યાધિપતી—જહુ સાઈ રાજ્યશ્રી. (જાય છે.)

હરીઃ—પ્રધાન સત્યકીર્તિ, તમે પશુ ત્યાં જલદીથી આવો.

સત્યકીર્તિ—સહુ સાઈ રાજવર આપની આજ્ઞા શિર ચડાવું છું.

(જાય છે.)

હરીઃ—પ્રતિહાર સભા વીસરજન કર.

પ્રતિઃ—મહારાજની આજ્ઞાથી સભા વિસર્જન કરવામાં આવે છે).
(સહ પોતપોતાના સ્થાને જાય છે ને રાજા રાણીવાસમાં જાય છે.

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—અંતરપુર. /

પાત્ર—તારામતિ અને દાસી પાછળથી હરિશ્ચંદ્ર.

(પોતાના પતિને આવવાનો સમય બતીત થયો તેથી નીરનેજ મુખે દાસીને કહે છે.)

તારાં—એન ના પડે, પીયુ દર્શન વિનારે. એ રાહ.

કેમ ના આવીયા, હજુ પ્રાણુપતી પ્યારારે.

ટૅક૦

મન મુઝાય કંપે કાય, દુઃખ રાય, દીલમાય;

રહે છે જેથી ન્યારારે.

કેમ૦

દાસી માહરી જ તું આણી વારરે;

નાબ્યા નાય, વેગે જવ, જલદી આવ, ખખર લાવ;

ખોટી ન થા લગારરે.

કેમ૦

દાસી—(નારીના કટાક્ષ પાસે પુરૂષ છે ગુલામ.) એ રાહ.

કેમ ઉદાસ થાએ ખાઇ ? આવશે પ્રાણુનાથ,

કરો નહીં ચીંતા આમા, વિનતું જોડી હાથ;

રાજ્ય કરા કાજમા, રોકાણા તે હશે,

કાર્ય પુર્ણ કરીને ખાઇ, વેગે આવશે;

તેમ છતાં જાઉં ખાઇ લાવવા ખખર.

(દાસી જવા પગલું ભરે છે એટલે પ્રતિહારનો સ્વર સંભળાય છે તેથી પ્રતિહાર કરા મુને, આવે છે સ્વર.

(ગદ્ય) સાંભળો ખાઇ, મહારાજ પધાર્યા.

તારામતિ—ખરી વાત દાસી તું જા, અને સ્વામી સેવા મટે સર્વ સામગ્રી તૈયાર કર.

દાસી—ખહુ સાઈ ખાઇ જેવી આપની આજ્ઞા.

દુરથી રાજને આવતા જોઇ

પધાર્યા મહારાજ ખાઇ, ચિંતા દુર કરો; દાસી જાય છે.)

હરિશ્ચંદ્ર ગાબરા વેશમાં પ્રવેશ કરે છે, તે જોઈ તારામતિ કહે છે.)

તારાં—(તમે ચતુર મુજ, પ્રાણુ રંગવાલા) એ રાહ.

કેમ આબ્યા ધસમસ્યા, કહો પ્રાણુનાથ પ્યાર;

એતું શું કારણ તે ? મુજ પાસ કહોરેજ.

સાંભળવા હોશ ધણી હપડા માંડી પ્યાર;

આવરા બન્યા છો શા કારણેજ ?

હરિ—

ઉપલી રાહ

આબ્યો રગ લેવા, તમે પાસે મારો પ્યારી;
 જાવું છે અરણ્યને વસે, આજ છ,
 મારી પશુ હીસો, તુકથાન કરે મારી;
 મારવાને માટે જાવું, માદરેરછ.
 આબ્યા ખેડુત અર્જ કરવા, મુજ પાસે પ્યારી;
 માટે તેઓની તેથી વારે, ખાવું રે છ,
 ઝટ રગ આપો મુને, મારી પ્રાણુ પ્યારી
 ખોટી ન કર જરા મુને, આહી રે છ,
 સર્વ સૈન્ય તૈયાર થઈ, હુમ પ્યારી મારી,
 રાહ જોતા હશે, તે સહુ માફરી રે છ;
 આબ્યો રગ લેવા, મળવા તને મારી પ્યારી;
 હવે જાઉં છું પ્યારી હું ત્યાહી રે છ;
 ન કરીશ ચીંતા મન, વેગે આવું પ્યારી,
 હર્ષથી રહેજો હર્ષથી, આહી રે છ.

તાન્ત્રિક—પ્રાણનાથ હું આપના વિના એકલી કદી પણ રહે-
 નાર નથી માટે

તાણ્ણી તુજથી નથીરે જુદાઇ. એ રાહ.

કૃપા કરી સ્વામી, સંગે હ્યો મારા;	
વિનવે જોડી હાથ, તમને આ દારા.	કૃપા૦
અરણ્ય જોવાની, હે.શ છે મુજને;	
વળી સંગે રહેવા, માગું પ્યારા.	કૃપા૦
કદી અળગી નહિ, રહુ હું તમથી;	
એવી પ્રતિજ્ઞા, કરું સ્વામી મારા.	કૃપા૦
આવવા આપને, અર્જ મુજર;	
તે સ્વીકારો તમે પ્રાણુ પ્યારા.	કૃપા૦

હરિ—શૃંગાર શું હવે સજીએ, સુણરે દાશી શૃંગાર શું હવે સજીએ;
 એ રાહ.

અત્રે રહે તું વિચારી, પ્રીયા મારી અત્રે રહે તું વિચારી.	ટેક.
છે અયોગ આવવું સંગે, રહે તું અત્રે હોશ ધારી.	પ્રિયા૦
હીસક પશુઓ, બહુ ધાતકી છે, દેખી જીએ તુંતો પ્યારો.	પ્રિયા૦
નથી એમાં ઝાઝા દીન થવાના, આવીશ ઝટ એને મારી.	પ્રિયા૦

જાને માટે તું કરે પ્રીતિ, અયોગ્ય એ પ્રાણુ પ્યારી. પ્રીયાં
 વૈં ધરી નારી અત્રે રહે તું ચિન્તા તજી, હોસ ધારી. પ્રીયાં

તારામતી—નહી નહી સ્વામી નાથ ! એ વાત કહીજ અન-
 વાની નથી, હું આપથી જરા પણ અજાગી રહેવાની નથી.

હરી—પ્રીયા માંડે કહેવું માની ત્યારે અત્રે રહેવું ઉચીત છે.

તારામતી—પ્રીય પ્રાણુપરી, જે સ્ત્રી પતીના સુખ દુખમાં
 ભાગ ન લે તે સ્ત્રીને ધિકાર છે.

હરિ—તે તારી વાત ખરી છે, મને ત્યાં કાંઈ વધુ વખત
 ચવાના નથી હોસક પણ્યોને ઝટ હણી, જેકુતેને શાંતતા પમાડી
 સત્વર આવું છું. આમ હઠ કરવી તે સતી સ્ત્રીને શોભે નહી.

તારામતી—પ્રીયા પતી આપનું કહેવું યથાર્થ છે, પણ આપનો
 યોગ ધડી પણ મારાથી સહન થઈ શકતો નથી, માટે આ રાંક
 દાસી ઉપર કૃપા કરી સાથે લ્યો તો અતિ આનંદની વાત.

હરી—હીક ત્યારે ચાલો પ્રિયા ! મને કાંઈ તેમાં અડચણ
 નથી, જેમ તારૂં દીલ રાજી રહે તેમ કરવું મને વધારે સાંડે લાગે છે.
 ચાલો ઝટ કરો. આંહી મને વધુ વખત થયો છે સરવે લશ્કર ખોટી
 થતું હશે માટે સત્વર જવું જોઈએ.

(તારામતી તૈયાર થઈ હરીશ્વંદ સાથે જાય છે અને તેઓ સીધ
 દરવાજે જ્યાં લશ્કર છે ત્યાં આવે છે.)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

રથજી સિંધ દરવાજે લશ્કરની છાવણી.

પાત્ર—હરીશ્વંદ—તારામતી—સત્યકીર્તી—સેન્યાધીપતી—લશ્કર
 વીર.

લશ્કર—(પડદા પાછળથી ગાતું ગાતું પ્રવેશ કરે છે.)

ઇંગ્રેજી રાહ.

ચાલો ચાલો ચાલો ને આજ હિંસક પણ હણવા ડાખ. ટેક.

(ખહાર આવી) મારીએ તાકી તાકી તીર, ઉરાડીએ પણનાં શીર
 સેન્યાધી—હામ નહી દાદો તીર, ખાધો કમર રાખી ધર. ચાલો.

૧ સીપાઈ—મુજ અસીને કેવી ધાર,

૨ સીપાઈ—જુઓને તેજદર કટાર;

૩ સીપાઈ—આલો મારો અણીદાર

૪ સીપાઈ—અંદુક ભરેલી છે તૈયાર.

આલો.

૫ સીપાઈ—માઈ પીર તાકી જેમ

૬ સીપાઈ—આવે રાખ રાણી સાથ,

સીપાઈ—આવે રાખ રાણી સાથી

સૈન્યાધિપતિ—પકડો સહિ હથીઆર હાથ;

અચીત મુકીને ઉદ્ધાત, રહો થકને શાંત

એવામાં હરીચંદ્ર તારામતી સહ આવે છે અને લશ્કરને તૈયાર રહેલું જોઈ હરીચંદ્ર સૈન્યાધીપતીને કહે છે.

હરિં—સૈન્યાધીપતી સર્વ લશ્કર તૈયાર હોય તો સત્વગથી કુચ કરે.

સૈન્યાધિપતિ—મહાન રાજેન્દ્ર ! ફક્ત આપણા હુકમનીજ વાર હતી.

હરિં—હાં આલો ત્યારે, પણ સાંભળો જે મનુષ્ય ત્યાં પોતાની બહાદુરી બતાવી હોંસક પશુને હણુસે, તેને બારે ધનામ આપવામાં આવશે, માટે કોઈએ હામ હારી પછાત પડવું નહિ.

લશ્કર—બહુ સાઈ નૃપવર, આતી આનંદથી સરવે લશ્કર કુચ કરે છે ને જ્યાં હોંસક પશુઓ છે ત્યાં આવી એકદમ તેઓ ઉપર તુટી પડી સર્વ પશુઓનો નાશ કરે છે. તેમાંથી એક બચી જઈ વીશ્વામીત્રના આશ્રમે જાય છે.

હરિં—કેમ હવે કેટલાં પશુઓ હણવાનાં બાકી રહ્યાં છે, સત્યકીર્તી—મહારાજ સર્વે પશુઓ હણાઈ ગયાં છે અને હવે તે તરફનો જીતકુત્ર બચ રહ્યો નથી, જે આપની આગા હોય તો આહીથી કુચ કરીએ;

હરિં—આપ સવગા શ્રમી ! થયા હશે. માટે જરા વીશ્રામ લઈ આહીથી કુચ કરીએ.

સત્યકીર્તી—મહારાજ, જેમ આપની આગા ! સૈન્યાધીપતી તરફ જોઈ) સૈન્યાધીપતી ! તમે લશ્કર હુકમ કરો કે જરા વિશ્રાંતી લેવા સાઈ અહીં સર્વે મુકામ કરે.

સૈન્યાધિપતિ—મહારાજ લશ્કર આહી રોકવાની શી જરૂર

છે, તેઓ તો આહીયો વીદાય કરવુંજ સાઈ છે કેમકે તેઓ પોતાને સ્થળે જઈ અધોને નીર, ચાર વીગેર નાખી તેઓનો શાંતી કરે; તથા પોતે પણ જરા પોતાના ઠામસર જઈ વીશ્રાંતી લે.

હરિ—જેવી તમારી મરજી, જાઓ ત્યારે તમે સૈન્ય લઈને અમે આહી વીશ્રાંતી લઈ ખુલ્લી જગાની હવા ખાઈ થોડીવાર પછી આવીશું.
સૈનાધીપતી—જેવી આપની મરજી (સર્વ સૈન્ય લઈ સહન્યાધીપતી નગર બહારી કુચ કરે છે.)

હરિ—પ્રીય સત્યકીર્તી ચાલો આપણે મનોવિશ્વાસ ખાગમાં જઈ વીશ્રાંતી લઈએ.

સત્યકીર્તી—જેવી આપની આજ્ઞા. (સર્વ ખાગમાં જાય છે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—વિંધ્યામીત્રનો આશ્રમ.

પાત્ર—વિશ્વામીત્ર, પશુ અને મંત્રથી ઉત્પન્ન કરેલી એક વારાંગના (વીશ્વામીત્ર ધ્યાન ધરી જ્યાં બેઠા છે, ત્યાં એક પશુ ખરાડા પાડતું આવે છે.)

પશુ—(કરુણા સ્વરે મહાન યોગેન્દ્ર આપના મંત્ર પ્રખળથી ઉત્પન્ન કરેલાં સર્વ પશુનો મહારાજ હરીશ્વરે નાશ કર્યો, અને ફક્ત આપને ખબર દેવા માટે હું મુપકીર્તી નાશી આવ્યો છું.)

વીશ્વામીત્ર—(ક્રોધથી) શું? એ દુઃખ મારા ઉત્પન્ન કરેલાં સર્વ પશુનો નાશ કર્યો તે હીક છે? હવે હું તેની પુરી ખબર લીધા સિવાય છોડનાર નથી જ હવે તું તારા આશ્રમે, એમ કહી તેને નીજ મંત્રથી અદ્રશ્ય કરે છે (મનમાં) એ તો પેશ ન પહોંચ્યો પણ હવે શી રીતે કરવું અને તેને અસત્ય શી રીતે બોલાવવું [જરા વીચારીને] હા હા એજ વીચાર હીક છે પાણી મંત્રો જમીન ઉપર છાટે છે એટલે એક નવ યૌવના ઉત્પન્ન થાય છે; તે વિશ્વામીત્રને નમે છે.

વારાંગના—(નમીને યોગીરાજ શી આજ્ઞા છે !)

વિ—સાબળ જ્યાં હરિશ્વર આરામ લેવા સારૂ પડાવ નાખ્યો છે, ત્યાં તું જા; અને તારા નૃત્ય અને સંગીત કળાથી હરીશ્વરેંદ્રુ રંજન એવી રીતે રંજન કર કે જેથી તારા ઉપર અતી પ્રસન્ન થાય અને જે વખતે પ્રસન્ન થઈને માત્રવાણું કહે ત્યારે તારે રાજાજન

માગવું, અને તે જ્યારે આપવાની ના કહે ત્યારે તેના અંતઃપુરમાં રહેલા વીરો કહેવું. પછી તે ના કહે તો બીજું કંઈ તરે માગવું નહી. જા હું તારી પાછળ સત્વર આવું છું. જા જરૂર જાને માફ કરામ જનની સત્વર પાછી આવ.

વારાંગના—જહુ સાઈ શુરરાજા! આપની આઠા શીર ચઢાવું છું.

(જાય છે.)

વિશ્વામીત્ર—ચાલ જી. હું પણ માઈ ખટકર્મ કરી તૈયાર થઈ વરાથી જઈ કે ત્યાં તારા હીક આવે.

(અશ્રમ અંદર જાય છે.)

પ્રવેશ ૮ મો.

પ્રથમ—મનોવિલાસ ભાગ.

પાત્ર—હરિશ્ચંદ્ર, તારામતિ, સત્યકીર્તિ, માળી, વારાંગના, સારંગીવાજો, તખલચી અને પાછળથી વિશ્વામીત્ર.

હરિશ્ચંદ્ર અને તારામતી બાગમાં બગલાની અંદર જાય છે. અને સત્યકીર્તી બાગના ઝાડોની સુંદરતા જુએ છે.

હરિશ્ચંદ્ર—પ્રીયા! તું જહુ શ્રમીત થઈ હૃદય માટે જરા આરામ લે.

તારામતિ—પ્રાણુનાથ! આપ આ શું બોલો છો ? આપ અતિ શ્રમીત થયા છો માટે આપ જરા વિશ્રાંતી લ્યો. હું આપની પાસે બેસી છું.

હરિશ્ચંદ્ર—(અતિ શ્રમીત હોવાથી જહુ સાઈ પ્રીયા, જેની તારી મરજી. હરિશ્ચંદ્ર તારામતિના પગ ઉપર માથું મુકી આરામ લે છે. ને નિંદ્રા દેવીને વશ થાય છે થોડીવાર તેને સ્વપ્ન આવવાથી તે એકદમ જાગીને જાગે છે અને તારામતિને કહે છે.)

દાહ ઉઠી છે દુઃખની દિલમાં એ રાહ.

સુશુ પ્યારી આજ મારી, સ્વપ્ન તણી વાતરે.

ટેક.

મુજ પિતા સ્વર્ગે ગયા, રાજકાજ મેં તેથી પ્રજા;

પરણી પ્રેમદા સુખી થયો, વાલી પંચ કહું સાક્ષાતરે.

સુશુ

ઋષિ આગ્યા એ સમે, તેણે કહ્યું બી એક દો તમે;

તેની સંગે બીજી ભમે, તેથી દુઃખ થયું મુજ જતરે.

સુશુ

ત્રીજી તો વળી અંધ થઈ, ચોથી તજીને જતી રહી
એક મુજ સંગમાં રહી, તેથી થઈ વીપરીત અતી વાતરે. સુણો
તારામતી—તમારો આ વાતનો ખુલાસો પ્રધાન સત્યકીર્તીને
પ્રજ્ઞવાથી યથાયોગ્ય રીતે મળશે.

હરી૦—અહુ સાઈ પ્રીયા, તમે અંદર જઈ એસો હું તેમને બો-
લાવી સ્વપ્નની હકીકત કહી તેનો ખુલાસો મેળવું છું.

તારામતી—સાઈ સ્વામીનાથ ! (કહી અંદર જઈ એસે છે ને
હરીશ્ચંદ્ર સત્યકીર્તીને બોલાવે છે ને સત્યકીર્તી આવે છે.)

સત્યકીર્તી—(આવી નમન કરીને) મહારાજ શી આજ્ઞા છે ?

હરી૦—પ્રિય પ્રધાન ! આજ મને એક વિપરીત સ્વપ્ન થયું
છે. માટે તેનો ખુલાસો લેવા આપને બોલાયા છે.

સત્ય૦—મારી શુદ્ધિ પ્રમાણે તેનો ખુલાસો કરી આપીશ.

હરી૦—સાંભળો ત્યારે, જાણેકે મારા પીતા સ્વર્ગે સીધાવ્યા
તેથી હું સરવે રાજકુળનો ભોક્તા થયો, પછી હું પાંચ ઓઝો
પરણ્યો એવામાં એક સમે કાંઈ એક ઋષી આવ્યા તેણે મારી પાસે
એક સ્ત્રી માગી તેથી મેં તેને આપી એટલે બીજી તેની સાથે જવા
તૈયાર થઈ તે મારી આજ્ઞા વીના જતી રહી. ત્રીજી હતી તે અધિગા
થઈ ને ચોથી હતી તે મને તરછોડી નાશી ગઈ. ફક્ત પાંચમી સ્ત્રી
મારી સંગે રહી, આમ બનવાથી હું બહો દુઃખી થયો છું એટલામાં
મારી આંખ ઉઘડી ગઈ ને જોઉં છું તો તેમાંનું કાંઈ પણ ન મળે.

સત્ય૦—(થોડી વાર વિચાર કરી) સાંભળો નૃપતિ.

નથી પદમણી જેના ધર વિષે, ધિક્કાર છે તે જનને. એ રાહ

સુણો સ્વામી માહરા, તે સ્વપ્ન રે તમને થયું,

જોગી સંગે જે જશે, તે રાજ્ય તમારું હશે ?

બીજી જશે તેના સંગમાં, તે લક્ષ્મી ધારી કહું. સુણો૦

ત્રીજી નારી જે અંધ થાશે, તે તુમ પ્રિયા વેચાશે;

ચોથી તમને તજીને રહેશે, તે પુત્ર આપનો સત્ય કહું. સુણો૦

રહેશે પાંચમી આપની સંગ, કહી સત્યતામાં નવ પડે કાંઈ;

મમ વાત સરવે સાચી જાણો, જે કહેતાં મુજને દુઃખ ભયું. સુ૦ ;

(એવામાં બાગનો રક્ષક આવે છે)

માની—[નમન કરી] મહારાજ કાંઈ શુભ આપની પાસે
પાવવા રજા માગે છે.

સત્ય—નૃપવર ? એ પણ આ અવસરે ઠીક આવી પહોંચી.
કેમ કે તે પોતાના મધુર સ્વરથી ગાઇ આપના દીક્ષને શાંતી પમા-
ડશે અને શ્રમને દુર નિવારશે.

હરી—જાઓ સુખેથી પ્રવેશ કરાવો [માળા જઇ તેને એંદર
મોકલે છે, તે તત્પક્ષથી તથા સારંગીવાળા સાથ આવીને નમન
કરે છે તેને હરિશ્ચંદ્ર પુછે છે] અહો ગુણીકા આપ કીયા દેશથી
પધારો છો ?

ગુણીકા—મહારાજ હું આપ નામવરના પ્રતાપથી ધણા દેશ
ભ્રમી આપની પાસે આવી છું હું આપના શહેરમાં આવી કે તરત
મને એવા ખમર મળ્યા કે; મહારાજ ! આજ મનોવિલાસ આગમાં
છે તેથી આરોગ્યાર આંહીજ આવી છું આપને શો હુકમ છે ના-
મદાર ? !

સત્ય—અહો ગુણકા કોઇ એવી ચીજ હોડો કે મહારાજનું
મન પ્રસન્ન થાય; ને તમારું કામ થાય,

હરી—હાં હાં કોઇ એવી ચીજ હોડાવો કે મારા સ્વપ્નનું
દુઃખ નિવારણ થાય.

ગુણકા—જહુ સાંઝે, જેવી ભુગતિની આગા.

[માહુ લગાડો તો મારા સમ છે સહુણીરે] એ રાહ.

હે નૃપ પ્રજ્ઞપાળ, સત્યવાદી સત્યારે;

દાનેશ્વરી કરણ જેવા, નથી કાંઈ કાચારે.

હે નૃપાલ

ન્યાયમાં નિપુણ, રામ જેવું સુખ આપોરે;

અરબુન સમ સુરા, થઇ દુઃખ કાપોરે.

હે નૃપાલ

સાંઝેમાં સુર્ય સમાના, તપે તેજ તમારે;

લિહુક સંત શીતળતા, પામે શશી સમરે.

હે નૃપાલ

હરી—[ગાયન સાંભળી ખુશી થઇ] હે વારાગતા માં મન
અતી રંજન તારા સુસ્વરથી થયું છે માટે આ વખત તારો ખુશી-
માં આવે તે માગી લે. હું આપવા તૈયાર છું,

ગુણકા—મહારાજ જો આપ મારા ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો
આપનું જે રાજછત્ર છે તે મને આપો,

હરી—હે ગુણીકા, તેં આમાં શું માગ્યું, ખીલું કંઈ માગ
કે જેથી તારું શુભ થાય.

ગુણક—તહીં મહારાજ. મારે આપના પ્રતાપથી બીજી કોઇ
ચીજની નુનતા નથી, ફક્ત આપના અતિ આગ્રહ ને પ્રેમની
ખાતરજ મેં માગ્યું છે. મારે જે આપવું હોય તો હા કહો નહિ
તો ના કહો તે હું મારે પથે પડું.

હરી૦—હાં બીજું માગ ? હું જન સિવાય સર્વ આપવા
તૈયાર છું.

સત્ય—(આ સાંભળી કોપાતુર થઇ ગુણકને કહે છે.)

સુણો દિલ્હી તખ્ત પરનાર—એ રાહ

શું મુખથી બોલે આ વચન, માગે શું વિચાર ક્યાં વિનાર;

કેમ માગે રાજજન રાજન, માગે

એ તો રાજ્યનું ચિન્હ કહેવાય, માગે.

માગ્યું કોઇને તે નહિ અપાય. માગે.

માગ માગ બીજું તું તો આજ, માગે.

જેથી થાય સફળ સફળ કાજ. માગે.

ગુણક—અર્થોપાપતિ જે આપને તે આપવાની ઈચ્છા ન
હોય તો ખેર મને આપના અંતઃપુરમાં સ્ત્રી તરીકે રાખી કામા-
સી શાંત કરો. એટલે સર્વ સ પામી ચુકી.

હરી૦—(આ સાંભળી અતિ કોપાતુર થઇ ગુણકને)

ખરે વટણી છું હા હા તારી બેન બેનમ બાદશાહની સાચીર,

આવું અધરીત કેમ વડે વેણ ? વારાંમના વિચારી વડ તુર;

પર સ્ત્રી મારે માત ને બેન, વારાંમના.

સીંહલા મુજથી ન થાય, વારાંમના.

તેથી પ્રાણ તુજ આજ ખચાય, વારાંમના.

કહી શાંતમાં સીંહલા સાર, વારાંમના.

તેથી મારતો નથી આંહિ ઠાર, વારાંમના.

જા મા તું મુજ ચક્ષુથી દુર, વારાંમના.

કર નહિ પડી એક સમુર. વારાંમના.

સત્યકીર્તી—(કોપથી) જા જા દુષ્ટ અંડાળ ! જે રાજ્ય
આપે તે ભે ? નહિ તો જે વધુ બોલીસ તો તારી હાથ યશે.

હરી૦—(નમ્રતાથી) તું હાં હાં મારે કરે છે. હાં જવાદે
હું જે ખુશી થઇ આપું તે ભે.

ગુણક—મેં જે માગ્યું છે તેજ ખરું છે ખાજી મારે કાંઈ
મજા નેહતું નથી. આપવું હોય તો હા પાડો નહિ તો ના પાડો.

સત્યકીર્તી—હીને ક્રોધથી તેને ધક્કો મારી બહાર કાઢી મુકે છે દાર બહાર ગુણકા જાય છે એટલે તેને વિશ્વામિત્ર સામા મળે છે ગુણકાને લઈ ક્રોધાવેશથી વિશ્વામિત્ર લોકમાં પાસે આવે છે. તેને હરિશ્ચંદ્ર દંડવત પ્રણામ કરે છે વિશ્વામિત્ર નિષિકારી કાઢે છે.

વિ૦—હુર રહે એ દુષ્ટ પ્રપંચી ! માનવને અપવિત્ર નકર.

હરિ૦—યોગેન્દ્ર ! આ કિંકર ઉપર વિમાન ચવાતું શું કરણ છે ?

વિ૦—(ક્રોધથી) અરે તું દયાવાન થયો છું ? તારે કરણે આવેલી અમળાની મનોવૃત્તિ પુણ્યને તોને મારી કાઢી મુકી એ શું કહેવાય; દયાવાન દયાવાન હોવા છતાં લોકમાં પ્રસિદ્ધિ મેળવી છે એટલું જ કે, ખોટી કીર્તિ સંપાદન કરતાં શું તને શરમ નથી આવતી.

હરી૦—(નમનતાપથી) આપ આટલા બધા આરોપ આ કિંકર ઉપર મુકો એ આપ જેવા મહાન યોગેન્દ્રને યોગ્ય છે.

વિ૦—ગુણકાને) બોલ બાળા તને કાણ માર મારી તારો તિરસ્કાર કર્યો ?

ગુણકા—(સત્યકીર્તિને ખતાવીને) શું તને મને માર મારી મારા તિરસ્કાર કર્યો.

વિ૦—(સત્યકીર્તિને) કેમ રે દુષ્ટ આ જા. ! ઉપર હાથ ઉઠામતાં તને કંઈ પણ શરમ ન આવે !

હરિશ્ચંદ્ર } યોગીરાજ જે કંઈ અમારાથી આનો અપ
સત્યકીર્તી } રાધ થયો હોય તો ક્ષમા કરશો એવી અ-
મારી આપ પ્રત્યે નમ્ર વિનંતિ છે.

વિ૦—અરે પાખંડીઓ જાઓ આ એ તમારું મુખ મને ન ખતાવે તમે પુરા પ્રપંચી ને હગ છો. જેવા હગ આ દુનિયામાં મેં આજ સુધી કાંઈ જોયા નથી.

સત્—(હરિશ્ચંદ્ર) મહારાજ ! આપને આંહી ધણો વખત વ્યતિત થયો છે માટે નગર બહારી જઈએ તો સારું.

હરિ૦—બહુ સારું કરો તૈયારી.

વિ૦—(મહા ક્રોધથી) અરે દુગો જાઓ છો ક્યાં મને ઉત્તર આપ્યા પછી તમારે જવું હોય તો જાઓ.

હરી૦—શું છે ચરારાજ ? (નમનતાપથી).

વિ૦—(અકુટી ચલાવી) શું છે શું છે શું કરે છે ? કેમ તારી

ચક્ષુ આકાશમાં ગઈ દશે ? આ હબેલી અમળાને નહિ દેખતો હોય ?

હરિ૦—મહારાજ તે બાળાનું શી રીતે કરવું છે ?

વિ૦—ધીરથી ? એમાં કરવુંતું શું તેને તારા અંતઃપુરમાં દાખલ કર એટલે બસ.

હરિ૦—રૂપિરાજ એ વાત કદી બનનાર નથી.

વિ૦—તેમાં તને શી હરકત છે ? શું ત્યારે મારું કહેવું વચન મિથ્યા થાય ?

હરિ૦—તે વાત તમારે કદી પણ કરવી નહીં ચઢાય તો અરે મારા ધડપરનું શીશ હિડાવી લ્યો, અને ચઢાય તો આ મહારાજ ગ્રહણ કરો તે બંને વાતથી ખુશી છું પણ તે કાર્ય કરવા ખુશી નથી.

વિ૦—(રાજ આપવું સાંભળી મનમાં) હીક વખત આવ્યો છે આવો વખત ફરી ફરી આવનાર નથી આ દાવ તો હીક આવ્યો છે માટે હવે ભુલવું જોઈએ નહીં (ચારાન) અરે હરિશ્ચંદ્ર આ શું બકે છે. કોઈથી રાજ અપાયું છે ? એ તો સંધગી બોલવાની વાતો ને કહેવાનું ? પણ દેવાતું નથી રાજ કોઈથી અપાયું નથી ને આપશે પણ નહિ.

હરિ૦—યોગેદ્ર ? આજ મુઘી કોઈએ આપ્યું નથી, તો તેની હું પહેલ કાઢવા તૈયાર છું પણ આ વારાંગનાને મારા અવાસમાં રાખના ખુશી નથી.

વિ૦—જો એમજ તારી ઇચ્છા છે તો મુક મારા ચિરપર મુગટ ! અને કરી આપ દસ્તાવેજ રાજ આપ્યાનો (હરિશ્ચંદ્ર વિશ્વામિત્રને પોતાનો મુગટ પહેરાવે છે આ જોઈ સત્યકીર્તિ મુર્ચિત થાય છે તેને હરિશ્ચંદ્ર સાવધ કરે છે જરા સાવધ થાય છે એટલે)

સ૦—(ગદગદ કંઠે) મહારાજ આપ આ શું કરો છો ! આજ આપણું હડાપણ ક્યાં કુખાળ્યું ? સંધગી ચતુરાઈ ક્યાં ચુકાવી ? ભાનને ક્યાં ભમાવ્યું ? અરે રાજેન્દ્ર ! આપ આમ કરી રંક રૈયતને જ્ઞાને દુઃખી કરો છો ? અરે આપ કેમ આમ મુખા થઈ ગયા છો ? મહેરબાની કરી આપને હાથે આપવું તથા સર્વ પ્રજાનું ખુરં ન આહો.

હરિ૦—(સંકોષથી) આ વખત તમારે મને કાંઈ પણ ન કહેવું મારી નજરમાં આવશે તે કરીશ તમારે બોલવાની કાંઈ જરૂર નથી. એમ દહીં હરિશ્ચંદ્ર વિશ્વામિત્રને પોતાની માલમતા, રાજ

પાટ સર્વનો દસ્તાવેજ કરી આપે છે તે વિશ્વામિત્ર પોતાની પાસે સામે છે.

વિં—કેમ હરિશ્ચંદ્ર! હવે આ રાજ ઉપર તો મારાજ હક કે નહિ!

હરીં—આપનોજ હક ગુરરાજ!

વીં—ત્યારે હવે તું કેમ ઉભો રહ્યો છું?

હરીં—આપની રજા લેવા મારેજ!

વીં—જ ત્યારે મારી રજા છે.

હરીં—જહુ સારૂં યોગેંદ્ર! જોમ કહી જવા માટે છે પણ વિશ્વામિત્રના મનમાં કાંઈ સંભરી આવ્યાથી પાછો બોલાવે છે.

વિં—હરિશ્ચંદ્ર આમ આવ આમ.

વીં—તેં દસ્તાવેજ કરી રાજ સોંપ્યું જોતો ખરી વાત પણ તારા નગરમાં તું મારી સાથે આવી તારી પ્રજાના સમક્ષ અને તારા રાજ્યાસનપર બેસાડ ને તારી સરવે હદમાં મારી ફવાઇ ફેરવ, જો-રવે સરવ નક્કી થાય તેં આંહી રાજ આપ્યું ને તારા મયા પછી અને કાંઈ ઉભો ન રાખે તો પછી મારે શું કરવું બધા?

હરિં—જહુ જહુ સારૂં યોગેંદ્ર ચાલો ત્યારે (સત્યકીર્તિને) સત્યકીર્તિ તમે મારી પ્રિયા તારામતીને લઈ તમે શહેરમાં આવો હું તથા વિશ્વામિત્ર આપની પછવડે આવીએ છીએ.

અં—જહુ સારૂં કૃપાનીધાન (શોકાતુર ચહેરે જાય છે.)

હરિં—(વિશ્વામિત્ર) ચાલો ગુરરાજ મહારાજ આપને મારી રાજ માઠી સોંપી, તમારા નામની ફવાઇ ફેરવી હું મારા પાંચે પળું.

વીં—હા ચાલો (જાને નગર બહી જાય છે.)

પ્રવેશ ૬ મો.

સ્થળ—હરિશ્ચંદ્રની કચેરી.

પાત્ર—હરિશ્ચંદ્ર, તારામતિ, શકિતામ્બર, સત્યકીર્તિ, વિશ્વા-મિત્ર, સેનાધીપતી, પ્રતિહાર અને નગરજનો વચ્ચે કચેરી મંડળ, સર્વ કચેરી બરાબ છે, ત્યાં પ્રતિહાર દુરથી વિશ્વામિત્રની જાણ પો-ઝરતો કચેરી અંદર પ્રવેશ કરે છે. અને પાછળ હરિશ્ચંદ્ર કચેરીમાં પ્રવેશ કરે છે. વિશ્વામિત્રના નામની નેડી પોઝરતી સાંભળી તથા

રાજ મુગટ વિશ્વામિત્રના શીરપર જોઇ, એક ખીજ અંદર અંદર વાતો કરે છે)

નગરસેઠ—(જરા મહારાતા ચહેરે) અરે માણેકચંદ માણેકચંદ !! આ શું એકાએક ફેરફાર !!!

નવલચંદ—અને વળી વીશ્વામિત્રના નામની નેકી !

માણેકચંદ—(શોકાતુર) તે તો ખરૂં પણ જુઓ તો ખજા મહારાજના શીરપર મુગટ નથી !

ફેતેચંદ—ખરી વાત મુગટ તો વિશ્વામિત્રના શીર છે.

નવલચંદ—આમ થવાનું શું કારણ ?

નગરસેઠ—ધ્રુવર જાણે છાના બેઠની વાત શી રીતે માલમ પડે, એવામાં હરિશ્ચંદ તથા વિશ્વામિત્ર આસન પાસે આવે છે.

હરિં—(વિશ્વામિત્ર) ખીરાળો રાજેન્દ્ર આ આસનપર વિશ્વામિત્ર આસન પર બેસે છે ને હરિશ્ચંદ સભા તરફ જોઇને મોટે સ્વરે હે સમાજનો ! આજથી મેં મારી રાજા ખુશીથી મહાન યોગેન્દ્ર વિશ્વામિત્રને રાજ સંપૂર્ણ છે માટે હવે એમને તમારે નરેશ તરીકે માનવ અને તેમની આજુમા તથા તેમની આજ્ઞા મુજબ વર્તવું.

વિં—અરે પ્રપંડી જાળ પસારનાર, આ વખત મને સારૂ લગાડવા આમ જોશ અને પાછળથી તારી રેયતને ઉચ્છેદી મારી નાંખાવે ત્યારે માફ શું જોર ચાલે. માટે નથી જોઈતું મારે : તારૂં રાજ [એમ કહી આસન પરથી ઉઠવા જાય છે એટલે]

હરિં—મહારાજ આપ તે વાતથી નચીંત રહો. કદી આજ બીજાન એક થાય તોપણ એવી વાત મનમાં લાવુંજ નહીં, એ નક્કી સમજવું.

વિં—ત્યારે તો ઠીક ! પણ હવે તારી રાજધાનીમાં માણસ મનની કુવાઈ ફેરવવાની કેટલી વાર છે ?

હરિં—કાંઈજ નહીં, (શોકાતુર ચહેરે સત્યકીર્તી બેઠેલો છે તેને) સત્યકીર્તી તમે નગરમાં જઈ મહારાજ વિશ્વામિત્રના નામની આજુ ફેરવો, અને સહી તેમની આજ્ઞા મુજબ જેમ મારી આજ્ઞા વર્તતા હતા તેમ વરતજો. જાણો જાણો જાણો ઉદાસ ના બનો.

સત્યકીર્તી કાંઈ જોત્યા વગર ઉદાસ ચહેરે નગરમાં વિશ્વામિત્રની આજુ ફેરવવા જાય છે.

હરિં—કેમ મહારાજ, હવે મને જવાની આજ્ઞા છે ?

વિં—હા સુખેથી સિધાવ ! (હરિશ્ચંદ જવા માંડે છે વિશ્વા-

મીન તેના રાજ પોશાક ઉપર નજર જવાથી પાછો બોલાવે છે)
અરે હરિશ્ચંદ્ર, આમ આવ. આમ આવ. આ કપડાં છે તે ઉતારી
નાખ ને પહેર આ કદની, જાણે જાપની મતા થઈ, તે પહેરીને આત્મા
વળી સંભળ તારી સ્ત્રી તથા તારા પુત્રના અંગપર જે દાગીના તથા
સુંદર વસ્ત્રો હોય તે ઉતારીને જવું. હવે કાંઈ એ તારા જાપદાદાની
મતા નથી. જે છે તે સમજી જાણજ છે. માટે માફ કહેવું. જ્યાંનમાં
હવે ઉતાર તારાં આભુષણો ! તારી સ્ત્રી, પુત્ર શીખે નાં. લે પહેર
આ પોસાતો પોશાક [એમ કહી કદની આપે છે.]

હરિચં—મહુ સાર નૃપવર જેવી આપની આજ્ઞા. [પ્રતિહાર]
પ્રતિહાર તમે જઈ મારી સ્ત્રી તથા પુત્રને આહી લઈ આવો.

૩૦—મહુ સાર (તેલવુ જાય છે ને હરિશ્ચંદ્ર પોતાનો પો-
શાક ઉતારે છે.

હરિચં— રાગ મરાઠી સાખીની ચાલના.

ઉતાર મમ વચ્ચાઈ પછો હીંમત ધરી આ વાર,
જાળકાર હું અળગા દરીને, બેખ ધરવા છું તૈયાર;
મગઃ તને મેં દીન ધાર્યો, ક્યોં બહુ સત્કાર;
દુખ કરણથી અળગા કરે હું. તજ આ હીરા હાર,
જ્યુ કંઠેથી રુક્તા માળા, ગળચવો છડુ અત્યારે;
આગળથી હું અળગા રહેજું, વેદ વીંટી અત્યાર,
અરીયન ઝમો શુરે હું રેક દરીથી હેમની સાંકળ;
સંભળીથી હું તોડો તજુરે વળી તજુ નગ્ર જળ.

(તારામતી તથા રાહીતાસર આવે છે તેને તારામતી પ્રત્યે)

તું મારી અહીંયારે આવ, શરમ મુકી આ વાર,
આભુષણો ઉતારી દે તું રૂપીને નહિ કર વાર;

તારામતી— ઉપડી રાહ.

સ્વામી વચનથી સર્વ તજું છું કંઠના સર્વ શણગાર;
તજુ મારી કચુકી જરીયન, જડીત દંડપુદાર;
સર્વ તજુ શરગાર અંગના, વેગે આણીયાર.
પ્રિય પુત્ર તું તજરે તારા, શોભીતા શણગાર.

(અજ્ઞાત નેત્રે) પ્રિય રાહીત! આપુ તારા અંગના સર્વ દા-
ગીના તથા સુશોભીત વસ્ત્ર, ગુરૂરાજ દિશ્યમીત્રને આપી દે કારણ
કે હવે આપણે વનમાં જવું છે. (કટ કર બેટા વાર થાય છે)

રાહી—દાશી શુ થયું રજીને વિશે કહેનીરે. ઓ રાહ,
માતુ માહરી, આ શુ વઢો વાતરે. ટેક.

અરરહાય, કેમ તબાય, મન મુંઝાય લાગે હાય;
કિહતા આ સજીમારે.

માતૃ.

બહુ મુને ગમે, પેરવા આ સજીમારે;
મુછી વચન, કંપે તન, વિકળ મન જાવું વન,
આશુ વહો માતર

માતૃ.

(ગદ્ય) નહી નહી માતૃશ્રી હું મારા અલંકાર તથા વસ્ત્રો
નહિ ઉતારી આપુ

હરી—ખેટા રોહિત, આ વખત હક કરવી નકામી છે.

તારામતી—મારા લાડકવાય આજ, તારા પિતાજીનું વચન
શિર ચઢાવી દે આપુ. (બહુ રીતે સમજાવી તેના વસ્ત્રાલંકાર ઉ-
તારી આપે છે. અને હરિશ્ચંદ્ર વિશ્વામીત્રને)

હરી—કેમ ભુપતિ હવે અમને જવાની આજ્ઞા છે ?

વિ—જવાને તો મારી કાંઈ ના નથી પણ માઈ સોનું જે
તારી પાસે લેહણું છે તે આપ પછી મુખેથી સિધાવ.

હરી—ગજાન મુખે થોડી વાર ઉભો રહી તથા સ્તબ્ધ બની)
ગજારાજ, આપનું મારી પાસે લેણું છે તે ખરી વાત, પણ હાલ
શી રીતે આપી શકું, એવી કાંઈ નીજ મારી પાસેજ છે.

શ્રી—એમ છે ત્યારે ના કહે કે- મારી પાસે કાંઈ માગતા
નથી એટલે થઈ રહ્યું.

હરી—અરે આ પૃથ્વી ઉદય પાંચલ થાય પણ હું મારા મુ-
ખથી એમ નથી કહેવાનો કે આપનું લેણું મારી પાસે નથી.

વી—(જરા ક્રોધથી એવી સિદ્ધિષ્ઠ રાખતો હોય તો મુ-
કાદે માઈ લાલને હાલ લેણું સોનું) નરમાસથી કહેને કાંઈ ના-
માગતા નથી એમાં તને શો કફાયદો છે એટલું બોલ્યાથી તારા રાજ
તને પાછું સોંપુ, ને મારા લેણાને તારા ઉપરથી લાયક હોવા (જરા
ખુશી બતાવી. (જા એટલું બોલ હું સમજાના ઉપરથી મારો હક ઉ-
ઠાવવા રાજા છું સત્ય કહું છું. જોકું ન માનતો આમાં લેશલર
જોહું હોય તો મને ગૌરવપાનું પાપ છે.

હરી—સક્રોધથી) આપ એવું વહી મારા દીલને દુખી ના
કરો ? કારણ કે આ શરીરના દુકડા દુકડા થાય તો શું થઈ મરું
પણ નથી માગતા એવો ઉચ્ચાર આ મુખથી કહી પણ થવાનો નથી
એમ તેમ કરી આપનું માગતું સોનું આપીશ

વી—ચાલો ત્યારે.

હરિ—કપાનીધાન ! હાલ મારી પાસે નથી. ચહેરખાની કરી હમણાં કચુરી પકડો કું ચાલીસ દીવસમાં આપનું સોનું આપીશ નિશ્ચિત રહે. અને મુજેથી રાજ ભોગવો.

વિ—ચાલીસ દીવસ વધી ક્યાંથી આપીશ તે તો મને કહે ?

હરિ—મહારાજ કાશીપુરીમાંથી ભાવી આપીશ

વિ—શું તારા બાપે ત્યાં ખાણ ખાણ દારી છે કે શું ? કાશી પુરીનું બાનું જતાવી ખટકી જવું હશે પણ નહીં સમજાવે કે મને સાંધી સોધી કાઢી આર સોનું લીધા વિના છોડનાર નથી.

હરિ—આપ જોવો અંદરે મનમાં ન લાવશો કું આપને જોઈ જી અરજ ગુણે છે કે. મારી સાથે કૃપા કરી આપનું માણસ મોકલવું જોઈએ કે જોયો આપનો પુરતો વિશ્વાસ રહે, અને આપનું સોનું લઈ આપની આજળ રજુ કરે.

વિ—(બચ્ચી ચલાવી) જોકે તો બેલું આપવું નહિ. ને ઉલટી જીખી શું તારા બાપના નોકર બોલે રાજેશ હશે તે વળી તારી સાથે મોકલું કટ નથી માગતા જોમ કહી દે જોડે પાતું.

હરિ—સર્વ કહી પશ્ચિમમાં હજે તો પણ શું ! અને સીક તુજી ખાય તો પણ શું કું મુખથી વદ્યો છું તે કહી મિથ્યા થનાર નથી ને જરા ફેર બોલવાનો નથી. માટે આ દીન ઠોકર પર કરજી કરી, કૃપાવાન મધ આપનું માણસ મોકલો. તો ઠીક કું મારી મુદત પ્રમાણે તેને તમારું બેલું સોનું આપી વીધાય કરીશ.

વિ—જકુ સાથે તારા કમમાં દુઃખ લખ્યું હશે તે કાણ મિથ્યા કરે અને તો તારી તથા તારી સ્ત્રીની તથા આ કામણ બાં જકનો દયા આવે છે તેથી કહું છું હજુ માન ને તારી ખોટી જીકર છોડીદે.

હરિ—મહારાજ હવે અને નકામો ખોટી આવું વહી ન કરો.

વિ—તારે તું જાણે હવે નહિ માને તો જ્યારે દુઃખ દેખીશ અને આ સ્ત્રી તથા પુત્રનો વિલાપ સાંભળીશ ત્યારે માનીશ જા જોશ અયોધ્યાના રાજાના પાસે કું મારું માણસ લઈ આવ્યો તારી પુઠે જો કાંઈ આધો પાછો થતો,

હરિ—નિશ્ચિત રહે રાજેન્દ્ર ! જોવું કહી પણ કરવાનો નથી. હવે કું પણ જાઉં છું આપ જલદી આવો (હરિશ્ચંદ્ર તારામણી શહીતાશ્વર જાણે અને રાજાના પાસે પહોંચે છે.)

વિ.—(મનમાં) ચાલ કંઈ કંઈ પણ એક એવો માણસ ઉત્તર
કરે કે તેને અતિશય દુઃખ હજી અસત્ય મોઢાવે (એમ કહી મન
પડે એક આદમી ઉત્પન્ન કરે છે તે આદમી વિશ્વામીત્રને પ્રજ્ઞામ કરે છે)
પક્ષત્ર—(બે હાથ ભેડી) શરૂ મહારાજ સી આતા છે.

વિ.—(આસનથી ઉઠી જ્યાં આવે નક્ષત્રને લઈ જઈ તેના
કાનમાં કહે છે) જે માણસ સાથે તને મોઢું તેને પછું દુઃખ હજી
આર મારી પછો જુલમ વરતાવી તેને અસત્ય વદાવતું અને આપણા
દેણા સોનાની સખત ઉપરાણી કરવી સોનાની આપણે કંઈ જરૂર
નથી પણ તેને કરોડો ઉપાયે, અસત્ય વદાવવાનું કામ છે.

નક્ષત્ર—ખડુ સાર મહારાજ.

વિ.—(આસન પાસે આવી પ્રતિહારને) પ્રતીહાર કચેરી
ખરખાસ્ત કરો.

પ્રતિહાર—કચેરી વિશ્વામીત્ર રાજેન્દ્રના હુકમથી ખરખાસ્ત
સહ શોકાતુર ચહેરે જ્યાં હરીશંદ્ર છે ત્યાં જાય છે)

વિ.—(નક્ષત્રને) ચાલ નક્ષત્ર મારી સાથે.

નક્ષત્ર—ચાલો રાજેશી (મને જ્યાં હરીશંદ્ર છે ત્યાં જાય છે.)

—*—

પ્રવેશ ૧૦ મો.

સ્થળ અયોધ્યા શહેરના દરવાજા બહારની જગા.

પાત્ર—હરિશંદ્ર, તારામતિ, રાહિતાશ્વર, નગર બહારના જનો
નામરીડા, સીઓ નગરના રાહિતાશ્વરના મીત્ર અને પાછળથી વિ-
શ્વામીત્ર અને નક્ષત્ર વાગેરે
(હરીશંદ્ર દરવાજા બહાર નીકળી અયોધ્યાપુરીને પ્રજ્ઞામ કરે છે.)

હરિ.—પડછું વિખુરો પ્રિયા સંજોગથી તારા એ રાહ.

પ્રજ્ઞામ પ્રીતેથી કંઈ આ કહેરને આવાર.

હોડી જતા હવે તુને, થયો છું તૈમાર.

મહેલ, ખગીયા, ખંજલા, વાડી કચેરી રાજ;

સર્જને કંઈ પ્રજ્ઞામ, વળી સકળ સમાજ,

ધન, માલ કુટુંબને, વિશ્વામીત્રને પ્રજ્ઞામ;

પ્રજ્ઞામ વાલા વેસને, મુજ દેસને પ્રજ્ઞામ.

(એવામાં કેટલાક નગરમાં જ્યાં સાર મહાર મામથી આવે છે.
તે હરીશંદ્રને ભગવા વેલ તથા દરવાજા બહાર ઉમેયો ભોળું કહે છે.

નગર બહારના જનો—જગુની છવોરે ગાપીચંદની.મ

મહારાજ આમ શા થઈ, આખા અત્રે આ વારછ;

બેખ ધર્યો શાને કારણે, પુત્ર અને નારજી;

કેમ હીસો રાજા શોકમાં.

ટેક.

હરિ—આવ્યા અત્રે અમે વન જવા, બેખ ધરીને આ વારજી;

નહી દીલગીર થાઓ સૌ તમે, ખોટી થાઓ ન લગારજી;

આપ પધારો સુખે નગ્રમાં.

એ ટેક.

નગર જતો—શાને માટે વન જવું પડે, બેખ ધરીને મહારાજજી;

નથી દુઃખ તમ કાષ્ટ વાતનું, યાત્રો પુરમાં આજજી. આપ.

હરિ—જાઓ સુખે તમે નગ્રમાં, નથી હું તમ મહારાજજી;

રાજ્ય સૌખ્ય વીશ્વામીત્રને. ખુશી થઈ આજજી.

આપ.

નગર જતો શા કારણથી સૌખ્યું, અત્રે વિશ્વામીત્રને રાજજી,

જેમટો શું રાજ ચક્રાવશે, એને શી ગમ રાજ કાજની કેમ;

(એવામાં તારામતીની દાસી ગભરાટમાં દોડી આવી એકદમ

તારામતીના કાટે ખાજી સજલ નત્રે,)

દાશી— ગોપીચંદ લડકા, એ રાગ.

અહો ખાષ મારી કેમ મુકા હો મને અતરે.

એ ટેક.

કપા કરીને આપ સંજે હ્યો, દાશીને એ ખાષ,

નથી તેડયો આ પુત્રને આપે, કેમ હચકશો બાષરે, અહો.

ધણા દીન મે સંજે રહીને. ખાધું આપનું અન્ન.

કેમ નીમક હરામ કરીશ તે દુઃખ વેડીશ હું તનરે. અહો.

મુજ પરીક્ષા જોવા કારણે, આપ્યો અવસર ઇશ;

તે માટે સુધારે નહી અવસર, હરેક રીત આવીશરે અહો.

(એટલામાં નગરજનની ઓંઓ આવે છે તે તારામતી નમતાથી)

સ્ત્રીઓ સર્વ—

અહે રાજ માતા, પધારો કૃપા કરી.

એ ટેક.

તારામતી—તહિ આનું હું ખાષ કેશો હવેરે તમે જો ફરી,

ગુણસુદંરો—કરવું આપને આમ છટે તહિ માનો માફ વચન.

દુઃખ અમલ છે અરણ્ય કેરાં, કેમ વેડેશો તનરે અહો.

દીરા—લખ્યા તિથિએ બેખ કરમમાં, તે કેમ મિથ્યા થાય;

ઈશે જ્યારે અવસર આપ્યો, વેડીશુ દુઃખ કાયરે.

ના.

શિળ—કદી જમીનપર પગ નથી દીધો, કેમ ચાલશે વન;

કૃપા કરીને પુર પધારો, માની આપ વચનરે,

અહો.

તારા—કદી નહીં આવું ' મુરમહી રે'નું સ્વામી સંગ;

સ્વામીનું દુઃખ સહે માનુની, આપણુ આરધુ અંતરે નહીં.

સ્વામીને કષ્ટ દેનારી, મહા પાપી કહેવાય,

વચન પિયુનું કરે ઉલ્લંઘન, તો નકી નરકે જાય રે. — નહીં.

માટે દુઃખમાં ભાગ લઈ સ્વામી ગંગે રહી;

દુઃખ વખત ધીરજ આપું હું, બે ચાર વાતો કહીરે' નહીં.

પ્રેમ—સર્વ વાત તમારી સાચી, નવ છુટે તમ રનેહ;

તેથી કરીને સંગે લ્યો અમ, દુખ વેહું શું દેરે. અહો.

તારા—નહિ થોડા આવતું મુજ સંગે, મુખે રહો ધર માંહી;

સ્વામી સેવા બળવો, ખોટી ન થાઓ આંહીરે. ન.

મહા—નહિ નહિ બાઈ આમ વદો નહિ, ન કરો અમને નિરાશ;

અરે હાય શા કારણુ માટે, કરો છોઃ દુખનો નાશરે. અ.

તારા— જઠારો સીતમકુસમવાર હું એ રાહ.

અરે બાઈ આ શોક શાને કરો, નહિ દુખ દિલસે તમે રે ધરે;

હતો જ્યાં સુધી આપણો સંગે. રહ્યો ત્યાં સુધી હવે

થયો વિજેગ;

એમાં નહિ ઉદાશ થાવું તેમને ધટે, અતિશે રહે દુખ નહિરે મટે;

ધીરજ ધી મનમાં જાઓ પુરમાંહી, ખોટી થાઓ નહી

ક્ષણ એકજ આંહી

કૃપા કરી પાછા વળો સૌ નાર. હવે માનો મારા છેલ્લા નમસ્કાર.

(એવામાં કટલાક નાગરીકો શોકાતુર ચહેરે અને અશરૂપાત

કરતા આવે છે તેમની સાથે રોહીતનો મીત્ર પણ આવે છે રોહી-

તને દુરથી દેખા એકદમ તેની પાસે દોડી જઈ તેની કાંઠે ખાંચી

રૂઢનાલાપ કરે છે)

મુશલાલ— સહિયર શું દુખ લાગતું એ રાહ

મીત્ર મુઠી ક્યાં જાય છે મુને લે તારી સાથ;

કદીએ અળગો નવ મુકતો કરતા જલ્દીને હાય. મીત્ર.

સંગે શાળે આપ બાણુતા, રમતા નવ નવા ખેત્ર;

આગ બગાડે ને તે વાડીએ, કરતા આપણુ સેહેલ મીત્ર.

દિસે ધડી એક વર્ષ સમ, તુજ વીના ઓ મીત્ર;

આવું સંગે પ્યારા તુજતણી નહિ પાછો ધેર જઈ;

કૃપા કરી સાથે તેડને એકનો હું અકળાઈ અકળાઈ. મીત્ર.

રોહિ— ઉપલી રાહ.

સૌથ ન કર પ્યારા મીત્ર તું લખ્યા વિધિએ જે લેખ,

કરોડ ઉપાય કરે તોયે, થાય નહિ મીન ગ્રેખ. સૌથ.

કૃપા કરી પાછો જાને તું. મુકી પ્યારો કમપાત;
 વૈર્ધ ધરી તુજ મન વિશે; જા થકને ધેર સાંત
 લખ્યું હશે તો ચક્રું બેગા. નહિ તો હેલા પ્રથામ;
 તુજ શાણાને ધટે નરિ, મિત્ર કચુરે આમ.

સોચ૦

સોચ૦

(એટલે નગર જતો હરિશ્ચંદ્ર પાસે આવી)

ફેંકક—ધીક યુવા ધીક મુજને ધીક કાણુ વીકારજી એ રાહ.
 નહિ માનીએ રાજા એકને કાઠીયું પુર બારજી;
 હુકમ આપતો ભેવા માટે અમે કરી આમ વારજી;
 પુરમાં પધારો વેહેલા રાયજી.

એ ટેક.

હરિ૦—ખુશી થઇ રાજા આપીયું “ કરોકમેશ નર આપજી,
 માનો આજ્ઞા સર્વે તેહની કરે દુર તમ તાપજી;
 આપ પધારો સુખે નગ્રમાં.

એ ટેક.

તસ૦—હાથે કરી શાને વેરી લ્યો, શિરે દુઃખ મહારાજજી;
 મલીએ ગલી લમનારાને, આપ્યું શું તમે રાજજી

આ૦

હરિ૦—હતા પ્રથમ રાજન એ, પછી થયા જોગી રાજજી,
 મહાન પંડીત તપશી લલા, સાથે સ્વર્ગની સાજજી,

નગર—કૃપા કરી આવો પુરમાં, અર્જ કરોએ મહારાજજી.
 પુત્ર નારો શાને દુઃખી કરો, વેગે ચાલો રાજન

પુર૦

હરિ૦—વધુ વહી શાને દુખી કરો, વગે જાઓ પુર માંહીજી;
 કરોડ ઉપાય પાછો નહિ ફરે, કરો શોક ન કાંઈ આપજી,

આણેક૦—એક ડગ પગે નર ચાલતા કેમ રશે આપ વનજી;
 તાહ તાપ નર વેડીઆ, કષ્ટ શેશો કેમ તનજી

પુરમાં.

હરિ૦—પુરવે કાંધા પાપ આંભવે, વેકયા કહી ધીરજી;
 એમાં ન ચાલે કાંઈનું મથે હજારો વારજી

આપ

વિદુ૦—આપ વિના લાક કાણુ મુને લડાવશે મહારાજજી;
 આવીશ સંજે હું આપને, નહિ તરછોડો આજજી.

પુર.

હરિ૦—મિત્ર વિદુષક માહર, શોક કર નહિ લમારજી;
 સુખે વસો આપ ગ્રહમાં પોષયુ કરો પુત્ર નારીનું

આપ.

શૈન્યા—શિર જત્ર આપ હુકમ કરો એની કરવાને ખાતજી;
 કરો કપટ રાજા એણે ગ્રહ મીઠાનો સર્વે વાતજી.

પુર.

હરિ—કાઠો નહિ દોષ એકનો, આપ્યું ખુશી થઇ ધામજી,
 મોહે માગ્યા દાન આપવાં એ છે રાયનાં કામજી;

આપ.

માતી—વેગે પધારો સ્વામી પુરમાં કૃપા કરીને આ વારજી;
 દાસની દીલ અરજી ધરી વાર કરો ન લમારજી.

પુર.

નવ૦—આપ વિના સર્વ આધિનું, લાગે શેહેર સ્મરણનું;
ધર અમને ખાવા ધાય છે, આવુ સુણી ન રહું બાનનું. ૫૨.

ફેતે૦—સુણી આવ્યા અત્રે ઝટ સ્વામી અપે આપની પાસનું;

અળગા કરી કેમ જાઓછો, પાછા ફરી પુરો આશનું. ૫૩.

વાત સુણી બાન જુલીઆ, અંતર ઉઠી છે લહાયનું;

કંપારી છુટે અમ તનમાં, ધીરજ રહી ન દીવ માંનનું. ૫૪.

નવ૦—શાને નિરાશ કરો સર્વેને, પધારી પુરો આશનું;

કેમ મુગા થઈ ઉભા રહ્યા, શું જુવે. છો ચોપાસનું. ૫૫.

(વિશ્વમિત્ર એક બાજુએ ઉભો રહી સાંભળતો હતો.

તે એકદમ નક્ષત્ર માથે પ્રવેશ કરે છે તે હરિશ્ચંદ્રને કહે છે.)

વીર્યામીત્ર—(કોષથી બહારી ચડાવી) અરે ઠગારા પ્રપંચી,

દુષ્ટ ક્યારનો તું તારી પ્રજાને ઉશ્કરે છે, તે હું સઘળું દુર ઉભો

ઉભો સાંભળું છું મેં જો તને પ્રથમ આવો જાણ્યો હોત તો કહી

પણ જીવ જો મમમાં નાખત નહીં મારે નથી જોઈતું તારું રાજ્ય

મુકની રાજમાં કાંડી માઈ લેણું સેતું આપ એટલે ખસ કે મારો

જીવ લઈ મારા આશ્રમે જઈ મેંજ મુખતા કરી પ્રથમ આપણ

માડ્યું તે વખત લીધું નહીં.

હરિશ્ચંદ્ર—(નમનતાપથી) મહારાજ આપને મારવા માટે હું

કાંઈ પણ તેઓને કહેતો નથી ફક્ત આપની આજ્ઞામાં રહી, આ-

પની જાયા તમે સુખ ભોગવે એવી શીખ તેઓને દઉં છું.

વિર્યામીત્ર—(કોષથી) શું ત્યારે હું જુહુ બોલું છું પ્રપંચ

કરી કેવો જુહો પાડે છે? તારા જેવા અધમ આ દુનિયામાં જે

ખીજો કાઈ જાણે નહીં આટલું શા સાર કરવું પડે છે. જરા અ-

ત્ય બોલ કે મારી પાશે તમારું સુવર્ણ લેણું નથી. એટલે ખસ ! !

હરિશ્ચંદ્ર—(સકોષથી) યોજેદ્ર તે વિશે તમારે કાંઈ પણ

બોલવું નહીં જાઓ તમે તમારે નગ્રમાં જઈ સુખે રાજ કરો. પણ

બોલી મને નાહક દુઃખ ના આપો.

વિર્યામિત્ર—ભોગ તારા તારું લાગ્યું તે ભોગ તમે માનેશું

સનાતન કે સુતક છે (જરા ઉચ્ચરથી) સાંભળ હરિશ્ચંદ્ર જે માણ

સને તારી સાથે મોકલું છું તેને જરા પણ દુઃખ દર્શ નહીં તેને

વખતે અજ કે જગ માગે તો તે વખત સત્વર આપજે, થાક લાગે

તો નેને જાગડાં લેજો, વખતે તેના ચરીરને કાંઈ હેરાનગતી પડેચિ
તો તમારા જીવ કરતાં વધારે તેની આજના વાસના કરજો, અને જે
પ્રમાણે તે તમારા સર્વ ઉપર આગા કરે તે પ્રમાણે ધીર સાટે
હઠાવા તૈયાર થજો જરા પણ તેની આગા બહાર જતા નહીં.

હરિશ્ચંદ્ર ત.રામતી) બહુ સાઈં વૃષેન્દ્ર આપ જરા પણ તેની શીકર
કરતા નહીં અમારા જીવ કરતાં પણ વધારે ગણી જેમ તેને સુખ
સાતા રહેશે તે પ્રમાણે કરવા તત્પર રહીશું. આપ સર્વ ચિંતા દુર
કરી સુખેથી નગર બહી સિધાવો.

વિશ્વામીત્ર—નક્ષત્રને છોટા બોલાવી તેનો કાન પકડી જરા
જીણા સાદે) આની સાથે તને મોકલવાનો સમજ્યું છે તે સાંભળ
હરેક ઉપાય કરી માર, તોડ, ફેડ કરી અનેક કષ્ટ દષ્ટ ફક્ત તેને
અસત્ય વદાવતું આપણું સુવર્ણ લેવાની કાંઈ પણ જરૂરીયાત નથી.
ફક્ત અસલ બોલાવવાની જરૂર છે જો તે કામમાં તારી કસુર મા-
લમ પડશે તો પછી જોષ લે તારી મળ.

નક્ષત્ર—બહુ સાઈં મહારાજ.

વિઠ—(હરિચંદ્ર પાસે આવીને) જો હરિચંદ્ર હવે હું જાઉં
હું યાદ રાખજો કે તારી કહેલી મુદત માંહી મારૂં લેજું આપી તા-
કાદથી મારા શેવકને વિદાય કરજો. જો તે પ્રમાણે નહીં કર્યું તો
પછી તું છે; ને હું છું.

હરિઠ—(નમન કરી) બહુ સાઈં અયોધ્યાપતિ (વિશ્વામીત્ર
આમ બહી જાય છે,)

સર્વ પ્રજા—(દિનતાથી) મહારાજ આપ ક્યાણું અને પ્રજા
અજાણક થઈ આજ કેમ નિર્દય થયા છો ? આપનામાં કળીયુગે એ-
કએક ક્યાંથી પ્રવેશ કર્યો અરે હાય ? અમારી શી વલે થયે ?
અને અમારા દિવસ આપના વિયોગથી કેમ જશે ? (એમ બોલતાં
જાણની આંખમાંથી આંસુ ધારા છુટે છે, તે જોષ હરિચંદ્ર તેઓને
કહે છે.)

હરિઠ— મરાડી ચાલની સાખી.

કરો નહીં કર્યાં પ્રજા મમ, હલથે નાહક દુઃખ;
કરોડ ઉપાયે નહીં આવવાનો, શેહેરનું જોર સુખ.

અન્ન પાણી હરામ છે મારે, આ શેહેરનું જો ભાઈ
વચન ફેરે ન્યારે મુખથી, જ્યાં કુખે આવ્યો ભાઈ;
વિશ્વામિત્રની આજ્ઞા સૌ માનો, આપશે તમને તે સુખ.
પાળશે સર્વ એરે પુત્ર તુલ્ય, નેકી થઈ આપે ન દુઃખ;
પધારે પ્યારા પૂરમાં પ્રીતે, નહિ થાઓ નિરાશ કાય,
કર્મમાં લખીયું જેરે વિધાત્રી, તે તે નિશ્ચય હોય.

(ગદ્ય) જાઓ મારા પ્યારા બંધુઓ સુખેથી નગરમાં શિ-
ધાવો અને ઉદાનથીતાને ઉડાવી નાખો; આમ કરવું એ શું તથ્ય
જેવા ડાહ્યા ને સમજી જતોને ઉત્તમ છે ? જો ઇશ્વરનો પૂર્ણ કૃપા
હશે તો ફરી વારથી આપણો સમાગમ થશે પણ હાલતો સરવેશ
મારું છેલ્લું પ્રજ્ઞામ છે.)

(હરિશ્ચંદ્રનો દ્રઢ નિશ્ચય જોઈ તથા આકરી પ્રતિજ્ઞા સાંભ-
ળી નગરવાશીજનો નગર બહાર ઉદાસ મુખે જાય છે. અને હરિશ્ચંદ્ર
તારામતી, રાહિતાશ્વર અને નક્ષત્ર વન તરફ વિદાય થાય છે.]

પ્રવેશ ૧૧ મો.

સ્થળ રસ્તો.

પાત્ર—હરિશ્ચંદ્ર, તારામતી, રાહિતાશ્વર, નક્ષત્ર અને સત્યકીર્તિ.

સત્યકીર્તિ—(એકલો) મહારાજના પગે પગ આવતો આ-
વ્યો પણ હજી સુધી મહારાજની ભેટ-થઈ નહીં એનું શું કારણ
હશે ? મને ધણી વારતો લાગી નથી ? દુઃખદ સમાચાર કાને પડતાં
જ વાર પાછા પગે આહી આવેલો છું મારા અભાગીઆ હાથે
તેમની સેવા કરવાનું નહીં સરજ્યું હોય અને તેથીજ આમ સમજે
ખનાવ બન્યો હશે, [જરા ત્યાંથી દૂર જાય છે.] અને તેને હરિશ્ચંદ્ર
વીગેરે આધેથી નજરે પડે છે, તેથી દોડતો તેમની પાસે જઈ તેમના
ચરણમાં શિશ્ય નમાવે છે તે જોઈ હરિશ્ચંદ્ર ચક્રીત થઈને.

હરી—કોણ પ્રીય સત્યકીર્તિ ! અત્રે આવવાનું પ્રયોજન શું ?

સત્યકીર્તિ—હા મહારાજ ? આપનો કીંકર સૈંકડ તેજ છે અને
અત્રે આવવાનું કારણ આપનું નીમક ખાધું તે માટે,

હરિ—મીત્ર સત્યકીર્તિ હવે મહારાજ. એ સમય તમારે
આવશે નહીં કેમકે હવે હું તારા કરતા પણ નીચ પકડીને પહોં-
ચેલો છું.

સત્ય૦—અરે આપ આશું ઉચરો છો ? આપના આશ્રય નીચે ઉતરેશો અને આજ સુધી આપણું હુણુ ખાધેલું તે શું શેવક શુધી જશે ?

હરિ૦—શામાશ મીત્ર તારા જેવા જન આ જગમાં થોડાજ હશે, પ્રીયે હવે તું વેગે તુજ ધામ ભણી સીધાવ કારણકે અત્રે અમને ખોટી ચત્તું અનુકુળ નથી.

સત્ય૦—મહારાજ ? આપ એવો શબ્દ તમારામાં તથા મારામાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી કદી પણ કહાડતા નહીં હું અત્રે ત્વ-રાથી આવે હોયું તે શું પાછો જવા સારૂ કે એ વાત આપ સ્વ-આમાં ધારતા નહીં.

હરિ૦—અરે મીત્ર એ વાત કદી અનેજ નહીં મુખેથી નગ-રમાં સીધાની વિશ્વામીત્રની આજ્ઞામાં વર્તો.

સત્ય૦—અરે મમ પાળક પીતઃ આપનો સંગ છોડી કદી પણ હું મુખ્યભોક્તા થનાર નથી.

હરિ૦—મારા વાક્ષા મીત્ર સ્ત્રી, છોડરાને દુઃખી કરી અને તેનો વિયોગ સહી, દેહને દુખી કરવાને મારી સાથે આવવા શા માટે તત્પર થયો છું ? અમોએ પૂર્વે જવમાં ઉપાર્જન કરેલું ફળ, તે આ જવમાં એમે ભોગવીએ છીએ તેમાં તમારે ભાગ લેવાની શી જરૂર છે ? જાઓ ગાંડા ન થાઓ માઈ કહ્યું માની ઘેર જઈ ખાળ બચ્ચાને સુખી કરો.

સત્ય૦—મહારાજ આપ ના કહી મારા જીવને દુખી ના કરો હું આપનો સંગ કદી છોડનાર નથી અને મારો કરેલો નિયમ પાછો ફેરવનાર નથી.

હરિ૦—સત્યકીર્તિ આમ તમે હકીક્ષા ના ખનો. માઈ કહેણુ આન્ય કરો અને મારા પ્રવાશમાં વખત ના લગાડો. હું તમને મારી સાથે લઈ જવા ખુશી નથી અને મારા દુઃખમાં સાથી કરવા રાજી નથી પરમેશ્વરે આપેલું સુખ શા માટે તમને છો ? જાઓ ભાઈ જાઓ અને સંસાર સુખનો લાવો લઈ વિશ્વામીત્રની આજ્ઞામાં વર્તો (એમ કહી ચાલવા માંડે છે તેને સત્યકીર્તિ પકડીને)

સત્ય૦— ઓખાહરણની રાહ.

મહારાજ છો મમ શિરતાજ જાને છોડો શેવકને આજ;
ધડી આપ વિયોગ જો થાયે, દુઃખ પામુ હું મારીરે કાયે.

આપથી કેમ જુદો રહુ આપ વિયોગ કરી સહુ;
કૃપા કરીને સંજે લ્યો મુજને નહીં બારે પડું હું તમને
કાંઈ દાસ ઉપર દયા લાવો કતિા નગર બણી પાછા આવો
નહીં તો સ્વામી સંજે લ્યો મને કરગરી કહું હું તમને.

તારાં—(હરિશ્ચંદ્ર પ્રત્યે) પ્રિય પ્રાણુ ! જ્યારે તેમનો આટલો
આગ્રહ છે તો બલે આવવાદો તેમાં કાંઈ આપણને અડચણ પડે
તેમ નથી.

હરી—(સત્યકિર્તિને) બલે ત્યારે તમારો આટલો આગ્રહ
તે તો મારાથી ના કરી શકાતી નથી.

નક્ષત્ર—(રક્ત ચક્ષુએ) ચાલો ચાલો હરામ ખોરો ! આંહી
તમે ધાર્યું છે શું ? શું એકલા 'યષ્ઠ' મારો ગાટ બાટ ધડવો ધાર્યો
છે કે ? પણ યાદ રાખજો હરિશ્ચંદ્ર હું કાંઈ તમારાથી હાર્યો નહીં
તેવો નથી જો આહું તો એક પળવારમાં તમે મારે જણાને ચપડીમાં
ચોળા નાખ્યું, પણ ફક્ત મને એકજ વાત આડે આવે છે. તે એક
મારે મારા ધણીનું કામ બળવડું છે.

હરી—(નર્મતાથી) વિપ્રવચ્ચં આપ બે શીકર રહો. આજ
કાંઈ વાતે ગભરાશો નહીં એ તો મારો પરમ મિત્ર છે.

નક્ષત્ર—તારો પરમ મિત્ર છે, ત્યારેજ આમ કહેવાની જરૂર
પડી અને માત્ર શંકા આણવાનું કારણ પણ એજ સમજવું.

રોહિતા—નક્ષત્રજી આપ એવી અણુધટી શંકાથી અજાણ
રહો. મારા પિતાશ્રી તથા સત્યકિર્તિજી તે વાતથી.

નક્ષત્ર—(સંકોષ જોયો જોયો તારો પિતા અને સત્યકિર્તી
ટાયલુ ટાયલુ બોલી બોળા બરમાવી ફસારી મારે છે તેજ કે બીજા.

તારાં—(રોહિતાશ્વરને સુપ રહે બેટા. હીજ સામી ટક્કર
લેવી આપણને યોગ્ય નથી. (હરિશ્ચંદ્ર પ્રતે પ્રીય સ્વામીનાથા હવે
આંહીથી સત્વર ગમન કરવાનું થાય તો ઠીક વધારે વખત વતપતીલ
કરવો તે વૃથા છે.

સત્ય—ખરી વાત છે શિરછત્ર !

હરી—ચાલો ત્યારે. મારી તરફની કાંઈ પણ રોકણ નથી.

સર્વ ત્યાગી આગળ ચાલે છે, તે જોમતી નદી પાસે આવે
પહોંચે છે.

પ્રવેશ ૧૨મો.

સ્થળ ગોમતી નદી.

પાત્ર—હરિશ્ચંદ્ર, તારામતિ, સત્યકાકીર્તી, રાહીતાશ્વર અને નક્ષત્ર
બીજે ગોમતી નદીમાં પાણી ભરપૂર થયેલું જોઈ સર્વ ગોમતી માતા
ની સ્તુતી કરે છે.

હરિ—

તારા—

રાહિ—

સત્ય—

} —ગઈ માતૃ મારી જવું તેની પાસે, એ રાહ

ગોમતી માતા છે તારો આધાર, કેમ કરી તુને ઉતરીએ પાર.

પર ચઢ્યું છે ચોપાસ ભરપૂર કેમ જવાય જટ વાર. ગો.

કવે નથી દિન ઝાઝારે પાણી, કેમ કરી ઋણ આપુ તે વાર ગો.

ભોગ તુ લે મમ રૂપિરનો માતા, તૃપ્ત થઈ દે તું આવાર ગો.

શાંત થા માતૃ કર દયા સેવક પર ઉતાર પાણિને પેલેરે પાર.

હરિશ્ચંદ્ર પોતાની ટચલો અગિળામાંથી લોહી કાઢી પાણીના
પુગને છાંટે છે તેથી પુર શાંત થાય છે અને સરવ પેલે પાર ઉતર-
વાની તૈયારી કરે છે.)

તારા—(રાહિતાશ્વરને) આવ બેટા રાહિત ! હું તને ઉ-
ચકી લઉં, (એમ કહી રાહીને પોતાની કેડે બેસારી નદી ઉત-
રવા માંડે છે,)

નક્ષત્ર—અરે હરિશ્ચંદ્ર ! મને તારી ખાંધ પર ઉંચકી લે, કેમકે
(પોતાને આ મારો ઉત્તમ પોશાક પાણીથી મીઠામળ જાય, તો મને
મારે નુકશાન ખમવું પડે,

સત્ય—આવ નક્ષત્ર ! બેસ મારી રક્ષ પર.

નક્ષત્ર—ઠીકરતો હું તેની સારી પેટે ઓળખું છું હમ ! તારે
તો મારે નશળ પતાવવું હશે ? જાજ તારી પાસે મારે નથી આવવું
હૃદયકવો હોય તો હરિશ્ચંદ્ર ઉચકે. નહીં તો આ બેડા હેડા નક્ષત્ર
નીચે બેસવા જાય છે તેનો હાથ પકડીને)

હરિ—હે સ્વહ પૂત્ર ! અમ્મ આમ શું કરો છે ? આવો બે-
સો મારી રક્ષ પર.

(એમ કહી તેને ઉંચકી લે છે ને સર્વ નદીની સામી ખાબુએ
જાય છે અને ત્યાંથી આગળ પલાયન કરે છે.)

પ્રવેશ ૧૩ માં

સ્થળ—મણીના બે માઠાં અને મહંતોની પક્ષ કુડી.

પાત્ર—હરિશ્ચંદ્ર, તારામતિ, શહિતાચર, સત્યકીર્તી. નક્ષત્ર, સાધુઓ અને વિશ્વામીત્ર વીગેરે,

(ન્યાં સાધુઓ બેઠા છે ત્યાં વિશ્વામીત્ર આવે છે.)

વિશ્વાં—એ મહંતો, આ દેઝાણેથી કાષ્ટ વડેમાર્ગને જતા જોયા ?

૧ સાધુ—નહીં ધધરસે તો કાષ્ટ ગયા નહીં હ્યે.

વિશ્વાં—(મનમાં) તો ઠીક થયું, આ સાધુઓને કહેતા જવું કે તેઓને લાગ્યા રસ્તે ચડાવે જેથી આપણું કાર્ય પરિપૂર્ણ થશે. (આશન યોગીઓ, અહીં કાઠ તમને રસ્તો પૂછવા આવે તો આ લાગ્યા પંથનો રસ્તો ખતાવજો. કારણકે ખિચારા બૃલથી આ ટુકે પંથે જશે તો મોતને શરણ થશે.

સાધુ સર્વ—મહોત અચ્છા. (વિશ્વામીત્ર જાણ છે, એક સાધુ સ્થંભ બનવે છે એટલે આગા પાછા બેઠેલા સર્વ સાધુ એકઠા થાય છે, અને પોતપોતાના વાજાંત્ર લઈ સર્વ બાજન કરવા મંડી પડે છે,)

સર્વ સાધુ—નાથ કેસે ગજગે ખંધ છુડાયો એ રાહ જગત સહુ આછે આળ પંપાળ; એમાં આખર નથી કંઈ માલ; માત; બગની; સુત, દારા, સહોદર તાત સહુ જુડી જંગળ; એક ઈશનું નામ ખર્ છે, પાડી બધું અગ્ની જાળ; જમત લેવાય તેટલું લઈ દ્યો બાધ રહેશે તે બળી જશે;

પાપ પૂન્યદુ જણવું એમજ. આળસુ જન તે પરતારે જગત, કરે કમાઈ ભક્તિની બાધ. સાચી એ જગમાં સગાઈ.

બાધ બાધ સહુ કહેશે તમને, ધન થકી થશે બાધ. જગતા.

પ્રુટી ખદામ જો નહીં પાસે, તો બોલાવશે નહીં કાષ્ટ;

પામશે અપમાન જશે જ્યાંઈ, બેશી રહેશે સામુ જોઈ જગત.

માટે કરી દ્યો ભક્તિ પ્રભૂની, સર્વમાં એ તે શ્રેષ્ઠ;

પામશે સુખ ભવોભવ જેથી. દુઃખ નહિ દેખો જ્યેષ્ઠ. જગત.

એમાં હરિશ્ચંદ્ર વિગેરે ચલતા ચાવતા ત્યાં આવે છે તે બે રસ્તાં જોઈ તેઓ ખચકાય છે.)

હરિ—કેમ સત્યકીર્તી હવે આપણે કાગે રસ્તે જવું ? આ બેમાં કાગે રસ્તો કાશીપુરનો હશે.

સત્ય—સ્વામી હું તે વાતથી તદન અજાણ્યો છું.

તારા—પ્રાણનાથ, થોડે દુર મહંતોનો આશ્રમ છે ત્યાં જઈ
પુછવાથી સમજી ખરેખર થશે;

રેહિતન—(આ સાંભળીને) માતાજી તમે સર્વ અહીં ઉભા
ઉભા રહો હું પુછીને સત્વર આવું છું.

હરિ—પ્રિય પુત્ર ત્યાં જવાનું તમારું કામ નથી હું તેઓને
વિનંતી કરી સંખળો હેવાલ લેઈ જલદી આવું છું.

નક્ષત્ર—હરિશ્ચંદ્ર, એમ કહીને કાં બાગે છે? ઉભો રહે હું
તારી સાથે આવું છું એમ કહી ખતે સાથે સાધુઓ પાસે જાય
છે.) હરિચંદ્ર નમ્રતાથી હાથ જોડી તેઓને કહે છે.

હરિ—ગીરધારીરે. વાત કહું છું વિચારો એ રાહ.

સાધુજનરે, સુખકારી છો સારા સુખ ચક્ષુ તણા તમે તારા
પ્રીતથીરે નમું હું તમને આજ વાત પુછું હું તમને મહારાજ
હું

આ રસ્તા ખે છે સામારે, કાંયે રસ્તે કાશીનું ધામ રે;
તે કહોને આત્મારામરે પ્રીતથીરે એ પંથે પરવરીએ.
ત્યાં જઈ અમ કાર્મજ કરીએ.

મુખ્ય સધુ—રાજ વાત કહું છું સાચી પરણ્યો સાચ.

મારી એ રાહ.

વાટ ખતે આ કાશી તણી, જણો બાહરે. ટેક.

જણો બાહરે, સત્યમાનો બાહરે;

એક પથ છે માસજ કેરો, ખીળે છે નાનો;

એ માર્ગ ખહુ વિકટ છે તે, સત્ય તમે માનો વાટ.

હુંકે પંથ અનેક તરેહની, ભોગવશો અડચણ;

લાખે પંથે કાંઈ ન મળે, ભો, અડચણ એક ક્ષણ. વાટ.

હરિશ્ચંદ્ર અરે નક્ષત્ર જ્યાં તારામતી વીગેરે ઉભા છે ત્યાં આવે
છે તેમને

તારા—કેમ પ્રીય ! કાંયે પંથે કાશીપુરીનાં દર્શન થશે.

હરિ—(ખતાવીને) જુઓ આ પંથે જઈશું તો થોડા દીન-
સર્મા ત્યાં પહોંચી જઈશું પણ તે રસ્તે અનેક અડચણો ભોગવવી
પડશે, માટે કાંયે રસ્તેથી ગપન કરવું તે કાંઈ મને સુજતું નથી.

સત્ય—જે જલદીથી પહોંચાય એવું હોય તો વિદ્ય વિઘ્નરમ્
કાંઈ મુશ્કેલી નથી.

તારા—હુંકે રસ્તે જવું એજ ઉત્તમ છે પ્રાણેશ.

હરિ—જેવી સૌની મરજી (એમ કહી સર્વ ચાલવા માંડે છે.
થોડકે દુર જાય છે એટલે ઝેરી જનવરોનું વન આવે છે.)

પ્રવેશ ૧૪ મો.

રથળ ઝેરી જનાવરોની જગા.

પાત્ર—હરિશ્ચંદ્ર, તારામતિ, રોહિતાશ્વર, સત્યકીર્તિ, નક્ષત્ર, અને વિશ્વામીત્ર તથા જંગલી પ્રાણીઓ.

વીં—(એકબી) તેઓ લાંબો રસ્તો છોડી આ ટુંકે પથે આવ્યા એ સારું ન થયું પણ જોર ! ક્યાં તેનો ઇલાજ કરતાં વાર છે. (જરા સચેત થઈ) અરે જે થયું તે ઠીક થયું. આપણી સરવે મનોવાંચના હવે સિદ્ધ થશે. આ રસ્તે તેને અનેક પ્રકારનું કષ્ટ દર્શિ અતિશય હેરાન કરીશ જેથી થોડી મહેનતે આપણું કામ સિદ્ધ !!! (જરા મનમાં ખુશી સાથે) પહેલાં તો ઝેરી જનાવરો ઉત્પન્ન કરવા જેથી કરીને આગળ ચાલવાની હીમત ના કરે. (ઝેરી જનાવરો પોતાના મંત્ર સિદ્ધિ વડે ઉત્પન્ન કરી જતો રહે છે. એટલે હરિશ્ચંદ્ર વીંએ આવે છે. એવામાં એક સિંહ બરાડા પાડે છે તે સાંભળી.)

નક્ષત્ર—(સિંહની બુમ સાંભળીને) આધારે આધો !! મરી ગયો મારા બાપ મારા તે શા બેગ લાગ્યા કે હું આની જોડે મરવા માટે આવ્યો કોઈ મારી વારે આવોરે (એમ કહી રડે છે ને આમ તેમ દોડી હરિશ્ચંદ્રની ગોદમાં બરાધ જાય છે.)

હરીં—ખીશો નહીં નક્ષત્રા જ્યાં સુધી મારામાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી તમારો એક પણ વાળ વાંકો થવા નહીં દેડ.

તારાં—સ્વામીનાથ જુઓ પેલો વાધ છત્તંગો મારતો આણી તરફ દોડી આવે છે. (તે જોઈ સરવ એક મોટા ઝાડની ઓડે સંતાપ છે વાધ ત્યાં કાંઈને નહીં દેખવાથી બુમ મારતો જતો રહે છે. જ્યાં તેઓ સંતાપ્યા હતા તે ઝાડમાં એક મોટો નાગ હતો તેમથી પુકાટ મારતો બહાર નીકળે છે તે જોઈ રોહિતાશ્વર કહે છે)

રોહિતા—ખીતાજી પીતાજી, જુઓ આ નાગ મને ડમવા માટે આવે છે અરે નાસોરે ભાગો.

સત્ય—આવો વહાલા, રોહિતાશ્વર. હું તમને ઉચકી લઉં જેથી એ દુષ્ટકાંઈ પણ રીતે ફાવે નહીં.

રોહિતા—ના, ના, મને ઉચકવાની કાંઈ જરૂર નથી. જ્યાં સુધી મારા દેડમાં હરવા ફરવાની શક્તિ છે ત્યાંસુધી તો હું તેનાથી ડરીને ભાગી જવાનો નથી.

હરીં—શાખાશ બેટા શાખાશ ! એમ કહી તેની પાઠ ચાખડે છે.)

નક્ષત્ર—અરે આ રીંછ અને વર કેવાં દોડનાં જાય છે ! હું તેઓ અધિર્ના હજી, જે (હરિશ્ચંદ્ર વીજેરને ખતાવીને) આવે પુષ્ટ ખોરાક મુકી એમને એમ દોડી જાય છે.

સત્યજી—અરે જુઓ તો ખરા પેટો કાઢો વીંછું પથરને ! ડાંખ મારી કેવા તેના કટકા કરી નાંખે છે !

તારાડ—અરે ઇશ્વર, આનું જંગમ અમારા નશીમમાં કર્યાથી સરજ્યું હશે. [એવામાં એક ચિત્તાની હડકટમાં આવતાથી બેજાન થઈ પૃથ્વી ઉપર પડે છે તેને શુદ્ધિમાં લાવવા રોહિતાશ્વર તેની પાસે જાય છે તેને વીંછું કરડ્યાથી જીમ મારતો જમીન ઉપર પડે છે આણ્વીગમ એક મોટો જમરો નાગ સમ્પત્તિની પગમાં મજમુન વીંટાઈ વળ્યો છે અને તેથી તેના પગના હાડકાં કડકડાં બોલે છે તેની વેદનામાંથી મુક્ત થાતે તે ધણો ઉપાસ કરે છે. છેલ્લે તે પણ બેજાન થઈ જમીનના શરણ થયે આતમશો બેઠ નક્ષત્ર હરિશ્ચંદ્રને.]

નક્ષત્ર—અરે કુબ્જ ? આ તેં શું કરવા માંડ્યું છે ? આવા આવા ઢોંગ શીખતાડી મને આ ઝેરી જનવરોને શરણ કરવો છે કે શું ? આટલી વખત તો મારી બોળાઈમાં તારો કાંઈ પણ પ્રપંચ ન સમજ્યો. પણ હવે તારા સત્ત્વના ઢોંગને ધક્કાને પકડી કંડાણ છે ! બોલ ? હવે આ બચાને તારી પ્રપંચી જાગથી મુક્ત કરે છે કે કેમ ? કે હું તેઓને મારા ચાખકા રૂપી મંત્ર વડે શુદ્ધિમાં આણું.

હરીડ—માઈ નક્ષત્ર ! આપ જરા સહુ કરો હું તેઓને થોડીજ વારમાં શુદ્ધિમાં લાવું છું [એમ કહી તે સત્યકર્તિના પગે નાગ વળગ્યો છે તેને દુર કરે છે એટલામાં એક ચિત્તાના નક્ષત્ર ઉપર છતંગ મારે છે પણ નક્ષત્ર જરા આડો ખરી જવાથી તેની આંખ જડું રહે છે આથી નક્ષત્ર ચીડાઈને]

નક્ષત્ર—અરે પ્રપંચીના પૂનર્જા ! હવે દગાથી દુર રહે આ જુલીકાને તણ દે [હરિશ્ચંદ્ર તારામતી તથા રોહિતાશ્વરને શુદ્ધિમાં લાવવા ઉપચાર કરે છે, પણ સચેત થયા નહીં તેથી નક્ષત્ર કાંઈ મ-ભરાઈ હરિશ્ચંદ્રને જોડિયાના પ્રહાર કરે છે અને નહીં ખમાસથી.]

હરીડ—તત્ત્વતાત્રયો અરે બાપુ મને નિરપરાધીને આ સાર મારે છે હમણાજ તેઓ શુદ્ધિમાં આવી ઉઠશે જરા અમો પર દયા કરે ઇશ્વર તારે સદા બલુ કરશે.

નક્ષત્ર—(સંકોધથી) હું મારા જીવથી જડું તેમાં તારું તારા બાપદાદાનું કાંઈ જવાનું નથી. હું મરણના શરણ ચાલું એટલે

તમેને ધણી મળ પડે અને મારા ધણીના ઋણમાં મુક્ત થાઓ. પણ યાદ રાખજો કે જીવત યજ્ઞ પણ મારા ગુરુરાજનું લેણું રૂકનાર નથી. ધન્યર અમારૂં ભલે મુર કરે હજી ઉઠવું છે કે શરીર પાક ચખાડું.

હરિઃ—(દીનાનાથ) કિડુંકું મહારાજ (એવામાં વિશ્વામીત્ર આવે છે તે હરિશ્ચંદ્ર પ્રતિ)

વિઃ—શું છે હરિશ્ચં ? આ બધાની આવી કેમ દશા થઈ છે

હરિઃ—(પગે પડીને) શારી પ્રીયા સ્ત્રીતાની હાફટથી બેશુદ્ધ થઈ પડી છે ને રોહિતને ચીંછુ કરડ્યો છે આ સત્યકિરતીની આપ જીઓ! જો તેવી દશા થઈ છે. મેં ધણી ઉપચાર કર્યા પણ મહારાજ એકે શુદ્ધિમાં આવતું નથી.

વિઃ—કાંઈ શીકર નહીં હરિશ્ચંદ્ર તે સધજાને થોડી વારમાં દુઃખથી મુક્ત કરે છ (એમ કહી જળ મંત્રી તેઓની ઉપર છાંટવાથી તારામતિ તથા રોહિતાચર શુદ્ધિમાં આવી ઉભા થાય છે અને સત્યકિર્તિ સર્પ બંધનથી મુક્ત થઈ જાય છે અને સર્વ વિશ્વામીત્રના ચરણમાં પડે છે; તેઓને આશિરવાદ આપે છે.)

(હરિશ્ચંદ્ર પ્રત્યે) હરિશ્ચંદ્ર, એક બોલ વારતે શા માટે સર્વેને દુઃખી કરે છે ! બેલી દેને કે મારે તમારૂં સુવર્ણ દેવું નથી એટલે પત્યુ આંધ કોઈ આપણુ શિવાય બીજુ કોઈ બળજીનાર નથી અને તેઓને બીજા પાસે કહેવાને ઇશ્વરની આજુ છે બોલ જુગ બોલ ! જરા ના કહી દે, પછી જો કે તને હું કેવો સુખી કરું છું નકામુ દુઃખી થવું ને બીજાને દુઃખી કરવા એમા શો ફાયદો છે,

હરિઃ—(સાંભળી નેત્ર જરા રકત કરી) નથી જોઈતું મારે તમારૂં સુખ આથી કાં નથી વધારે સંકટ પડતુ પણ આ જીભેથી જીવ ગયે પણ ના એવો ઉચ્ચાર કદી પણ કરનાર નથી આપ આપના પંથે પળા આપને મને કાંઈ પણ કહેવાની જરૂર નથી.

વિઃ—(મંદહસ્યથી) મારે શું તારા સારા સાડ કહ્યું ને કેડવું લાગ્યું તો નથીય તારાં તારૂં લાગ્યું તું ભોગવ એમાં મને શી અડચણ છે. લેને હું તો ચાલ્યો પણ યાદ રાખજો કે અંતે પસ્તાઈને ધાર્યું નહીં કરે છેવટે હાર્યું કરીશ. (નક્ષત્રને છેટા બોલાવીને તેને તમારો મારીને તીવ્ર કાપે મુખ તને શું કહીને મોકલ્યો હતો ? ત્યાં ત્યાં બધું વિસારી દીધું. આટલું આટલું સમજાવી મોકલ્યો પણ હજી સુધી કાંઈ ન કરી શક્યો હવે યાદ રાખજો, જો થોડા અરસામાં તેને અસલ ના વંદન્યું તો જોઈ લે તારી મળ.)

નક્ષત્રઃ—(મુજબો મુજબો) નહીં ગુરુરાજ.

વિઃ—જે જે હે: ! ! ! (એમ કહી જાય છે.)

હુરિઃ—ચાલો નક્ષત્રજી, આપણને આ જગ્યાએ ઘણો વખત વ્યતીત થયો છે માટે આગળ ચાલીએ.

નક્ષત્ર—હા ચાલો (એમ કહી સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૪ મો

સ્થળ—ભુતાવળ.

પાત્ર—વિશ્વામિત્ર, હરિશ્ચંદ્ર, સત્યકિરતિ, રોહિતાશ્વર, તારા-મતિ, નક્ષત્ર અને ભુતો વીગેરે,

વીઃ—(એકલો) અરે એક પ્રાંચ તો આપણો પેશ ના પહોંચ્યો તેનું મન જરા ડગ્યું હોય તેનું પણ ન જણાયું તો હવે આ સ્થળે એવો ઉપાય રચ્યું કે જરૂર તેના માત્ર નરમ પડી જાય, અંતે આપણું કામ થાય (એમ કહી મંત્ર જળથી ભુતો ઉત્પન્ન કરે છે ને જતો રહે છે થોડી વારે હરિશ્ચંદ્ર વીગેરે આવે છે એકઠમ અંધકાર થઇ જાય છે નક્ષત્ર આમ તેમ ફાફા મારે છે કાંઈ હાથ નથી આવતું તેથી)

નક્ષત્ર—હે હરિશ્ચંદ્ર ? હે હરિચંદ્ર (નહીં બોલવાથી ફાફા મારે છે ને વિલે મુખે) અરે હાથ હાથ ! ! આંધ તો કાંઈ નથી, અરે હવે હું વિશ્વામિત્ર ગુરૂને શો જગ્યા દષ્ટ્ય મારા તે શા ભોગ લાગ્યા કે હું આ પ્રપંચીઓની સાથે આવ્યો તેઓ આવો સમય જોઈને ક્યાંહી જતા તો નહીં રહ્યા હોય (એટલામાં જરા ભડકું યાય છે, તેના ઉત્સાહથી નક્ષત્ર હરિચંદ્રને ખુએ છે ને તેનો હાથ પકડીને ખુશી થતો બોલ હવે તું ક્યાં નાશી જવાનો હતો ! (એવામાં વળી અંધકાર થઇ જાય છે.)

રોહિતઃ—(નહીં સૂઝવાથી) પ્રીય માતૃશ્રી, આપ ક્યાં છો મને તો આપ તથા મારા પીતાજી વીગેરે કાંઈ પણ દૃષ્ટીએ પડતું નથી (વળી જરા ભડકું થઇ અંધકાર થઇ જાય છે. તે જોઇ ખીને રોહિતાશ્વર તારામતીની ગોદમાં ભરાઈ જાય છે ને તારામતિને પુછે છે.) માતૃશ્રી આ એકાએક ભડકો થઇ પાછો બંધ થઇ ગયો તેનું શું કારણ હશે ?

તારા—(રોહિતાશ્વર બીહે વાસ્તે કાંઈ નહીં બેઠા એ તો સેજ.

હુરિઃ—પ્રીયા મહારાણી નહોં. સૌ શ્રેય થશે.

તારા—આપ મારી ચિંતાથી દુર રહો આપની સત્યતા માટે હૃદય જે જે દુઃખો આપશે તે આ કાપાએ સહેવા કશુંક ખું.

મારા વહાલાં!!! (જેવામાં એક બપોરે બડો મધ એક બપોરે જુત તેમની સામે આવી ખાઉ ખાઉના અવાજ કરી ઉભો રહે છે આ બોધ શક્તિ બીને તેની માતી મોઢમાં ભરાઈ જાય છે તારામતિ તેને જાતી સરસો ચાપી) મેટા સહિત બીજા માં (મેટલામાં બીજો જુત ખાઉ ખાઉ કરતો અંધકારમાંથી પ્રગટ થાય છે તે બોધ નક્ષત્ર કાપતો કાપતો)

નક્ષત્ર—મરે હરિશંદ્ર, તારા બાળકનો ભોજ આપી આ બ. લામાંથી મને બચાવ કું જરા પચુ કું; ખ નહિ હો.

૧ હો જુત—(રક્ત નેત્રથી) નહીં મારે એ બાળકનો બક્ષ નથી બોધતો તનેજ ખાવાની આહ્વાસ કરાવું છું (આ સાંભળી નક્ષત્ર પલો પડે છે.) વળી જેવામાં બીજો જુત ખાઉ ખાઉ કરતો આવે છે ને કહે છે.

૨ જો જુત—(નક્ષત્ર પ્રતી) તારા જેવો માતેલો બક્ષ મુકી લધુ બાળકને ખાધાથી અમારું શું પેટ ભરાય, તું એકલો અમારું તણે જણાને મક્ષ છે (આ સાંભળી નક્ષત્ર મુજતો મુજતો ઉઠે નિઃસ્વાસ મુકતો રતબ્ધ થઈ સત્યજીતીની ઝોથે ભરાઈ જાય છે.

હરિ—(મનમાં) આ પ્રેતો બળીદાન લીધા શિવાય અતરે થી જનાર નથી; માટે મારું બળીદાન આપી આ સર્વ જીવોને તે જોના કુષ્ટ મુખથી મુક્ત કરું (જેમ પારી જુત પ્રત્યે)

બંજારાની રાહ.

અહો પીલાઓ હો મુખકારી, સુલો આજ અરજ એક મારી; કરો બક્ષ તમે આજ મારું, જેથી કરજ થાય તમારું.

વળી આપ હાથ ભારી સુલો આજ.

કુઃખી દિનની અરજ દીલ પારો, ઝટ આવી મુને સંકારો;

પામું ઉદાર આપ હાથ ભારી સુલો આજ.

જુત સરદાર—નહી નહી પ્રિય હરિશંદ્ર! અમો તારો બક્ષ પ્રત્યક્ષ નથી, તું સત્યવાદી પ્રશ્ન છે. માટે અમે અમારા હાથે જેવો અન્યાય નહીં કરીએ સત્યવાદીને મારવામાં મક્ષ દોષ છે જેવું સા- જોક્ષ વચન છે, માટે બક્ષ ન કરતાં આ અન્યાય વિપ્રનો ભંક્ષ મક્ષ પ્રિયકર થશે.

નક્ષત્ર—(આ સાંભળી) તુરતે અરાજે હરિશંદ્ર મને બચાવ બચાવ.

અસમતિ— **ઉપદેશી રાહ.**

નહી રંકે વિપ્રને ખાય, આવી ઝટ મુજ પર ધાય;

કર તુમ સરીર મુજ મારી.

સુણો આજ

ભુત સરકાર—નહિ માતુ સતી તારામતી અમારા મુખે સતી નારીઓનો બક્ષ કરવાને સંજ્ઞક તારા દીધેલાં છે.

૨ જો ભુત—માટેજ અમારે આ બ્રહ્મને ખાવાની જરૂર છે.

નક્ષત્ર—અરે માતુ તારામતી ? તથા પીતા તુલ્ય સત્યાદી હરિચંદ્ર ? મને હર કોષ પ્રલાજ કરી આ પક્ષીતના મુખમાંથી જતો ખચાવો, હું આ ઉપકાર કરી પણ જુલ્હીશ નહી.

દેહિત— **ઉપદેશી રાહ.**

નહી માર તું વિપ્રની જાત, સત્ય કહું છું તને સાક્ષાત;

કર બક્ષ દેહ અમારી.

સુણો આજ

૨ જો ભુત—કુશળ રહે પ્રિય બાળક, તારો બક્ષ કરવાથી અમારા જીવનું સાર્થક શું થાય ? અતિ ક્વર્મા એક પીયઝારી પાણી થી શું થાય ? એ કરતાં થોડાથી અતિ કાયદો થાય એવું કરવું મહું દિત્તમ છે માટે આ (નક્ષત્રને બતાવીને) પુષ્ટ થયેલા પુરૂષને અમારો બક્ષ બતાવા પ્રણાજ ખુશીજ છીએ.

નક્ષત્ર—(હરિચંદ્રને) ક્યારનો હું તારી આગળ ટળવળું છું તે શું ધ્યાનમાં નેથી આવતું કે કેમ ? ત્યારે શું મારોજ જીવ લેવ-રાવવો છે ? વાર જોમ તને સાફ લાગે તેવું કર. પણ શાસ્ત્રને વિચારીને બ્રાહ્મણને બચાવવામાં કેટલું પુન્ય છે તે તપાસી જો.

સત્ય— **ઉપદેશી રાહ.**

નહી બક્ષ કરો એ નરને, હું પડુ તમારા ચરણે;

કર હે બક્ષ મુજને મારી.

સુણો આજ.

પિશાચ—

નહી ખાઇએ તમ ચાર જણને, નહિ ખાઇએ આ બ્રાહ્મણને;

ખુશ તુમ થયો લાડુ ખાઇ.

સુણો આજ.

નક્ષત્ર—નહિ મુજને ખાવા ધરો, આ ચારે જણને મારો;

એવી અરજ તમેને છે મારી, દ્યો દિલમાં તમે વિચારી.

એવામાં વીશ્વામીત્ર આવે છે ને જીનોને મંત્ર સિદ્ધીથી નાશ કરે છે થોડે થોડે પ્રકાશ થવા મઠિ છે.

વિ०—(જરા ખોખારી, ધક્કારતથી નક્ષત્રને ચોતાલી પાસે બોલાવી કાન પકડી આમ ખુબ હચકચાપીને) કમરે, તે વખતે તને કહી ગયો હતો તેનો તેં શું ઉપયોગ કર્યો. આખર હું મારી આખર છુટવાનો છું એવી મારી પછી આતરી થઇ ચુકી છે, તને સારો અરસાદાર આદમી જોઈ મોઢવ્યો તો તેં મારૂં ઠીક હિતચાહ્યું. પણ ચાલ રાખજો કે હું આ કામમાં ફતેહ ન પામ્યો તો જોઈ લેજો તારી મજા ! સળ કરેથી પણ તને મુક્ત કરવાનો નથી.

નક્ષત્ર—(રડતો રડતો) ગુરરાજ, આપ મારી તરફની જરા પણ ચિંતા ના કરો આવવા દો કાશીપુરી. પછી જોઈ જ્યો મારી ખુબી. આપની પણ ચક્ષુમયિથી તે જોતાં આંસુ આવે તેવી રીતે તેને ખુબ રમાડું છું કે નહીં હાલતો હું નિરવિપાય છું જરા જરા પણ સુંઠનો સ્વાદ ચખાડ્યા વીના હોડતો નથી. છતાં પણ જ્યારે નિષ્ફળ પામીયે ત્યારે દેવ મતિ સમજવી.

વિ०—(રક્ત ચક્ષુએ) બંધ કર તારી જીભ ! ને જવાદે તારી હુશિયારી ! ! અહીં આટલી મારી સહાયતા છતાં પણ તારાથી કંઈ થઇ શકતું નથી, તો કાશીપુરીમાં શું ઉઠાજવાનો છું ! તને તેની સાથે મો લવાનો સમજ શું છે ફક્ત તેના સત્યનો બંધ પાડવો એજ હેતુ છે (હાંત પીસીને) અરે કંઈ ઉપાય કરીને તેને અસત્યવદાય

નક્ષત્ર—(ચરચરતો કંપતો) અહુ સાર ગુરરાજ.

વિ०—(જાહેર થઈ હરિશ્ચંદ્રને) અરે જલ્દા માણસ. તારૂં સત્યતાનું પુછકું પકડી ક્યાં સુધી બેસી રહીશ ? હોડ તારી હડ. ને મારૂં કહેવું માન ? જવાદે તારી મુખાંધ આ જી અને જાળકની દયા આણુ. કુમળા છોડને શું કરવા કરમાવે છે ! મને તો તમારા સર્વનું કુઃખ જોઈ દયા ઉપજે છે, તેથીજ આટલા બે બોલ કહેવા પડ્યા માનવુ યા ન માનવું એ તારી ખુશીની વાત છે. હું તો ફક્ત કહેવાનો સરીગત છું.

હરિચં—(નમ્ર વચનથી) રાજેન્દ્ર મને મારા કર્મથી વિરહ આલવા કહેશો નહિ મારે નથી જોઈતી તમારી શીખ અને નથી જોઈતો રાજ વૈભવ. મારા નસીબમાં જે લખ્યું હશે તે થશે કુ માથે દહ નિશ્ચય અતી કષ્ટથી અને કાઠી ઉપાયે પ્રજા ફેરવવાનો નથી.

વિ०—જલ્દા બાંધ તારે ગર્ભે તે કર એમાં અમારે શું તારી ચ-
દજી ન હોય તો આ આત્મા. [એમ કહી અદ્રસ્ય થાય છે.]

સત્ય—મહારાજ હવે આપણે આદિથી આમળ વધીએ તો
સાર કારણ કે હવે મુર્ખદેવનો સારો પ્રકાશ થયો છે.

હરિ—હા, ચાલો તમારું કહેવું યથાર્થ છે. (સર્વ જાય છે.)

—મંત્ર—

પ્રવેશ ૧૬ મો.

સ્થળાભિવન

પાત્ર—વિશ્વામીત્ર, હરિશ્ચંદ્ર, તારામતિ રાહિતાશ્વર, સત્યજીરતી
નક્ષત્ર, બીશુક, સ્ત્રી, અને બીશુક ડોકરો વીજેર.

વિ—(એકબે અરે આટલા ઉપાયો કર્યા છતાં પણ મારી
સધળી મહેનત બચત મળે હવે હું ઈંદ્ર સભામાં હું મુખ્ય બતાવીશ
અરે મેં તે વખતે કાંઈ ન વિચાર્યું. અને જોડી હઠ લીધી, હવે તે
હઠમાં હું ફતેહ કેવી રીતે પામીશ તેનો હવે એકે રસ્તો સુઝતો નથી.
(જરા વીચારીને) આહા આહા ! એ વિચાર તો ઠીક છે હાલ ત્યારે
તો અહીં બીશુક સ્ત્રીને તેનો ડોકરો ઉત્પન્ન કરે અને પછી દગ્ગ
વન જતાવું (જરા આશ્ચર્ય પામીને) અરે વાહ ! યુક્તિ તો સારી
છે જોવાની પણ અચ્છી રમુજ આવશે. કિવંતના તાંડવ નૃત્યની
આદિજ રચના જોઈને આરે જણા ખુબ નાચશે, કુદરો ને ત્રાહે
ત્રાહે રૂપી દુઃખી સજ્જોથી માવન કર કરશે તેમાં વળી તાલ આપ-
વાવાળો તખલ્લી પણ સારો સંગ્રામે છે અરે વાહરે વાહ ? ધન્ય
છે વિશ્વામીત્ર તારી શુદ્ધિને ચાલ હવે વિશંખ કરવો સધળો નક્કરો
છે જો તે આ વન પસાર કરી જશે તો આપણી મનમુખ મળશે
અને કાર્ય થઈ જશે. (મંત્રવડે બીશુક, સ્ત્રી ને ડોકરો
ઉત્પન્ન કરે છે અને રેતી તપાવે છે. પીરપીરે અંગાર માફક જ-
મીન બની જાય છે ત્યાં બીશુક કહું આને છે)

બીશુક ડોકરો—(ઉત્પાત કરતો) અરે આ મને તો આ
તડકમાં ચલાવું નથી મારા તો પપ દાણને કેવલા થઈ ગયા.

બીશુક—આટલામાં કાંઈ વધુ પણ નથી, કે તેની જાણ તને
આરામ કરીએ.

સ્ત્રી—અરે સુખને હું પણ કેવી વાચ છે ! જાણે
અંતની જવાબ.

લી ડોકરો—મામા મારાથી તો ભોવ પર પશુ રેણતો નથી.
(એમ કહી કુરે છે.)

લીક્ષુક—માલ બેટા માલ ! (બતાવીને) ને પેલા કાષ્ઠ
આપણી તરફ આવે છે તેમની પાસે આપણે ઉપાસની યાચના કરીશું પછી કંઈ ! ધીમે ધીમે થાડે મુખી ચાલ.

લીક્ષુક ડોકરો—મારાથી તો હવે એક કમલું પશુ ચલાવાનું નથી, યાચના કરો કે ન કરો મારે શું ! મને તેમ કરો. મારાથી તો આ લાલ જેવા તકતમાં બીજાકુલ ચલાવું નથી.

લી. સી—આવ બેટા તને હું ઉચ્છાદી લઈ પછી કાંઈ !

લી. ડોકરો—લે મારે ક્યારની તારી અલ્પ ક્યાં જતી રહી હતી !
બીક્ષુક સી પોતાના બાળને ઉચ્છાદી લઈ આમળ ચાલવા માટે છે એવામાં ચામેથી હરિશ્ચંદ્ર વીજેર આવે છે બીક્ષુકના ડોકરાનું મોઢ મલીન ભેઈ તેઓને હરિશ્ચંદ્ર કહે છે.)

હરી.—કેમ ડોકરાને સંતાપો છો !

લી. કાંઈ નહિ; એના પગ દાઝે છે તેથી રડે છે.

હરિ.—ત્યારે શું આવા દાઢમાં તમે ઉપાન નથી રાખ્યા.

લી.—આજાપ, અમે મરીન આદમી ક્યાંથી લાવીએ પેટ પુર આવાનું તો કંઈ તો ઉપાન તો પછી ક્યાંથી વસાવીએ.

હરી.—કાંઈ શીકર ન કરો (શકિત પ્રત્યે) શકિત તારી માની જાદમાં જ. (ઉપાન શકિત કાઢી આપે છે તેને તારામતિ ઉચ્છાદી લે છે ઉપાન બીક્ષુક બાળકને આપે છે) લે પ્રિયમાળ ! પહેર અને તારામાત પિતાને ન સંતાપ,

લી.—(તે ઉપાન ડોકરાને પહેરાવી પછી હરિશ્ચંદ્ર પ્રત્યે) મહારાજ હું તથા મારી સી આ લખ્ત મરમીથી પમે સેવાઈ જીએ છીએ, ને અમારી દયા કાંઈ આપના દીલમાં આવે તો કશું આનિધાન આ કીંકરપર કરશું કરશો.

હરી.—(પોતાના ઉપાન કાઢી તારામતિ પ્રત્યે પ્રિત્યે પ્રિય તારા ઉપાન આ સીને આપ (તારામતિ બીક્ષુક સીને આપે છે અને હરિશ્ચંદ્ર બીક્ષુકને આપે છે) સ્થા મહારજ મુખી રહે ને તમારી મનોવાંછના પૂર્ણ કરો.

લી.—(લઈને) હવે તમારું કશું કરે અને સખળા દીર્ઘ-

કુપ થાઓ અમેને ઉપાન આપી આનંદ કર્યો; તેના સ્વર્ગમાં યમ-
રાજ તમેને ઉપાન આપી આનંદ કરે કલ્યાણ, કલ્યાણ કલ્યાણ
(કરતું હિંદુ કુટુંબ બહુ રહે છે હરિશ્ચંદ્ર ત્રીજેને જેમ-જેમ આગળ
આમે છે તેમ તેમ બરહી સખત પડે છે, તેથી પ્રમ-સખત હાજે છે;
આમ તેમ રોડે છે ને ત્રાહિયારે માંપ છે, જો પાપ, જો માં જો
ધમર વગેરે મુખેથી દુર્ગમીત સ્વરો ઉપચારે છે.)

નક્ષત્ર—(પગ હાંજવાથી હરિશ્ચંદ્ર પ્રત્યે) અરે ! મારા તે
શા ભોગ લાગ્યા કે હું તારી સાથે આવ્યો વનમાં જમવરોની મેડે
ફળ ખાવાને દુઃખી થઈ જોયું સુખ રહેવું, ને જીવે મરવું. મારા તો
ચાલી ચાલીને પ્રગ પશુમાંજલા જેવા સખ મયા, કાણ બાણે ક્યારે
આવશે તારી કાસી. બળી તારી કાસી. ને મુખો હું જરા અમત
બોલતાં શું તાવ આવે છે તારા વાસ્તે સરવેને હેરાન શા સાર
કરે છે ? જરા અમત્યથી શું ગ્રાસ જવાનો છે આંહી કીઓ તારો
ગાપ સાંભળવા આવનાર છે ? આપણે આટલા છીએ એજ કે પીળા
(બતાવીને) આ ત્રણ તો તારા આદમી છે ફક્ત ફૂજ પરાયો છું
તો હું આ બાડી જતેમના સમ ખાત કહું છું કે, હું જરા પણ
કે. અને કાંઈ કહેવાનો નથી. બોલ બટ બોલ કે વિશ્વામોત્ર મારી પાસે
સુવર્ણ માગતાં નથી. ગ્રાસ એટલે થયું હજી પણ તારે સર્વર
પાછું અપાવું.

હરિઃ—મહારાજ, તે વીશે તમારે જરા પણ મને કાંઈ કહેવું
નહિ આ પ્રાણ ગમે પણ નકાર શબ્દ કરનાર નથી.

નક્ષત્ર—હીક ત્યારે જો તારી મરજી ! પણ આંહી મારા પ્રગ
હાજે છે તેનો શો ઉપાય કર્યો ?

સત્યઃ—(પોતાના ઉપાન કાઢીને) હ્યો મહારાજ પહેરો
પછી કાંઈ !

નક્ષત્ર—(પહેરીને) પછી શું બીજું કાંઈ નહીં? આંહી તો
કડકડીને જીખ લાગી છે. માટે કર, પચ અને સરકરા લાવી આપ
આપ કે આરોગી આગળ ચાલવાનો વાત કહું. આધા વિના એક
કગલું પણ આગળ ચલાવું નથી જા રટ લાવી દે, નહિ તો આપણે
તો આ બેઠા (બેસવા જાય છે તેને હરિશ્ચંદ્ર હાથ પકડી ઉભો કરે
છે. ને રહે છે.)

મહાશય સાથે અરે મહારાજ અને લામાર છીએ આવા
કેમકે સુખ વનનાં મધુર પાન અને સરકરા કપાંથી મળે, કે લાવી
આપને આતમવા અર્થે ભક્તીએ. આપ મહેરબાની કરી કાશીપુરી
સુધી અનાજનું નામ નહિ લેશો તે સાથે કરશે કાશીપુરી પહોંચ્યા
પછી આપની જે મનોવાંછના કરશે તે પુરી કરીશ પણ હાથતો નિ-
શ્ચાય છે એ.

નક્ષત્ર—(ચીડાઈને) જમે તેમ કરી લાવી આપ જુએ મારા
જીવ જાય છે આજે અમારા આવે છે તેથી કાંઈ સુખનું નથી (એમ
કહી લડયડાડુ ખાય છે તેને સત્યકીરતી પકડી રાખે છે. (તને વિ-
શ્વામીત્રે નોતું કહ્યું કે તે જે વખતે જે કાંઈ માગે અથવા જે કાંઈ
કહે તે સત્વર કરજે તે વખતે ડોકુ હાવાથી, મોટે ઉપાડે હા થું ક-
રવા કાંધી હતી. તમોને આવા પ્રવચીને હમ જાણ્યા હોત તો તમારી
સાથે શું કરવા આવત. એક તો વનનાં જારી કપ્પો સહેરા અને
લિફ્ફો આવે તે પ્રમવા, અને જુખથી પીડીત થવું અરે હાય !
આવું દુઃખત વેરીથી પણ વેગળ રહેજે (કોષથી) ઓ નિર્દય હ-
મના હરશ્વર તારા પાપના છાંટા સર્વેને ઉડે છે મારે ને તારે કી-
યા જન્મનું વર છે તે આ વખતે તેનો બદલો લે છે ?

સાચ—શાંત થાઓ શાંત થાઓ આપ સમજી છે જ્યાં
ફળ પુલક ન મળે તો પછી અનાજની શી આશા; કાંઈ જા-
નવર સમજ, પણ અત્રે આવાગમન નથી તો પછી કપાંથી તમારી
જાએલી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરશી. માટે મહેરબાની કરી આહીથી આગળ
ચાલો તો સાથે કમરે અમારા સપ્તજાના પગ આ દગ્ધ રેતીથી જળી
જાય છે, તે તથા હેરાન થઈએ છીએ. હવે કાશીપુરી કાંઈ દુર
નથી જે ત્રણ મેજમા પહોંચીશું; પછી આપ કહેશો તે જમાડીશું
ચાલો નક્ષત્ર સાચા. અમારા ઉપર મહેરબાની કરો. [કહી પાંચડી
ઉતારી છાતી આગળ ધરે છે, તે નક્ષત્ર હાથવડે દુર હસેલી.]

નક્ષત્ર—નથી જાણતી મારે તારી પાંચડી, હેરાન થાઓ છે
તે તમારી આડાછના લીધે, તેમાં હું શું કરું ભોગ તમારા. તમારા
ભોગ તમે ભોગવો (હરિશ્ચંદ્ર પ્રત્યે) આ મુઠના મુખમાંથી જરા

શુભર્ષની ના નીકળે તો હમણા સર્વના શુભથી અધિક શુભ મળે, ને સર્વ દુઃખના દીવસ ટળે. પણ કોણ જાણે ક્યાં મળે તે બમારની શુદ્ધિ ! વગર કારણે દુઃખી થવા કોણ માહના : શુભે ત-
મેને સમજાને દુઃખી કરનાર આવે છે !

તારા૦—ઠીક છે ભાત, પણ હવે આમળ ચાલો તો પણ સાફ નકામા ખોટી થવાનું શું કારણ છે ? આપને બહુ તકનો ભાગતો હતો. વધારે વખત ધુપમાં રહેવાથી આપના શરીરને કાંઈ રોગ ઉત્પન્ન થશે માટે ચાલો ત્વરા કરો, કોઈ જમા મળે તો ત્યાં જઈ જરા આરામ લઈએ.

નક્ષ૦—ત્યો ચાલો ત્યારે સતી માતૃ તારામતી ! તારા કહેવાથીજ હું આમળ પમણું ભરું છું. બાકી આ ધુરખાઓના કહેવાથી એક ડમણું પણ ન ચાલું.

તારા૦—ઠીક ઠીક ખાતા ઠીક ! ! આપે સાફ કહેવું માન્ય કર્યું તેથી હું આપનો ઉપકાર માનું છું. [સરવે આમળ ચાલવા માટે છે એવામાં સામેથી પવન ધુકાતો ચઢી આવે છે. પવન શરીરને લાગવાથી અંતરે અકળાવી મારે છે. અઝીરૂપી પવનનો કુ-સવાટો સામેથી આવતાં સર્વ અચકાઈ પડે છે.]

રોહિ૦—[શરીરને પવન લાગવાથી] પ્રિય માતૃપી આ પવન તો મારા શરીરને જલાયમાન કરી નાખે છે.

તારા૦—(અઝીરૂપી) અરે કુપ્ટ જોનરા અગ્રી, તું આ વખતે અંતરે મળતાં જાણવા શા માટે આવ્યો !

હરિ૦—પ્રીયા એમ મા બોલ એ તો આપણને સહાય થવા આવ્યો છે આપણને દુઃખ દરોખામાં કુમતાં જોઈ બક્ષરૂપી નાવથી બચાવવા માટે છે.

સ૦—જો એકના બક્ષથી ચારેના જીવ બચાવે તો હું તેને મારી દેહ અર્પવા કશું છું.

હરિ૦—નહીં મીત્ર સત્યકારતી, એ તને મોઝ નથી, કારણકે

સરવતું દુઃખાપી બીજું કું છું, તો મારો બક્ષ આપી તેને કાંત
કરું અને તમારા મુખ મુખને પ્રગટ કરું [એમ કહી અમી પ્રત્યે.]

અહ માતૃ મારી, જહું તેની પાસે જો રાહ.

લેજો અમી માતૃ ભોગતું મારો હવે નથી આંધ ઉમરવાનો આરોભે.
મારે દિશાએ અમીરે અમી, દેખી કાંતી યાએ જીવ કેમ મારો. લે.
પુત્ર નારીની કી દશા થાયે, વળી મુજબ છે મીત્ર આ મારો. લે,
જો હાથ બીજો રસ્તો ત્યાં જઈએ, તે પશુ નથી જવાનો આરો લે.
વળી આ સાદાશુ છે મુજ સંગે, તે જહું દુઃખી થાયે બિચારા લે.
જો કાંત યાએતો બક્ષણું કું આપું, આ દેહ નથી કમનોમારો લે.
ધારી, પુત્ર, મીત્ર રળ આપો મને, તમ કું અમિ ભોગ આપી મારો
લેજો અમિ.

તારામતિ—

ગીતી.

નહિ પ્રીય સ્વામીનાથ, આપ એના ભોગને લાવક નથી;
અમી માતૃ મારો ભોગ લઈને તુમ યા તું અંગ;
આવું છું તુજ પાસે આજ મનમાં ધરીને ઉમંગ.
એમ કહી શક્તિને નીચે મુકી અમી જ્યાણા બણી દોડી
જાય છે તેને હરિશંદ્ર પકડવા જાય છે પશુ તે અમીનો ભોગ યહ
પડે છે. હરિશંદ્ર જો વક્ષી ઉભો રહે છે તારામતિના જવાથી
શક્તિ હરીશંદ્રને વળગી રહન કરે છે,

રેશ્મિત— (સહિયર દુઃખ છું 'દાખડું') જો રાહ.

અરે માતૃ જો માહરી ક્યાં મહ મુકી મુને;
તારા આ લધુ જાળની દયા નાવી તુને. અરે.
પીતા મારા મુઠ્ઠા પાત મમ જલુ માતની પાસ;
માતૃ વિના કેમ રેવાય નહિ મમે આ વાધ. અરે.
હોડો પીતા કર માહરો જહી અમી માંય
હલક છે જવા ત્યાં તણી પાત મારી છે જવાય. અરે.
(હરિશંદ્રને કોડી દઈને તે પશુ અમીનો ભોગ લાય છે તેથી

હરિશંદ્ર વધારે દુઃખીત થાય છે)

હરિઃ—

ગીતી.

મયે પુત્રને નારી, તોપણ અગ્ની શાંતી નહિ પામી;
હું જઈ એ સંગે, મિત્ર તાહરી સંગત હું વામી.

સત્ય—તણે જણને ખાધા, અમામણી ન થઈ શાંતી નારી;
હે અગ્ની હત્યારી, હવે ભક્ષ કરવું કામ મારી.

(તે પણ અગ્નીની માંય જ પદ્માય છે, અને અગ્ની શાંત થતો
નથી. તે જોઈ સત્યકીર્તિ કહે છે.)

(તે પણ અગ્નિને આદિત થાય છે તે જોઈ નક્ષત્ર)

નક્ષત્ર—અરે હાય ! હવે-હું શું કરીશ ? આ દગ્ધ વનમાં
હવે મારાથી કેમ જીવણે ? તેઓ તો બળીને ભસ્મ થઈ ગયા હવે
હું મુરુવિશ્વામીત્રને શો જવાળા આપીશ ? આ વનમાં મારી શી
ગતી થશે ? (અગ્નીની જ્વાળા તેના બણી આવવાથી) અરે હાય !
અગ્ની તો મારા બણી જોસથી આવે છે, (અગ્નીને) જા જા મારા-
રાથી દુર હા હું તો પ્રાહણ્ય છું માટે તારાથી મારો ભોગ થાય નહી
(જ્વાળા પાસે પાસે આવવાથી) અરે ? આ તે મને નહી મુકે કે
શું ? (જેમ જેમ અગ્ની જ્વાળા તેની પાસે આવતી જાય છે તેમ
તેમ પાછો હડે છે અગ્ની પાછળ આવવાથી અરે ! આતો મારો
પીડો નહી મુકે ત્યારે લાવને હું પણ તેનો ભોગ થઈ જઈ; કે,
વિશ્વામીત્રનું મારે દુઃખ સહન કરવું ન પડે, ને હરીશ્વંદ વિષે
કાંઈ જવાળા પણ દેવો ન પડે, (એમ કહી અગ્નીની સામે જાય
છે, ઝાળ લાગવાથી પાછો હડે છે) અરે હાય ! આને શરણ થતાં
કોનો જીવ ચાલે ? પણ હવે તેમ ક્યાં શીવાય છુટકો નથી. (વગી
જરા હિમત પકડી પડવા જાય છે ઝાળ લાગવાથી જીમ પાડી પાછો
હડે છે. હાય ! હાય ! ! અગ્ની પાસે જતાં જીવ ચાલતો નથી;
પણ કદાચ વિશ્વામીત્ર આવશે તો શો જવાળા દર્શ્ય હવે તો આખો
મીઠી તેને શરણ થયા સિવાય છુટકો જ નથી (એમ કહી તે
પણ અગ્નીને તાળે થાય છે અગ્ની શાંત પડી જાય છે. સર્વ
કાશીપુરીની ભાગેજ ભેગા થાય છે.)

પ્રવેશ ૧૭ મો.

સ્થળ કાશીની બાગીચ.

પાત્ર—હરિશ્ચંદ્ર, તારામતી, સત્યકીર્તિ, રોહિતાવર, નક્ષત્ર નીચેર.

નક્ષત્ર—(હરિશ્ચંદ્રને) વાહ ! હરિશ્ચંદ્ર વાહ ! ! ધન્ય છે તારી જાદુક કળાને ! આતીજ રીતે ભોકાને કમતો દઈશ ! આટલા દીવસ તો હું તને બહો ને, સદગુણી સમજતો હતો, પણ આજ તારી સધળી લુચ્ચાઇ જણાઇ આવી બોલ હવે ક્યાં જવા માગે છે ! આ આવી તારી કાશી હવે મારા ગુરુનું લેણું આપે છે કે કેમ બોલ શું કહે છે ?

હરીઃ—ભાઈ નક્ષત્ર આપ બેસીકર રહો આ કાશી ત્રિશ્વના-થના દર્શન કરી, ચહેરની અંદર જઇ, આપના ગુરુગણનું સુવર્ણ આપાવું પછી કાંઈ ? !

નક્ષત્રઃ—(થોડા કોપથી) શું તારા આપે કાંઈ ચાપણુ આપણુ મુકી છે કે શું ? તે તું મને જટ દઈને અપાવીશ આટલું આટલું તો તારી સાથે રખડ્યો, હવે ક્યાં મુઠી રખડાવવો ધાર્યો છે ? હવે હું તારી સાથે નથી રખડવાનો સમજ્યો ? મુકી દે જટ આંહી સ-વાક્ષી જાર સુવર્ણ ? કેમ આપે છે કે નહીં બોલ શું કહે છે ? (હરીશ્ચંદ્ર કાંઈ જવાબ આપતો નથી તેથી) કેમ અત્યા કાંઈ જ-વાબ આપતો નથી ? શું કાંઈ સ્વાદ ચાખવાની મરજી થઇ છે કે કેમ ? લે ત્યારે ચાખ હવે મારા કરનો સ્વાદ ! [એમ કહી હરિ-શ્ચંદ્રને ચાખુકનો પ્રહાર કરે છે તે જોઇ સત્યકીર્તિ.

સત્યઃ—અરે મહારાજ ! હવે થોડાં સારૂ શા માટે નકામું દુઃખ આપો છો.

નક્ષત્ર—(રક્ત નેત્રે) બેસ જાનોમાનો તને વચમાં કાણે કાણો ક્યો તેની દયા તને આવતી હોય તો લે હું તને દુધપાક આપું તે હજી કોઇ દીવસ મારા હાથનો સ્વાદ ચાખ્યો નથી આજ આ-ખતો ખરા, જો કેવી મૂળ આવે છે. [એમ કહી તેને મારવા નય છે એટલે.]

હરિઃ—[સત્યકીર્તિને] પ્રિયમીત્ર તમે વચમાં બોલી શા માટે દુઃખ મહો છો ?

નક્ષત્ર—મારા યુરતું સુવર્ણ ના કણ્ઠ કર એટલે હું મારે આંહીથીજ પલાયન થઈ જઈ. ને સુખી કરવાના સાધન રયું, કા. માટે આવાં કષ્ટો સહન કરે છે ? રાજરિદ્ધિ વિસારી મુડી જંગલના પશુ થવું કેમ પસંદ કર્યું છે ? જરા તો સમજ ! એટલું કહેવામાં તારું જય છે શું.

હરિ—મહારાજ ! વધારે આવા કષ્ટ સહન જોણી મારા કાનને અપવિત્ર ન કરો શિર ગયે પણ અસત્ય વધવાનો નથી.

નક્ષત્ર—એમ નહિ વદે. (મુઝના વાળ ચીમટાથી ચુટતો ચુટતો) આમ વદીશ બાપ આમ.

તારા—(નમ્રતાથી) બાપ નક્ષત્ર ! તું આવા સમયે કેમ દયાહીન થાય છે ? બાપ જરા ધીરજ ધર. કાશીવિશ્વનાથ મહારાજના દરશન કરી સહેરમાં ગયા પછી તરતજ આપીશું બાપ ?

નક્ષત્ર—(નક્ષત્ર નેત્રથી યુરસા સહિત) નહિ નહિ મારે કાશી-પુરીમાં આવવાની કાંઈ જરૂર નથી તમારે જવું હોય તો જાઓ ટળા ગમે તો મરી જાઓ કે ચાહેતો હું ડા ધરામાં પડો પણ મારે સોનું અહિંઆ મુડી દો. (એમ કહી હરિશ્ચંદ્રના હાથ પગ બાંધી કેમ. બોલો હવે શું કહો છો ?

રોહિ—(એ જોઈ તારામતી પ્રત્યે માનુશ્રી આ બાંધણે મારા પીતાજીને સંકટ દે છે તે મારાથી ખમી સકાતુ જો આ સમયે મારા હાથમાં હથિયાર હોત તો આજ સણે તેના ઢુકડે ઢુકડા કરી નાખત નાનો પણ સિંહનું ખચ્યું છું.

નક્ષત્ર—આધો આવ ઢુકડા કરવા હોય તો (એમ કહી રોહિતને પકડે છે ને તેને મુઠિ પ્રહાર કરે છે તે જોઈ તારામતી)

તારા—બાપ નક્ષત્ર. તું એ બાળકના બોલ્યા સાચું શું જુઓ છે એ તો અણસમજ છે. (રોહિતને પોતાની પાસે ખેંચી લઈ ધીરથી) બેટા ! તું એ ચંડાલને શું કરવા હોય છે એ તો નિર્દય જમ જેવો છે. મારા વહાલા તું એ દુષ્ટને ન છોડીશ.

રોહિ—મહુ સાઈ માનુશ્રી હું આપનો દુક્રમ ચિર ચક્રવર્તી છું પણ તે મારા પીતાશ્રીને દુઃખ દે છે તે મારાથી સહન થતું નથી.

નક્ષત્ર—(તારામતીએ નિર્દય વીગેરે અપસહ્ય કહેવાથી અને નિર્દય જમ જેવા તે શેની દયા હોય અમે ચંડાળ ! કેમ ! જુઓ ત્યારે હવે મારે ચંડાળપણ કેવું બતાવું છું. અત્યાર છોડી

મનમાં ક્યા રાખી કાંઈ પણ કરતો નથી તેથી કહેવત છે કે ક્યા
કરિશ્વંદના આવી હવે તો પુરપુરી જમ વિલા ખતાવું (એમ કહી
કરિશ્વંદના મુઠના વાળ તથા શરીર ઉપરના ફેવા વીજેરે ચીમટાથી
ઝેલે છે. કરિશ્વંદ તેથી જાણી પાડે છે; આ જોઈ સેરની આખરે
માથી અશ્રુવારા છુટે છે.

હરિં—(નક્ષત્રને ગજગદીત કહે) અરે ભાઈ, નિર્દય ખત્રી
મને કેન અમલ દુઃખ અપે છે ! કૃપાદષ્ટિ કર મને ખાંધથી મુક્ત
કર જરૂર તને સહેરમાં જઈ તારૂં સુવર્ણ તને અપાવીશ. આથી
કહી વધારે કંઈ આપીશ પણ આ ઠેકાણે ક્યાંથી સોનું લાવી આ-
પીશ લાખ જરા વિચાર તો કર.

નક્ષત્ર—(રક્ત નેત્ર) નહોતો જાણતો જે વીશ્વામીત્ર ઠાકાનું
રેવું કંઈકું, તે આપવું પડશે. મારે તો આંહીજ સોનું જોઈએ હું તો
કરોડ ઉપાયે ગામમાં આવવાનો નથી રખડી રખડી હવે તો યાકી
મયો છું. આપવું હોય તો આંહી આપ નહીં તો ના કહી દે એ-
ટલે પાત્યું.

હરિં—તને રખડવાનું કોણ કહે છે, જરા અમ કીંકર ઉપર
કૃપા દર્શા કર આટલે સુધી જેમ તેં અમને સાચવી લીધા તેમ
મહેરખાની કરી શહેર સુધી તસ્દી લે, ધધર તારૂં સાફ કરશે.

નક્ષત્ર—નહિ મારે તો અહીંજ સુવર્ણ જોઈએ બોધ આપે
છે કે કેમ ? નહિ ઉત્તર આપવાથી ચાલુકનો પ્રહાર કરે છે. (તે
જોઈ હરિશ્વંદ પ્રત્યે.)

તારાં—પ્રિય સ્વામીનાથ ! આપ ગામ ક્યાં સુધી દુઃખ સહા
કરશો ? આ બ્રાહ્મણને શહેરમાં ક્યાંથી સોનું અપાવશો કાંઈ તેને
વિચાર કર્યો કે !

હરિં—મોયા, તેનો એકે રસ્તો મને સૂજતો નથી, ઉલ્લેહ ઉ-
પાય એ છે કે મારો વિક્રમ કરી તેનું સોનું આવે તે જોને આપીએ

તારાં—નહિ સ્વામીનાથ, એ આપને યોગ્ય નથી રક્ત આપ-
ના વિક્રમથી કાંઈ એટલું બધું સુવર્ણ આવવાનું નથી.

હરિં—તારે પ્રિયા શું કરવું (નક્ષત્ર જરા શાંત રહી કાલિ-
જતો હતો તે ગજના કરતો.)

નક્ષત્ર—બોધ તેં શું પાર્યું કેમ આપે છે નહિ (વળી મારે
છે તે જોઈ)

સત્ય૦—અરે બાપુ નક્ષત્ર ? તું મને તેટલું આ ઠંઠાણે દુઃખ આપીશ તોપણ તે આ જગાએ ક્યાંથી સોનું આવશે જરા તો મનમાં મહેર કર;

નક્ષત્ર—(જરા ત્રાડીને) વળી જોલ્યો કે ? હો તું પણ બેતેજ્ય (કહી મારે છે.)

તારા૦—(અતિશય દુઃખીત થઈ, અને હરિશ્ચંદ્રને અતિ કષ્ટિત જોઈ, હરિશ્ચંદ્ર પ્રત્યે.

પિયુને તળવનાર, વેરી અલંકાર એ રાહ

સ્વામી આવું કબૂત તમે, ક્યાં સુધી સહો ?

હલાજ નથીરે, કાંઈ છુટવા ચહો.

રૂણ છે રૂપિનું સ્વામી, આપણારે પર;

નથીરે આપણી પાસે આપવાને જર.

કબૂત તમ મુજ થકી, જોયું નહિ જાય;

હવે છેલ્લો પ્રાણ પ્યારો, એક છે ઉપાય.

મારો ને પુત્રનો કરો, વિક્રય સ્વામીનાથ;

તેના દામ આવે તે, આપો નક્ષત્ર હાથ.

સોચ નહિ કરો સ્વામી, મનમાં લગાર;

વેઠવા જોઈએ આપણુ દુઃખ દિન ચાર.

વિનંતી આ હર ધારી, કરોને વિક્રય;

ઢેડે ધારી ધારો પ્રિય, રાખો નહિ ભય.

મમ પ્રિય સ્વામીનાથ, લગાડો ન વાર ?

કરીને વિક્રય અમ પામો છુટકાર.

હરિ૦—(તારામતીની વાત યોગ્ય લાગવાથી તથા જરા હિમત આવવાથી નક્ષત્ર પ્રત્યે) પ્રિય બાપુ નક્ષત્ર કૃપા કરી મને છોડી દે. આપણે વીશ્વનાથનાં દર્શન કરી ગામમાં જઈ, મારી પ્યારી તારામતીને અને મારા પુત્ર રોહિતને વિક્રય કરી, તને તારા ગ્રસ્ત સેણુ આપીશ માટે અમારા ઉપર જરા મહેરગાની કર.

નક્ષત્ર—(જરા દયા આવવાથી) જો તારા ઉપર દયા લાવી આ વખત તને છોડી છું પણ જો ગામમાંથી ન અપાવું તો પછી જોઈ હો તારી મજા ! આ કરતાં વધારે દુઃખનો ભોક્તા થઈશ.

હરો૦—સાર બાઈ, પછી તારી ખ્યાનમાં આવે તે કરજો નક્ષત્ર હરિશ્ચંદ્રને બંધનથી મુક્ત કરે છે.

આવૃત્તિ—આલો હવે મદ કાશી વીરનાથના દર્શન કરી રહે-
રમાં જાઓ.

નક્ષત્ર—હા આલો (સર્વે કાશીવીરનાથના મંદીરે જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૮ મો.

સ્થળ—કાશીવીરનાથનું મંદિર.

આત્ર—હરિશંદ્ર, તારામતી, રાહીતામર. સત્યકીર્તી, નક્ષત્ર, વી-
રનાથનાથના અને બાહ્યો વીરે.

(કાશીવીરનાથની બાહ્યો પુજા કરે છે, પુજા કરી રજાગાદ
સ્તુતી કરે છે.)

બાહ્યો—(ધન્ય ધન્ય હરીનું નામ, સહજ સૌ કરતાછે.) એ રાહ-

સાચું છે હરીનું નામ, સહજ જન માનેને;

ખોડું છે આજ પંપાજ, સરવ સત્ય જણોને.

એ ટેક

હરી બજેથી પામીએ મુક્તિ, બુક્તિ એવી જણોરે;

તે માટે સૌ કરેને ભક્તિ, કહેવાશે જન શાશ્વ.

સહજ

માત, તાત, ને સુત સહેદર, જુડી એહ સમાધર;

ખરી પ્રીત એક ધરવરની, જણો જનમાં બાધ.

સહજ

માયાની આ કયા શોભે, કયા રોમે બરાણી રે;

મળ મુત્રને લોહી હસ્તીની, તે પર જગત મોહાણી.

સહજ

પરજી વેરમાની ચારી, દુરગુણી જન બહુ દોહારે;

કરવર ભક્તિ કરે કોઇ, વીરલા બાપી મુખના મીઠા.

સહજ

સંસાર ત્યાગી યોગને સાધો, સાચી એક કમાધર;

કરવર બજનમાં દીન માગે, દેને જન્મ મરણ દુઃખદાઇ

સહજ

એ દુઃખ દુર કરેને જન સહુ, સ્વર્ગે મુખ તમે સાધોરે;

જેથી અટવી પાર ઉતરશે, કર્મ બંધ નહીં બાધો.

સહજ

[હરિશંદ્ર વીરે આવે છે. અને તેઓ મહાદેવની સ્તુતી
કરે છે.]

હરીશંદ્ર તારામતી }

દીડી.

રાહીત સત્યકીર્તી }

કાશી વીરનાથ, અરજ કરે પરા;

દીન કિંકર સેવકને તમે તારા.

હરી આપ દર્શન કાશી સહજ કાધો જન્મારો.

પણી જન કરા આપે કષ્ટ કષ્ટમાં;
વળી વીરજનોને આપે સુખ આપ્યા,
આજ વીનંતી કરે સેવક આ તમારો;
વીરવીર કેડે રણ છે અમ માથે.
લેવા આવ્યો છે સેવક અમ સાથે,
હવે નથી અમારો એક અહીંયા આરો. કાશી.

હરીઃ— એક સત્યતાને લીધે કંઈ લકુ;
જીવ જાતા કહી અસત્ય નહી લકુ;

તારાઃ— ટેક રાખો પ્રજા આપ અમારો. કાશી.
સ્તુતી કરીયે આજ ઉમંગથી તમારી;
સ્વીકારો અર્જ આપ સેવામાં અમારી.
આસરો છે અમને પ્રજા એક તમારો. કાશી.

[સ્તુતી ગઈ રહ્યા બાદ બાહ્યો દક્ષણ હરીચંદ્ર જુએ આગે છે.]

વડોવિપ્ર—[હરીચંદ્ર પ્રત્યે] મહારાજ કાંઈ દક્ષણ બહણુને
જોગ થશે કે કેમ ? બાહ્યને આપવું તે કાશીપુરીમાં વાવરા તેવું
છે, હાથે તે સાથે કરશો તેવું પામશો ને વાવશો તેવું લલુશો [હ-
રીચંદ્ર કાંઈ આપતો નથી એટલે.]

૨ જો વિપ્ર—અરે આટલે સુધી આવ્યા ને કાંઈ દાન પુન્ય
નહિ કરો ? (હરીચંદ્ર પાસે આપવાને નહી હોવાથી આમ તેમ
જુવે છે. તેથી સત્યકર્તા સમજી જઈ પોતાના ગળેથી મોતીના હાર
કાઢી બાહ્યને]

સત્યઃ—હો મહારાજ યાજ્ઞો ખુશી [એમ કહી વડા વિપ્રને
આપે છે. તે લઈ સર્વ બાહ્યો]

સર્વબાહ્ય—કલ્યાણ, કલ્યાણ, કલ્યાણ, પુત્રવાન, ધનવાન,
આયુષવાન હો. કાશીવીરનાથ તમારું કલ્યાણ કરે, ને તમારી મુ-
નોવાંજના પરીપુર્ણ કરે.

હરિઃ—તથાસ્તુ.

નક્ષત્ર—કેમ છે ! હવે આંધ્ર ક્યાં સુધી વાર લગાડવી છે.
(એવામાં વીરવીર પ્રવેશ કરે છે.)

વિચાર—(હરિમંદ્ર) અરે હરિમંદ્ર ! હું તને વારે વારે શું
કહું આટલું કંઈ સચું, તો પણ તને કંઈ જાત આવ્યું નહિ. ઉપર
ખાવડીને ઠોકરો વેચવા હોયો. મિત્રર, એ તને દુનિઆમાં સર્વ
જન ચોતાની સર્વ વસ્તુ વેચે છે, પણ આવું સુધી કંઈએ તારી
પેઠે ખાવડી ઠોકરો વેચ્યા નથી. ખાવડી ઠોકરો વેચવાનું શું કારણ
છે. ખસ મને એટલું જ કહી દે કે મારે તમારું સુવર્ણ કેવું નથી.
એટલે ખસ તારૂં રાજ તને પાડું આપી દઉં, ને પ્રથમ હવે તો
તે કરતાં સવાયો ખનાવી દઉં. તું સત્યતા સત્યતા પકડી રહ્યો છું તે
ક્યાં મહ તારી સત્યતા ! દુઃખની વખત જાણ થવા ન આવી ત્યારે
ત્યારે સહાય થશો. ક્યારનો તેને વળગી રહ્યો છું તો તેને તારૂં અ-
ત્યાર સુધીમાં લીધું વાળ્યું ! તે તો મને કહે જેથી આવડું કારજ
ન સરયું તો તેને વળગી રહેવામાં શો કાયદો બધા માણસ માફ
કહેવું માન, ને તારી હા ઠોડી દે શું વિચાર કરે છે ? હું તો તારા
બહાને માટે કહું છું બાધ પછી જેવી તાહરી મરજી] મને કંઈ તારી
પાસેથી દોલત કે કંઈ બીજી ચીજ મેળવવાની લાલચ નથી. ઉભરો
એમાં મને ગેરફાયદો છે પણ તારૂં આવું કંઈ જોઈ તથા આ તારી
કામળ સ્ત્રી તથા લઘુ બાળક જોઈ મને દયા આવે છે ત્યારેજ
આટલું કહું છું.

હરિ—(એક યુક્ત થઈ)

જરથરી પ્રાતા વિચારીને, તમે વડો વડો વચન આરોપ. એ રાહ.

હે રૂપીરાય (૨) નહિ સતાવો મુને આવાર;

આથી વધુ કંઈ પામું તો પણ કશું નહિ તલભાર.

આ દેહમાંથી (૧) કદી જીવ જીવે માય,

સમુદર માઝા મુકે તો પણ, ટેક તલુ ન રૂપીરાય.

આ દુઃખ કરતાં (૨) ઉતારો જીવતી ખાંભ;

તે કરતાં વળી અરખું શીશ હું ઉતારો તે તતમાળ;

નમીને કહું છું (૨) આપ પંધારો પામ;

નહિ મુને કાઝું સતાવો કરવા દો મુજ કામ;

કદી પુટેલ પડો (૨) જો કંઈ સુધી ભરાય;

તોં પણ અસત્ય વદુ નહિ સોહીથી જળ ભુદાં ચામ,
સોહ ધાસ ખાય (૨) પશ્ચિમે પ્રગટે જો લાણુ.

નેવના નીર મોભે જાયે પણ, અસત્ય વદુ નહિ વાણુ
આ દેહ આંહી (૨) જો રૂવે રૂવે પડે છેદ:

તે કરતાં કદી અસત્ય કષ્ટથી, ન કાંઈ દીધમાં ખેદ.

૧૬૫—(આ સાંભળાને) ભોગ તારા ત્યારે એમાં મને
શું ? લે રથરાને કુટ માથું તું દુઃખ સહે છે તેમાં આર શું જાય
છે, કહત હું તો તારા જલાને માટે તથા દયા આવે છે તેથી કહું છું
છેવટે નથી માનતો તો તારા લાભ્યા તું ભોગવ હું તો મારે આશ્વો.
(એમ કહી જાય છે.)

૧૬૬—(સર્વને કટકાવતો) આમો કઠોઆ આમો કટકરો
(સૌ મુંગા મુંગા માર સહન કરતાં ગામ જણી જાય છે.)

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

રથજી બહાર,

પાત્ર—હરિશ્ચંદ્ર. તારામતિ રાહિતાશ્વર, નક્ષત્ર, સત્યકાંતિ
અગ્રીસેન, રુણકા અને નગરનું લોક વીગેરે વીગેરે.

નક્ષત્ર—(બજારમાં આવવાથી) કેમ હરિશ્ચંદ્રને ? આ તાંક
બજાર આવ્યું જે તારા બાપને ત્યાં જમે નાણાં મુક્યા હોય તે
જાણી દે.

હરીદ—ભાઈ નક્ષત્ર જરા સચુર કર.

નક્ષત્ર—(જરા બરાડીને હજી પાછી સચુર કરવાની ખરી કેદ
છુને નિરસજને વારે વારે શું કહું આથી જુદા જુદા વાપદા કરે છે
આપતો હોય તો આપ નહિ તો ના કહે જોટલે પડ્યું.

હરિઃ—ભાઈ હવે થોડી વાર તારા મનને અહીં થોભાવ (સમ-
ક્રીડાને) ભાષ સત્યકર્તા તમે આ ગ્રામમાં એવો ઢંઢેરા ફેરવો કે
પ્રણીના બગરમાં એક સી અને પુત્રનો વિક્રય થાય છે માટે જેને
જોવાની મરજી હોય તે વહેલા પધારજો. જા ભાઈ જા આટલું ક્રમ
કરી જલદી પાછો આવ.

સત્યજી—(સજળ નેત્રે) બહુ સાર [જાય છે ને વિશ્વાસ
ગ્રામમાં અને નિસ્તેજ મુખે ઢંઢેરા પીટી પાછો આવે છે] થોડી
વારે કેટલાક નગરજનો આવે છે ને હરિશંદ પુછે છે.

૧ મુરૂપ ભાષ આહી સાનો વિક્રય થાય છે !

હરીઃ—મારા પંદોરામ પ્રજામરે. સમાચાર શા લાગ્યો એ રાહ
કરું વિક્રય પ્યારા પુત્રનો, હું સત્યતાને કાજ,

નીલંબ થઈને આજરે, વિક્રય કરું મહારાજ. ૨૬.

જે હરતે મે લગ્ન કર્યું તે હરતે કરું વિક્રય થાય છે !

જે મુખથી વચ્ચો મધુર વાણી, તે મુખથી થાય લાયરે.

મળ્યું મુને સુખ જેથી તેનો કરું હું વિયોગઃ

રહેશે સ્મરણમાં ધર્મ જનો, હવે થયો દુખ ભોમરે. ૨૭.

નગરીકો મુજો સહુ વિચિત આ કામ,

વીત ઢંઢેને દાસ દાશી, લઈ જાઓ પોતાને ધામરે. ૨૮.

ગુણકા—(મનમાં તારામતીને નિરખીને) વાહ શું તેનું રૂપ
છે જ્યે હંદની અપ્સરાજ ન હોય આ રંગને ઘેર આવું રતન
ક્યાંથી સંપાદ્યું. પરમેશ્વરે મારે ઘેર તેનો અવતાર આપ્યો હોત તો
તેના અને મારા હરિદ્ર દુર થઈ ગયા હોત, પણ ખેર તે વખતે
પ્રસ્વરની ધ્યાનમાં કાંઈ ખીનુંજ આનું હતું. અને તેથી તેને જ-
રીજ ઘેર જન્મ આપ્યો હતો. પણ તેને મારા માટેજ અને આણી
હશે, તો આવ તે શું કામ બે છે. તે પુછી જોઈ ને તે નવચોવ-
નમને મારે ઘેર લઈ જાઉં છું તો હું આર થોડા વખતમાં તેને
આરી સપજી કાઢા સીંચવી સર્વ વાતે તેને કુલજ બનાવી દઈશ ખરે

તે મારે ઘેર રહી સારું સુખ પામશે, અને મારી આમર જામશે માન પામશે ને સુખ પામશે, મને રામ મળશે, ને માઈ સમજું દુઃખ ટળશે. મારાં નશીબ ઉપાડવા માટેજ તેને આંહી લાવી મુકી છે. તો હવે આ તક ચુકવી નહિ જોઇએ (સ્વગત) અરે લાઇ, એ જાને જણવું થું મુલ છે. તે કૃપા કરી કહેશો.

સત્ય—હા બાઇ તેની કીમત સવામક્ષ બાર સુવર્ણ જેમશે.

ગુણકા—(સાંભળી વિસ્મય થઇ) વેપાર મારા આપ આ જાનેજ સવામક્ષ બાર સુવર્ણ અરે આખી કાશીદેશની મલી મલી જામશે તોપણ કાઇ એટલા દામ આપનાર નથી જો આપવાની મરજી હોય તો આપ વ્યાજખી દામ જોલો કે જોથી તમારું કામ થાય.

હરી—(ગુણકા પ્રત્યે) તેઓની સવામક્ષ બાર સુવર્ણ માંથી અડધી કાઢી પણ જોઈ શકવાની નથી જોલો, તમારે લેવાની ખુશી છે !

ગુણકા—નારે મારા આપ, આજ નમજા દુબળાની એરડી બધી કીમત ખરચીને કરવું થું ? એ આપણું કામ નહિ (એમ કહી જતી રહે છે. એકાએક અગ્નીસેન વિગ્ર આવે છે.)

પરદેશી—હા લેવા કહાનિકત હયે !

મારવાડી—ટાપરાસને લુગાઇ રાખીક્ય હોતોવે.

મરેહા—તીચી કાય કિંમત આહે ? દાદા.

પારશી—કાચરે તે કેવાને સારું વેચે છે ?

અંગ્રેજ—યુ અ હું.

વેહરા—કેમરે તમે તેઓને કેમ વેચો છો ? (હરિશ્ચંદ્રને.)

ગુજરાતી—અને તેઓનું થું મુલ છે !)

હરિ—ભાઈઓ, મારે કિરે આ વિગ્રના ગુરૂ કરજ છે, તેથી અને મારી ટેક જાળવવાને માટે જ.

૧ માણસ ને ઠેકું કરજ છે તે કહેશે.

હરિઃ—હાને, શા માટે નહિ રક્ત લક્ષ્મીમાર સુવર્ણ.

બધા આટલી મોટી રકમ ! ચાલો બાઈઓ ચાલો, આંદિ આપણું કામ નથી (જતા રહે છે)

અમ્મીઃ—[હરિચંદ્ર પ્રત્યે] કેમરે ? તેથી વધારે નથી કે ?

હરિઃ—ના છ.

અમ્મીઃ—ખોશ તારે મને આપવાની ખુશી છે કે ?

સત્ય—શા માટે નહીં આપે સવા લક્ષ્મીમાર સુવર્ણ આપો તો આપ લાઇ જાઓ, નહિ તો જે સવા લક્ષ્મીમાર સુવર્ણ આપશે તે લાઇ જશે.

અમ્મીઃ—વાર તે તો ખરું, પણ તેનો વેચાણ દસ્તાવેજ કાણ કરી આપશે ?

હરિઃ—હું કરી આપીશ આપ એક વખત તેટલું સુવર્ણ લાવી મારા સ્વાધીન કરો, પછી આપ જેવી રીતે કહેશો તે મુજબ દસ્તાવેજ કરી આપીશ, પછી આપ બેઠકર રહો.

અમ્મીઃ—હીકે ત્યારે હું લાઇ આવું (એમ કહી જાય છે અને સુવર્ણ લાઇ આવે છે લાવીને હરિચંદ્ર પ્રત્યે) બે બાઇ તપાસી જો અને કરી આપ હવે દસ્તાવેજ.

હરિઃ—(સુવર્ણ લાઇ નક્ષત્રને) બાઇ નક્ષત્ર ! તપાસી જો સવા લક્ષ્મીમાર સુવર્ણ લાવે તારા શરતું લહેલું પત્રું બાપુ હવે તું તારા પંચે પળ સર વીરજામીત્રને અરસ પ્રિયુષ્ક કહેલો, જે જે કંઈ મારો અપરાધ થયો હોય તે માફ કરજો તને મારે તાસ્તે જે જે કુઝો એકલાં પડ્યા છે તેથી હું તારી પાસે માશી માગી લઉં છું. તું મુખેથી સીધાવ, મને દસ્તાવેજ સાચવેલી રાખજો બાપુ જ હવે જા ખોટી ન થા.

નક્ષત્ર—(નીસ્તેજ મુખે મંદ કોષી) જહાંએ છીએ તપાસી તો જોવા દે.

હરિ.—વાર બાપ વાર ! ખરાખર તપાસી લે, ને જ્યારે તારે જવાની ખુશી હોય ત્યારે જાજે. પછી કાંઈ. (અગ્નીસેનને દસ્તાવેજ કરી આપે છે. તે લખી અગ્નીસેનને વાંચી સંભળાવે છે) સંભળા મહારાજ અગ્નીસેનજી.

વીર અગ્નીસેનજી રહેવાશી કાશીપુરીના જત લી. સૂર્યવંશી હરિશંદ્ર, ત્રીશુંક રહેવાશી અયોધ્યાપુરીનો જત હું આ લેખ કરી આપુ છું કે મારી બી તારામતી અને મારા પ્યારા પુત્ર રાહિતાન્વરને સવા બક્ષમાર સુવર્ણ લાઇ મેં તમને તે જાને જણાવે સે-પ્યા છે. તેના ઉપરથી આજથી મારો હક ઉઠાવી લીધો છે તે સહી છે. સંવત ૧૬૦૪ ના ચૈત્ર વદ ૬ ને વાર સોમ.

અતર	મતુ	અંતર	શાખ
૧ સૂર્યવંશી હરિશંદ્ર ત્રીશુંક	૧ સસકીર્તિની સહી દા. પોતે		
ની સહી મુ. અયોધ્યાપુર	૧ નક્ષત્રની સહી દા. પોતે.		
ની સહી દા. પોતે.			

અગ્ની.—મસ લાવો થયું (દસ્તાવેજ લઇ તારામતી તથા રાહિતાન્વરને) આલ હવે તારા અને રાહિત ! હવે તમે આજથી મારા સેવક થઇ ચુક્યા.

હરિ.—પડુદુ વીખુટા પ્રીયા, સંજ્ઞેમથી તારા એ રાહ.

જાઓ ખુશીથી તમે આ, વીર સંજાએ આજ. ટેક,

તારા.—જાએ અમે તજીને, સત્પવાદી મહારાજ;

હરિ.—પરણી મુને સુખ ન પામી, જો મારી પ્રીયા;

દુઃખ દુઃખ દુઃખ દીકું, આલી મારો હાથ. જાઓ.

તારા.—ના ધરો દુઃખ મનમાં વાલા કરમે લખીયાં લેખ;

ઉપાય ફેટી કરે મટે નહીં બમાર ને મારાજ જઇ.

હરિ.—રહેજો તમે સુખ ચેનમાં પ્યારી મારી રાજ;

કલેશ કાંઈ કરસો નહી, કરજો સુકૃત કાજ, જાઓ.

તારા.—શોક નહિ ધરો પ્રાણ પ્યારા, પાણુ પતીવ્રત ધર્મ;

કર્મ કઈ ભઠતી ફેરા વળી કઈ વીર કાજ. જા.

હરિ.—પાપ પેલે જન્મ કીધાં, તેથી પાપ દુઃખ;

તે સંજે વળી દુઃખી કઈ, પુત્ર પ્યારી આજ. આજ.

તારાં—આપ એમાં શું કરો છો અમ કમનો વાક;
તે અમને આવી નડે, સત્ય કહું છું હું મહારાજ.

જઈ

હરિ—હવે પધારો પુત્ર પ્યારા, સુખે વિપ્ર સાથ;
કરીને પ્રણામ છેલ્લા છુટો પડુ આજ.

જાઓ

હરિ—(સજ્જ નેત્રે) માહરા વહાલા રાહીત તારી માતૃશ્રી
સાથે સુખે સીધાવ. બેટા ! જ આ તારો નિર્દય આપ તને પોતાની
કુબ્ધ નજરથી દુર કરે છે. આ વિપ્રના કલામાં રહેજો અને જો
વખતે તે કાંઈ કામ સોપે તે જાળવવા તત્પર થજો. કાંઈ વાતે તારી
માને પંજવીશ નહીં આપુ જાઓ, સુખી થાઓ.

રોહિત—(હરીશ્ચંદ્રને વળગી)

ઓધવજ સંદેશો કહેજો શામને એ રાહ.
નહીં તજીને જાઓ, પીતા મુને અહીં તમે;
આપ સંગે રહી, કહું હરખે શૈવ જો.

કેમ ગમે મુને આપના વિના જો પીતા,
પુજવા લાયક આપ છો મારા દેવજો.

નહીં

દર્શન કીધાથી મુખમાં દીન સૌ જાય જો;
કૃપા કરીને આપની સંગે લ્યો મુને,
તો તો કાંઈ પામું હું તો સુખ જો.

નહીં

જેમ પડે જળથી વીખુટી માછલી;
પડે માળાથી છુટું પત્તી એક જો;
ગૌ ટાળથી પડે વીખુટું વાછડું;
પડે એકલડો હોય સર્ગા અનેક જો.

નહીં

એ સરવે પામે છે દુઃખ તન કેટલું ?
તેટલું પામું આપ વિના દુઃખજો;
દુઃખ વનતું પક્ષી જેમ અકળાય જો;
તેમ હું આ વીયોગે પામુ દુઃખજો.

નહીં

અક્ષીસેન—કેમ હરીશ્ચંદ્ર ? તું આવાં કપટનાં કામો કરતો
કરે છે કે ?

હરિ—વીરમીત થઈ. કેમ મહારાજ ! !

અગ્નીસેન—કેમ મહારાજ શું ? ક્યારનો મારા દાસ દાસીને ત્રાપી રહ્યો છે એ શું ? હવે એ કાંઈ તારા પાપની મતા નથી.

હરિં—સત્ય પ્રાત અહ્યપુત્ર ! (તારામતી તથા રોહીત પ્રત્યે) જાઓ પ્રીયા પુત્ર તથા પ્યારી તારામતી ! સુખેથી સીધાવો, અને આ વીમળ, તમને જે કાંઈ કામ બતાવે તે તન મન ધનથી દરજે તેમાં જરા પણ આજસ રાખશો નહીં. જાઓ તારામતી અને બેટા રોહિત ? કુખી ના થાશો હમ્પર સૌ સારા વાનાં કરશે તે આપણા કામમાં કંતેહ આપશે. (અગ્નીસેન પ્રત્યે) હે દીજ વીર્ય આ સ્ત્રી તથા પુત્રને તેમની શક્તિ સમાન કામ સોંપજો. બળાત્કાર તથા નીર્દયપણું કરતા નહીં મહારાજ, તેમની ઉપર દયા ભાવ સખજો મહારાજ મારી વિનતી ધ્યાનમાં લઇ ધીકારવા જોગ વરતાણુંક ના વરતતાં હમ્પર તમ.ઈ કલ્યાણ કરશે.

અગ્નીસેન—(ગુસ્સાથી) તેને કામ નહિ સોંપે ત્યારે શું બેસાડી મુકશે કેમ ? બેસારી રાખવા તને નાણાં આપ્યા હશે ? દરામના નથી આવતાં. પાછા પાછા માગીને સવળું એકદું કરયું છે એ નાણું એકદું કરતાં જોર આપ્યું હશે ? થોડે થોડે સંચરેલું નાણું તને એકદમ સોંપી દીધું. કે કાંઈ બેસાડી મુકવા નહીં, પણ તે ધરનું કામકાજ કરવા માટેજ ? હમે બેસાડી મુકીશું અમર કામ સોંપીશું તેમાં મને કહેવાનો શો હક છે અમારો માલ છે તે અમો ચઢાયશો કરીશું વચમાં તમને કોને ડાહ્યા કર્યાં. (તારામતીનો તથા રોહીતનો હાથ પકડીને) ચાલો ચાઓ આગળ (તેઓ હરીશ્ચંદ્રને પ્રણામ કરી અગ્નીસેન સાથે જાય છે.

નક્ષત્ર—(જે સુવર્ણ તપાસવા બેઠેલો છે, તપાસી તથા ગણી રહ્યા પછી) બાપ હરીશ્ચંદ્ર મારા ગુરુનું લહેણું તો પત્યું પણ હવે કાંઈ મારો દક્ષણા વીશે વિચારવું જોઈએ.

હરિં—(લાચારીથી) બાપ મારી પાસે વાલની વીંટી પણ નથી કે જે તને આપું.

નક્ષત્ર—જો હરિશ્ચંદ્ર ! તને ગોમતીના પુરથી પ્રેરેના મુખમાંથી, અગ્નીના બમ્બો, તથા બીજા અગણીત સંકેટોનો મુક્ત કર્યો તેનો ગુણ શું તું જીવી જીવશ ? અને તારી સાથે આટલો દહાડો

સુધી કુખ તરફ વેડી રખડ્યો અને તારી ફેટલી આસનાવાસના કરી એ બધાનો બદલો આજ કે । । । વાહ સત્યવાદી બાપ વાહ !

હરિઃ—ભાઈ નક્ષત્ર ! તારે ફેટલી દક્ષિણા ભેંટશે.

નક્ષત્રઃ—ફક્ત દસ હજાર શોના મોઢેરા મને ખસ છે, મારા મનને કાઝો લોક રાખતોજ નથી.

હરિઃ—ભાઈ સસપ્રતિ ! મારે વિક્રય કરો, આ નક્ષત્રને દક્ષિણા આપો.

સત્યઃ—નહીં નહીં આપનું આ બોલવું અચોખ્ખ છે । આપ મારે વિક્રય કરો, એને દસ હજાર મોઢેરા આપો.

નક્ષત્રઃ—મેં જેનો પાસે માગણી કરી તેનુંજ વિત મને ખરે છે ખામનું લેવું મને ઉચિત નથી માટે જો હરિશ્ચંદ્ર તારે દક્ષિણા આપવાની ખુશી હોય તો તારો વિક્રય કરો ધન આવે તે મને આપ નહીં તો તારી મરજી.

હરિઃ—ઠીક બાપ જેની તારી મરજી પ્રિય મીત્ર સસપ્રતિ તમે ગામમાં ઢંઢેરા ફેરવી આવો કે, મણી કંકણના ઘાટપર એક મનુષ્યનો વિક્રય થાય છે, માટે જેને લેવાની મરજી હોય તેમણે મણી કંકણના ઘાટ ઉપર આવવું.

સત્યઃ—મહુ સાર (કહી જાય છે અને ઢંઢેરા ફેરવી પાછો આવે છે તેને.)

હરિઃ—ચાલો મીત્ર મણી કંકણના ઘાટપર જઈએ ત્યાં આપણને લોક નહીં દેખે તો પાછું જશે, ને આપણા કામમાં અગવડ પડશે માટે ચાલો ત્વરાથી.

સત્યઃ—(હા ચાલો નક્ષત્ર પ્રત્યે) ચાલ બાપ વક્ત્ર (સર્વ મણીકંકણના ઘાટપર જાય છે.)

—છાછા—

શ ૨ જે.

મણીકંકણના ઘાટ.

પાત્ર—હરિશ્ચંદ્ર, સત્યકર્તા, નક્ષત્ર, કાગસેન, ઢેક તથા મામનદ બીજા જનો વીગેરે.

મારવાણી—(મને એકદા થયલા જોષ કાઢીને)

પરદેશી—પ્રધર મનુષ્યકા બીકય હોતા હયે કયા છુમકું લે-
નેકા મરજી હોય ?

મારવાડી—નારે પાપુજી મું ગરીમ આદમી ઠેરે મારો કામ
નહી.

હક્ષીણી—(હરીશ્વંદ્ર પ્રત્યે) ત્યાં ચટકાય કીમત આહે,

સત્યઠ—દશ હજાર સોના મહોર લખશું. જેને લેવાની ખુશી
હોય તે દસ હજાર સોના મહોર આપો ને લઈ જાઓ.

ગુજરાતી—આવા પાતળા, નખળા, અને કોષ કામમાં ન
આવે એવા નરની શું દશ હજાર સોના મહોર !! એવો તે કીઓ
દીવાનો કે કાળજી પુટેલો હશે તે તને આવા નરની દશ હજાર
સોના મહોર આપશે. પાકી સમજી આદમી તો લેશે નહી. જો સો
ખસો સોના મહોર લેવી બહુ થઈ જાય ખોલ શી મરજી છે.

સત્યઠ—તમારા વાણીઆ બાઈનું કામ નહી. એતો કાઈ
અમત્યવાળો ને સમજી આદમી હશે તે ખરીદ કરશે. (એવામાં પો-
ષસ, પોષસ, કરતો કાળસેન ઢેડ આવે છે.)

કાળઠ—પોષસ, પોષસ, માખાપ તમારા ઢેડ પોષસ (શબ્દ
સાંભળી સહિ તેની તરફ જુએ છે સંકાચાઈ તેને જગા આપે છે,
કાળસેન સર્વને એકઠા થયેલા જોઈ પુછેછે.) અરે હાય હુંછે હુંછે ?
કેમ સર્વે એકઠા થીઆસો ?

પરદેશી—અમે સાલે, લોકકું અબડાવેગા તેરેકુ કયા કામ
હયે ? દુર રહે દુર.

વાણીઆ—(જરા મસ્કરીમાં) આટલા બધા હિમા છે તેમાં
આ એક વધારે એ તો જરૂર લેશે બાઈ. જરા દુર ખસો દુર
(કાળસેનને નજીક આવતો જોઈ તેને) દુર ખસ દુર, લોકોને અ-
બડાવી મારતો.

કાળઠ—માખાપ આમ હું કરો છો હું તમે માણસ સો કે
અમે કાંઈ જાનવર હપહું કે એમ ?

મારવાડી—પટે તો માલજીરો ચિકય થાય હે.

કાળઠ—(સત્યકીર્તિને) એ ! એ ! એના હું દામ પડે છે ?

હક્ષીણી—[મસ્કરીમાં] એવડા સમધા ધેઉન રેલા, તે એક

એ નવા પેદાં ઝાઝા. (સત્યકીર્તી તરફ) સાંઘ બાપ સાંઘ તો જરૂર થેસીલ (મંદહાસ્ય કરતો.)

સત્ય—અરે બાપ, આની દશ હજાર સોના મહેર મહી.

કાળી—એજ કે બીજું કંઈ, પણ હું કહીશ તે સદળું કામ કરવું પડશે.

હરિ—અરે બાપ ! તમે જે કામ ફરમાવશો તે કરીશ પછી કંઈ !!

કાળી—હીક ત્યારે હું લાઇ આવું એમ કહી જાય છે ને દશ હજાર સોના મહેર લાવી આપે છે. આ જોઇ સર્વ નીચું જોઇ ચરમીંદા થઇ જતા રહે છે.

હરિ—લે બાપ નક્ષત્ર ? (એમ કહી સોના મહેરો આપે છે) હવે અયોધ્યા બણી સુખેથી સીધાવ. ને વિશ્વામીત્ર રૂપીરાજને મારા પ્રણામ કે'જે.

નક્ષત્ર—(મહેરો લઇને) બહુ સારૂ બાપ, મારાથી જે તારો અપરાધ થયો હોય તે ક્ષમા કરજે, હવે હું જાઉં છું.

હરિ—હીક બાપ નક્ષત્ર ! સુખેથી જાઓ, રસ્તામાં જાળીને જાળીને જાળીને જાળીને.

નક્ષત્ર—કંઈ શીકર નહીં (કહી જાય છે ને જતો જતો) વર મરો કન્યા મરો પણ ગોરનું તો તરબારું લેરો. ઢેકના પૈસા હોય કે લંગીઆના હોય, તેમાં આપણને શી અડચણ છે. માણસ અભડાય છે. કંઈ પૈસા અભડાતા નથી. હાજિએ તો હીક છે. (કહી કુદકો મારતો જતો રહે છે પછી હરિશ્ચંદ્રને સત્યકીર્તી જુદા પડે છે.)

હરિશ્ચંદ્ર—

ભેરવી મુસ્તેજાહ.

પ્રણામ છે પ્રિય સત્યકીર્તી, છેલ્લારે પ્રણામ, છેલ્લારે પ્રણામ;

સત્ય—(ગળે વળગીને) નહીં બટે મહારાજ, કરવું પ્યારા આમ કરવું પ્યારા આમ.

આવીશ હું તમ સંગાથે, જશો જેરે હામ, [૨]

નહીં વિયોમ સહું હું પ્યારા, આપનો હું આમ. [૨]

હરિ—મુજ સંગે આવવું, અયોગ છે તમામ; [૨]

જાઓ સુખે નમ્ર બણી, જ્યાં અયોધ્યા ગામ [૨]

પ્યારા પુત્ર નારીને, સુખી કરો જઈ કામ; [૨]

પ્રણામ છે પ્રિય સત્યકીર્તિ, હેત્તારે પ્રણામ. [૨]

સત્ય૦—આપ નહીં બોલો પ્યારા, જાવા તણું નામ; [૨]

આવીશ સંગે આપની, કરવાને હું કામ [૨]

હરિ૦—કહ્યું માની માફ તમે, જાઓને સ્વધામ; [૨]

કરો નહીં દુઃખી મુને, વધુ વદી આમ. [૨]

જો હમથું જીવતા, તો મળથું કાંઈ કામ; [૨]

પ્રણામ છે પ્રિય સત્યકીર્તિ, હેત્તારે પ્રણામ. [૨]

કાળસેન—અરે આનું નામ તો કહો.

સત્ય૦—એમનું નામ હરિશ્ચંદ્ર છે.

કાળસેન—અરે એટલું બધું તે કાને આવડે. મારો બાપ પણ આટલું નોતો શીછયો હતો ફક્ત હરીઆ કહીને બોલાવીશ,

હરિ૦—બહુ સાર, જેમ તમારી બ્યાનમાં આવે તે રીતે બોલાવજો.

કાળ૦—ઠીક ! ઠીક ! ! હવે ચાલતું સે ! હજી તો મારે બાપું કામ છે, (સત્યકીર્તિ પ્રત્યે) અત્યા હવે તું એમ ઉભો રહ્યો થું હાલ્યો જ તારે મારગે.

હરિ૦—(સત્યકીર્તિને) પ્રિય બાપ સત્યકીર્તિ ! હવે તું તારા પંથે પડ, અને ધેર જઈ તારા સ્ત્રી પુત્રને મારા પ્રણામ કહેજો બાપ જ્ઞાત્ય કરતો નહી, ઈશ્વર આગળ કાંઈનું કાંઈપણ ચાલતું નથી. મીત્ર ! અફસોસ મુઠી તારા બાળ અચ્ચાની સંભાળ રાખજો, અને તેઓ સુખી થાય તેમ કરજો. જ બાપ, હવે આપણા હેત્તારે પ્રણામ છે (આ સંભળી સત્યકીર્તિની ચક્ષુમાયી અસહધારા વહે છે. હરિશ્ચંદ્ર ગદગદીત સ્વરે) ઈશ્વર મેળવશે ત્યારે મળાથું, (એમ કહી બંને જુદા પડે છે સત્યકીર્તિ આંખો લુછતો લુછતો જાય છે.)

કાળ૦—(હરિશ્ચંદ્ર પ્રત્યે ઝાડુનો ટોપલો બતાવી) લે હરીઆ, ઉપાડ ઝાડુનો ટોપલો સાલ વેલો થા, (હરીશ્ચંદ્ર ટોપલો માથે મુકે છે ને ઝાડુ બગલમાં સારે છે. કાળસેન પોઈશ [કહી જાય છે.]

પ્રવેશ ૩ એ.

પ્રથમ અક્ષીસેનનું ઘર.

પાત્ર—અક્ષીસેન, જમનાબાઈ, તારામતી, રોહિતામ્બર અને
કેટલાક ઓકરા.

અક્ષીસેન—(તેની સ્ત્રી રસોડામાં છે તેને) અલી, ઓ અલી
એ બહાર આવને તું શું કામ કરે છે ?

જમના—શું કહો છો ; હું તો રાંધુ છું.

અક્ષી—બહુ તારૂં રાંધવું રાંડ, બોલાવીએ છીએ તો આ-
વતી નથી.

જમના—આ આવી સ્વામીનાથ [આવીને] બોલો શું
કહો છો ?

અક્ષી—આ તારે સારૂં દાસ દાસી લાવ્યો છું. કેમ તારી
શી મરજી છે ?

જમના—હીક કર્યું સ્વામીનાથ લાવ્યા તે બધું સારૂં કર્યું. પણ
તેના કેટલા દામ આપ્યા ?

અક્ષી—(જરા ગુસ્સેથી) રાંડ તેની તારે શી પંચાત છે,
ગમે તે આપ્યું તારે શું કામ છે ? તને પુછવાની કાંઈ અગત્ય નથી
તને આંહી બોલાવી ત્યારે પુછપરછ કરવાને બેઠી, [જરા તોછડાઈથી]
જા અહીંથી રાંડ, જાણે ચાંપલી ધાંચણ, ખસ જા દીસતી રહે
[એમ ધુતકાવી ફાટે છે, જમના મુગા મોહોડે જઈ રસોડા કરવા
એસે છે તારામતીને જોસથી] તારા ! દરરોજ તારે વહેલું ઉઠવું,
ને ગાય બેંસને દોવી, તેનું જાણુ વાસીદું કરવું પછી તેને ચારો
નીરવો, પાણી બાણી પાવું, પછી ધરમાંથી ધણી, બાજરી વીંઝે
આપે તે દળવું પાણી વાસીદું કરવું પુળના સર્વ પાત્ર ઉટકવાં તે
સંબળું થઈ રહે ત્યારે બીજું ધરતું પરચુરણ કરવું હો ! ! !

તારા—[હાથ જોડી] બહુ સારૂં મહારાજ આપની તથા
મારી બાઈની આજ્ઞા પ્રમાણે વરતીશ.

અક્ષી—[રોહિતને] અલ્યા રોહિત તારે મારી પુજા માટે
દરરોજ બીલી પુષ્પ લેવા વનમાં જવું. અને આ ગાયો તથા વા-
જરડાને ચરાવવા જવું. [એટલામાં કેટલાક ઓકરાઓ આવે છે
અક્ષીસેનને.]

ઓકરા—અક્ષીસેનને કાકા, અક્ષીસેન કાકા, આજે આપણી કા-
કીને પુલ લેવા મોકલો છો કે ? [એમ કહી મંદહાર્ય કરે છે.]

અફીઃ—(જરા ચીસાકતે) અરે લુપ્તઆઓ, જરા વીચારીને તો ખેલો કાકી તમારી કે મારી ?

છોકરા—(કાનની છુટ આંગળેને (લુપ્ત્યા, કાંકા લુપ્ત્યા, આપ કુલ લેવા આવો છો ? કે અમારી કારી ?

અફીઃ—અન્ને ખેમથી એકે આવતાના નથી, પણ તમારી સાથે આ છોકરાને મોઢલું હું. તેને તમે લખ જાઓ, (રોહીતને અલ્પા રોહીત, જા આ છોકરાઓની સાથે ખીલી પુષ્પ ને દર્બ લેવા માટે લઈને વહેલો આવજો, જો રસ્તામાં રજળવા રહેતો.

છોકરા—કાકા આ છોકરા તમે ક્યાંથી લાવ્યા.

અફીઃ—લાઈઓ એક દાશી ને આને ખરીદ કર્યા છે તમે આને તમારી સાથે રોજ ખીલી પુષ્પ લેવા લખ જાજો.

છોકરા—ઠીક કાકા ત્યારે તો અમને ઘણી ગમત પડશે, [રોહીતને] ચાલ જામ રોહીત ! વહેલો ચા.

તારાઃ—[આ સંજ્ઞા] મદારાજ ! મારા લઘુ ખાળકને જાનક સ્થાનપર નહીં મોકલતાં તેને બદલે હું જવા તૈયાર છું.

અફીઃ—[જરા રક્ત નેત્રે] નહીં નહીં તારા ! જો કામ તારૂં નથી અને તારે વયમાં ખોલવાની કાંઈ જરૂર નથી, મારી ખ્યાનમાં આવશે તે કરીશ, મેં તને તથા તેને કામ કરવા શરૂ રાખેલાં છે, જેસાડી મુકવા નથી રાખ્યાં, ખખરદાર ! જો આજ પછી ખોલી તો. ઝટ જા, ને તારા કામે વળગ્યું, [રોહીતને] રોહીત જા. આ છોકરાઓની સાથે, ને ખીલી પુષ્પ લઈ વહેલો આવ.

રોહીત—બહુ સારૂં શેકજી, આપનો હુકમ ઉઠાવી આ ચાલ્યો.

અફીઃસેન—[પોતાની જાને] અલી એ સંભળે છે કે ? હું ખજારમાં જઈને આવું છું.

જમના—[અંદરથી] બહુ સારૂં સ્વામીનાથ ! વહેલા પધારજો.

અફીઃસેન—ઠીક [એમ ઢલી જાય છે] રોહીત જવા માટે પોતાની માની આજા માત્રે છે. એટલે તારામતી તેને જાતી સરસેઈ ચાંપી શીખામણુ આપે છે.

તારામતી—ચંદ્રમુખીને એકલી છોડીને આવ્યો અહીં એ રાહ.

પુત્ર મારા મુણતું, એક શીખ માહરી;

જા તું આ શીશું સંભાળે, સેવા બજાવ તાહરી.

પુ.

રેળે સહુ શીમુતી સાથે, જમણ નહીં તું એકલો;

દોડીય નહિં ત્વરા કરીને, પુષ્ટ રહીને એકલો. પુ.

જતો નહિં તું આથો પુત્ર, શિશુ સંગ છોડીને;

સંભાળજો મમ પુત્રને, નમુંધું કશ કર જોડીને. પુ.

વિનતી મારી હર ધારી, સાલ્ય કરો સંજુ તમે;

કષ્ટ મારાં કાપો બોળા, આપને હાથી નમે. પુ.

છોકરાઓ—[તારામતી પ્રત્યે] કેમ બાપ, તારા પુત્રને મોકલે
છે કે નહીં ? ના મોકલવો હોય તો અમે અમારે જમણે, કારણ
કે વધારે વખત થાય તો અમેને અમારા માલેકનો કપડો મળે.

તારામતી—બાપ્પાઓ તે આવે છે. તમે તમારા બાપ્પાઓને
સારી પેટે સાચવીને લઈ જાજો તેને તમારાથી જરા પણ અળગો
કરતા નહીં. [રોહીતને] જા બેટા રોહીત આ તારા નવા મીત્રો
સાથે.

રોહીત—[નમીને] સારૂ માતૃશ્રી જાય છે, તારામતીને અંદર
બોલાવાથી અંદર જાય છે.

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ કાળસેનનું ઘર.

પાત્ર—કાળસેન, રંગુડી અને હરિશ્ચંદ્ર.

[કાળસેન તથા હરિશ્ચંદ્રને ધરમાં આવતા જોઈ]

રંગુડી—(ક્રોધાવેશમાં) મારા રાયા, ફાટી પડ્યા, તારી પીટણી
પાડુ. આ ચીઆ તારા બાપને હાથે લાવ્યો છું. ધરમાંથી તે નહીં
ને વળી લેકાને હાથે લેતો આવેલો, (એમ દલી મારવા દોડે છે, તેને
હરિશ્ચંદ્ર ખાળે છે. તેથી હરિશ્ચંદ્ર પ્રત્યે) મારા પીટણા, કાણ તું મને
બાળનારો ? નીકલ મારા ધરમાંથી જુદાર. તને તે આંહી ધોવો સેજો.

કાળ—અરે હાલજી તો ખરો, આમ એકદમ હું ખીજવાતી
ઓહો !! એતો આપણા ગુલામ સે મે એને વેચાતી લીધો કારણ
કે તુંને કામ કરતાં મહેનત પડશે, તેથી દરીને લાવ્યો સું.

રંગુડી—સ્વામી મારા હો સોહામણા એ રાહ.

મુઓ દિછયો આંથી ગોલામ રાખવો. નોતા પદ્ધતિ તારી પાહ; [૨]
કડલા મડાવા મેં કહ્યું તુંને, ત્યારે કીધી નિરાહ. [૨]

ખાવા તને આરે આપું હું, કડકા ધડાલી લાવ્ય; [૨]

નહીં તો જઈલું હું પીયર લણી, અહીં હાલેલી મહાવ્ય. મુ.

કાળ૦—જાને રીસાય મારો મુંદરી, લાવું હવે આ આ વાર; [૨]

ગુલામ તારાને અમ હું કરે, હુંશ પ્યારી નાદાર. [૨] જાને.

રીલાવું મુર્ખની હંમ હું, જો મારી સતુર નાર. [૨]

પાવ પડીને તુજને નમું, નમુ નમુ હત વાર. જાને.

લાવ એમ હવે રાટલો ખોટલો, ખાવા આપેસયે કેમ ? આપે તો ખાઈને મહાજુમાં જાઉ.

રંગુડી—ખાવા આણે આપું કે જાને જોતી પાહેથી લીધો હોય તેને પાસો આપી આવે તાણે નહીં તો ખાવા પીવાનું ન મળે.

કાળ૦—હીક ! હીક ! ! જોને જોના ધણી પાહે મુચીને આવીલ પસે કાંઈ ! લે લાવ્ય મારી આપુડી લાવ્ય તને પજો લાગુ, (કર જારવાની રંગુડી રાટલો લેવા જાય છે, એટલે મનમાં) જો જાને આંહી રાછીશ તો આ રાંડ ખીસારાને પડી પણ જંપવા નહીં દે. માટે તેને મહાજુમાં રાછવો, તે ત્યાં પડી રહે, તે મુડદાના જે સોખા આવહે તે ખાહે, (એટલામાં રંગુડી રાટલો લપને આવે છે તે કાળસેનને આપે છે. કાળસેન ખીતો ખીતો હરિશ્ચંદ્રને ખાવા સાર જોલાવે છે.

કાળ૦—(હરિશ્ચંદ્ર પ્રતે) આવ હરીઆ કડકો રાટલો ખાઈ લે પછી આપણે મહાજુમાં જઈએ.

હરિ૦—અહુ સાર (પોતે ભુખ્યો) હોવાથી તેના ભેગો ખેણી ખાય છે. ખાઈ રહ્યા પછી કાળસેન)

કાળ૦—હરીઆ. આ ફુલ્લો ને સાવરણો લઈ લે, હાલ વહેલો થા. હરિશ્ચંદ્ર ફુલ્લો સાવરણો બગલમાં રાખી કાળસેનની સાથે મહાજુમાં જાય છે.

પ્રવેશ પ મો,

સ્થળ—વિદ્યામીત્રનું વિચાર ભુવન.

પાત્ર—વિદ્યાત્ર એકલો.

વિદ્યા૦—(નિરતેજ ચહેરે હડો નિત્યાસ નાખતો પશ્ચાત્તાપ કરે છે.)

મેં તેને ન સહેવાય તેવા કષ્ટ આપ્યાં પણ તે મુજ સર્વ સકન

કરી પોતાની નેમને ન ચુક્યો. આખરે વશિષ્ઠની વાત ખરી ઠરી, અને હું ઈંદ્ર સલામાં જુડો ઠર્યો, મેં મુખાંએ સર્વ જાણ્યા છતાં ખોટી હઠ લીધી તો આખરે હું જુડો ઠર્યો. અને વશિષ્ઠની વાત સાચી પડશે અને આખી સૃષ્ટિમાં અંધ હું પદભટ જેવો બની જઈશ. હવે શો ઉપાય યોજવો કે મારી હઠ હટી શકે નહીં (જશ વિચાર કરી) જોહો ! ! ! હું આટલામાંજ હાર પામ્યો ! અરે હજુ તો ઘણો સમય બાકી છે, હવેજ ખરી મળ પડશે, ને આપણું કામ ખીન હરકતે પાર ઉતરશે, તેઓ ચારને જુદા તો પાડ્યા છે હવે દરેકને દુઃખ સાગરમાં ડુબાડવાની યોજના પાર ઉતારે હેરાન થશે એટલે સેજમાં આપણે વશ થશે, અને પછી કાળના પુતળાની માફક જેમ નચાવીશું તેમ નાચશે. તે દુઃખ પામશે, ને આપણો રંગ જામશે (એમ કહી આકાશ ભણી જોઇ અરે આમ વિચાર-માને વિચારમાં સંજાનો સમય થયો પણ તેની કાંઈ ખબર રહી નહીં માટે ચાલ તે તો હાલ કરૂં પછી જેમ થવાનું હશે તે થશે (એમ કહી સંધ્યાની સામગ્રી સજવા જાય છે) હાલમાં રોહિત વનમાં દર્ભ તથા બીજી પુષ્પ લેવા ગયે છે તેને હું સર્પ ચંદ્રને ડસુ પછી શું થાય છે તે જોઈ વળી ખીજો ઉપાય રચીશ.

—*—

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—અરણ્ય.

પાત્ર—રોહિતાશ્વર અને ખીજા છોકરાઓ.

૧ છોકરો—[વગડામાં આવીને ભાષ રોહિત, તું આહી ઉભો રહે, અમે સૌ દર્ભ અને બીજી પુષ્પ લાવીએ છીએ તેમાંથી તારે જોઈશે તેટલા તને અમે આપીશું. તું કાંઈ અહીંથી જમશ નહીં હો ભાષ ! !

રોહિ—મહુ સારૂ ભાષ જાઓ, હું અહીંજ ઉભો છું (એ સાંભળી સર્વ છોકરા જરા દુરના ભાગમાં દર્ભ દેખીને મનમાં લાવને જરા આહીથી દર્ભ ચુંટી લઈ એમ કહી દર્ભ ચુંટવા માંડે છે ચુંટતા ચુંટતા એક મોટો નાગ આવી રોહિતના પગને) અંચુકે જોરથી ડસે છે. થોડીવારે તેનું ઝેર ચડે છે, તેથી ભોંય ઉપર પડી પોતાના ખીજાને.

દયાળુ દેવ, કપાળુ તું એ રાહ.

મીત્રા મારા, આબો પ્યારા, મહુ તારા મયા ન્યારા. એ રાહ,
 ડસ્યો મુને, આંદી ઝેરી સર્પ, મયો લેવા હંતોરે દર્બ; મી.
 કે'જો મુજ માતને લાઇ, મુઓ છે પુત્ર પુજ પાઇ. મી.
 નહિ દરવા, દેજો શોક, કરો જેમ તે, પામો સંતોષ. મી.
 નહી હીંડવાની, મુને આપ, કરી કેમ હું, આવું ત્યાં. મી.
 હવે મારા તમે:ને પ્રણામ, સડે જગતને, હવે રામરામ. મી.

(રાહીતનો સ્વર સાંભળી સર્વ મીત્રા દોડી આવે છે. તેને એમ બોલતો બંધ થાય છે, એટલે તેના મીત્રા.)

સર્વ હોકરા—(શે કાતુર ચહેરે,)

રાહ સીતાના મહીનાની.

અરે ? મીત્ર વિવેકી, અમને મુકીને ક્યાં મયો;
 નહીં આવી દયા તુને કાંઈ, છોડી પ્રિત ક્યાં રહ્યો.
 હતો ડાહ્યો મુગુણુ લાંડાર, અનુર વિચક્ષણો;
 જહુ શુદ્ધિશાળી બાઅવાન, તારી માએ તું જણ્યો.
 જઈ કહીશું શું તારી માત, અરે ઓ બ્રાતરે;
 અહીં મુકી કેમ જવાય, એકલડો રાતરે.
 કેમ કરીએ નહીં ઉપાય, તાબેદાર છઈએ અમો;
 જરા જઈએ જો મોડા ત્યાં, શેઠ અમને દમે.
 લાચારીથી જઈએ સહુ, તુને મુકી ત્યાં.
 તુને મુઓ દેખીને આજ, કંપે અમ તારે.

રદન કરતાં ને ઉડો નિશ્વાસ નાખતા અગ્રીસેનને ઘેર સરવે
 હોકરા નિસ્તેજ મુખે આવે છે.

પ્રવેશ ૭ મો.

રથળ—અગ્રીસેનનું યર.

પાત્ર—અગ્રીસેન, જમનાપાઇ, તારામતિ અને પાછળથી છા-
 કરાઓ વીગેરે.

તારામતિ—(પોતાનો સમય નમજો આવેલો જોઇ હચમચ
 સ્તુતિ કરે છે એ હાથ જોડીને.)

દુઃખ હરતા થઈ દુઃખ કેમ આપે—એ રાહ.

અહો. ઇશ તેં આ દિવને શું કાધું,

હુખી કાપા કેમ તે અમનેરે.

૨૬.

રાજ્ય હરથું ને સુખ હરથું તે' કષ્ટ દીધું તે' બહુ અમનેરે, અડો-
કરાવ્યો વિક્રમ મને પુત્ર કેરો, કરી પીમુથી અળગા અમનેરે. અ-
સ્વામી આપો હરિચંદ્ર ભવોભવ, એવી અરજ કરું હું તમનેરે. અ.

(એવામાં અગ્નીસેન બહારથી આવે છે. તે તારામતિને કામ
વગરની જોઇ.)

અગ્નીસેન—(રક્તનેત્રે) કેમ અલી તારા ? તું કેમ નવરી
બેસી રહી છે ? શું તને બેસારી મુકવા લાવ્યો છું ? કેમ મારા પુ-
જના વાસણુ અજવાળ્યા કે ? (એટલામાં ઓકરાઓ મલીન મુખે
રોહિતના મૃત્યુની ખબર દેવા આવે છે, રોહિતને નહિ દેખવાથી
ઓકરાઓને) અલ્યા ઓકરાઓ રોહિત ક્યાં ? કેમ તેને એકલાને ર-
ખડતો મુકીને આંહી આવ્યા ? કાંઈ ભુલો પડશે તો ? મેં એને પ્ર-
થમથી કહ્યું હતું કે રજાગરા રહીશ નહી. પણ તે નાદાન ઓકરે
માફ કહેવું બીજકુલ માન્યું નહિ (ઓકરાઓ પ્રત્યે) ઓકરાઓ ?
તમે કેવા મુરખ ! ! કે એને રડવડતો મુકીને આવ્યા.

૧ ઓકરો—અગ્નીસેન કાકા, તમે અમારી વાત સાંભળ્યા
વિના શું બકબક કરો છો ? અમે તેને એકલો મુકીને નથી આવ્યા.

અગ્નીસેન—શું ત્યારે બીજને સોંપીને આવ્યા છો ? તમારે
એવડી શી ઉતાવળ હતી, કે એને બીજ અજણ્યાને સોંપીને આ-
વતા રહ્યા.

૨ ઓકરો—(જરા અજબ કરું) બીજને સોંપીને પણ નથી
આવ્યા (એમ કહેતાં આંખમાં નીર ભરાઇ આવે છે.)

અગ્નીસેન—ત્યારે શું તે તમારી પુઠે આવે છે ? (એકદમ
સર્વ ઓકરાની આંખમાંથી હડહડ આંસુની ધારા છુટે છે તે જોઇ
તારામતિ)

તારામતિ—(જરા અધિરાઇથી) બાપ બોલોને કેમ બોલતા
નથી ? તમે રૂઓ છો કેમ ? શું તમને મારા રોહિતે માર્યા છે ?

ઓકરાઓ—(વધારે આંસુથી) ના બાપ ના. તેમાંનું કશુંએ
નથી. (એમ કહી છાતીફાટ સરવે રડે છે.)

અગ્નીસેન—અલ્યા રૂઓ છો કેમ ? જે હોય તે ઝટ કહીશ
શું તમે તેને રીસાવ્યો, તેથી હઠીલો થઇ આવતો નથી ?

વડા છોકરો—(સજ્જન નેત્રે) અરે ઢાઢા, અમે તેની શી વાત કહીએ કહેતાં અમારી જીમ ઉપડતી નથી.

તારામતિ—આપુ જે હોય તે જલદી કહો. મારા જીવને વિ-
હવળ ના કરો.

છોકરાઓ—અરે બાપ અમે કેમ ના મુઆ જે મુઆ હોત-
તો આવા માઠા સમાચાર દેવા ના આવવા પડત.

તારામતિ—(કરુણાસ્વર) અરે મારા વહાલા બંધુઓ મારા
રોહિતનું શું થયું ? તે મને જલદી કહો.

અણીસેન—શું તે કહી જતો રહ્યો ! તમે તેને કેમ જવા દીધો

૧ છોકરો—અરે ઢાઢા તેમાં અમે શું કરીએ, એને અમે
પકડીને ખેંચી ગયા. એ તો મિયારો નોતો જતો.

તારામતિ—(આ સંમિષ્ણ) અરે હાય ! ! શું મારો રો-
હિત મરી ગયો ? (એમ કહેતાં જ મુરજાગત થાય છે. ચોડીવાર શુદ્ધી
માં આવી સજ્જન નેત્રે) અરે ભાઈઓ મારો પુત્ર સાથી મરણ પામ્યો.

૨ છોકરો—ભક્ષીમાઈ, તે દર્ભ લેવા ગયો, ત્યાંતેને સરપ ડસ્યો.

અણીસેન—(આ સંમિષ્ણ છાતી કુટતો) અરે હાય ! હાય ?
મારા રૂપેયા ખર્ચ્યા પાણીમાં ગયા ! હજી ખરીદ કરે ઝાઝા દીવસતો
થયા નથી તે આટલામાં તો એક ઓછો થયો પ્રથમથી આનું જીવ
જીવ હોય તો ધુળમાં નાંચા નાખી દેત નહીં (એમ કહી જઈને નિ-
સ્વાસ મુકે છે.]

જમનામાઈ—(અણીસેનને પ્રત્યે તમે તો તમારા પછસાને રડો
છો પણ આ મિયારીનો છોકરો ગયો તે કાંઈ જ નહીં ? પછસા ગયેથી
તમારા જીવને શોક થયો છે ! તો તેનો પુત્ર મરણ પામ્યો તેથી તેના
જીવને કેટલો કષ્ટ પાત થતો હશે ?

અણીસેન—ત્રાડીને અરે રાંડ પછપા પેદા કરતાં કેટલીક
મહેનત પડે છે ! પછસો હોય તો એક કરતાં અનેક છોકરા, છોકરાં
શું કરે છે ? તેને નો ઉલટો સંભાળવો મટ્યો.

તારામતિ—(સજ્જન નેત્રે કલાંત કરે છે) અરે અભાગીઆ
સરપ તો મારા પુત્રને જાળ કળે છે એ ! અરે દુષ્ટ અમારા પાળક
ને ડશાંત મારવા ના અમારો પુત્રને એક શું થયું ? અરે
જો વેળાએ તારા મને કહ્યું કે મારા પુત્રને જાળ કળે છે એ હાથના હાર
રોહિત ? મારી દુઃખાવણી મને કહ્યું કે મારા પુત્રને જાળ કળે છે એ હાથ પુત્ર

હવે હું તારું મુખ ક્યારે જિંદગી ? અરે જીનમંદુ ઇશ્વર ! તું અમારક ઉપર એકાએક કોપાયમાન કેમ થયો છું ! અમે એવો શો તારો મનો કોપો છે, જેથી ઉપરા ઉપરી દુઃખ આપ્યા કરે છે.

અફ્રીસેન—અલી તારા ઉઠ જ નાહી લે, ને ઝટ ધરના કામે વળગ સોચ શા માટે કરવો જોઈએ. પંચસુતનું પુત્રણ હતું તે આણું પંચસુતમાં બળી મર્યું તો તેનો સોચ શો.

જમનામાઈ—(નર્મતાથી) બલીમાઈ ઉઠ જાયુ નાહી લે. હવે કાંઈ દેખવાતું નથી. મૃત્યુની પાછળ આંસુ તથા લીંટ પાડીએ તે મૃતકને આણું પડે છે માટે તેની પાછળ આંસુ ન પાડવા જોઈએ.

તારામતિ—(ગદગદ કંઠે) ખાઈ આપની વાત ખરી છે સર. જો રજય છે પણ અંતરનો ધા કરોડ દિવાલે રૂઝતો નથી. (ઉઠવાઓને અરે પ્રીય બાળા મારા રોહિતને તમે ક્યા પકતો મુરતો આપ્યા છો તે જરા કૃપા કરી બતાવશો ?

છોકરાઓ—અરે ખાઈ અમેને ઘણા વખત થયો છે માટે જ-મારાથી તારી સંજે નહીં અગાય પણ જો તારે ત્યાં જવાની ઇચ્છા હોય તો અમે તને નીશાની બતાવીએ ત્યાં તું તારી મેળે જ.

તારામતિ—હીક બાઈ ત્યારે તેમ કરો.

અફ્રીસેન—અરે તારા, તું ત્યાં જવાની ખીલકુલ આજ્ઞા રાખીશ જ નહિ કેમકે એક તો ગયો ને તેની સાથે તું પણ જ, એટલે પત્યું કહેવત છે કે રણીઓ રણી આળ્યા ને સોના સાંક કરી આળ્યા પણ હું કાંઈ એ પ્રમાણે કરનાર નથી.

તારામતિ—મહારાજ કૃપા કરી મને ત્યાં જવા દે. હું મારક પુત્રની લાશને દેઢાણે કરી સત્વર પાછી આવીશ.

અફ્રીસેન—(જરા કોપથી) નહીં ! નહીં ! ! એ વાત કહી નહીં બને. ખીલ, ગરજણ અને કાગડાઓ મગી, તોરા પુત્રની લાશને દેઢાણે પાડશે તારે ત્યાં જવાની જરૂર નથી.

જમનામાઈ—જવા દો ખીલારીને, તેના પુત્રને અમીદાષ દ-ધને ઝટ પાછી આવશે.

અફ્રીસેન—એશ રાંધે વળી જામે અને ડાહી કરાતી ! તારે તેડ-હીક છે, નાગે કુલે નમારા, પેસો પેદા કરતાં મને જોર આવે છે, તારે તો બેઠા બેઠા વાગોલની પેડે આણું છે કાંઈ સંતાપ !

તારામતિ—(હરજીરે) મહારાજ હું આપને જણાવું નયું છું આપ મને મારા મુઠા સાથે જતાદો તેનું મનકે કારજ કરી જરૂર

ખાછી આવીશ (એમ કહેતાં અખિયાથી અમ્મીની ચોખારા છુટે છે તે દેખી અચીસેનને ક્યા આવે છે.)

અચીસેન—તને રળ તો આપું, પણ તું નાશી જાય ત્યારે મારે તને શું કરવું? ને ક્યા શોધવી?

તારામતિ—નહી નાશી જાઉં મહારાજ! આપ મારો ભરોસો રાખો, હું એકજ માખાપની ઠીકરી છું. અતી સંકટ પડે પણ એવું કંઈ તેમ નથી.

અચીસેન—પણ મને તેની શી ખાતરી થાય,

તારામતિ—જો હું નાશી જાઉં તો મને સુર્યનારાયણના સોગમ છે.

અચીસેન—જા ત્યારે. વહેલી આવજો, જાણે મદદ નથી, (છોકરાઓ) બતાવો છોકરાઓ તેનું ઠેકાણું.

છોકરો—સાંભળ ખાધ તારા! અહીંથી સીધે સીધા જતાં એક મોટા જંગી વડ આવે છે ને લાંથી થોડે દુર જતાં વન આવે છે, ત્યાં પ્રથમ દર્બ ઉઝેલું છે. ત્યાં આગળ તારો પુત્ર ચતાપાટ પડેલો છે.

તારામતિ—(છોકરાઓ પ્રત્યે) બહુ સારું ભાષ્યો, (અચીસેન પ્રત્યે) મહારાજ, હવે મને જવાની આગ્ય છે!

અચીસેન—હા, જાને વહેલી આવ, (તારામતિ રૂદન કરતી જાય છે.)

જમનાખાઈ—ચાલો સ્વામીનાથ, નાવાને પાણી થયું છે માટે નાહી શકા.

અચીસેન—હા, ચાલો. (છોકરાઓ પ્રત્યે) છોકરાઓ ચોક્કસ ખીલીપુષ્પ ને દર્બ ચુકીને જાઓ,

છોકરાઓ—બહુ સારું કાકા, ભાવો વાસણ. (જમનાખાઈ વાસણ લઈ ખીલીપુષ્પ તથા દર્બ લે છે, ને છોકરાઓ જાય છે. જમના તથા અચીસેન અંદરના ભાગમાં જાય છે.)

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળ—રસ્તો.

પાત્ર—વિશ્વામિત્ર એકલો.

વિશ્વામિત્ર—(જરા હાસ્તવદનથી) તારામતિ રોહિતને અગ્નિદાહ દેવા સારું અચીસેનના પરમાથી નીકળી ચુકી છે હવે અપણું

કાર્ય હાવશે અને આપણી તદખીર કામ લાગશે. રોહિતની મૃતકોચા કરી પાછી તે આ રસ્તેથીજ જશે. માટે કાશીરાજના પુત્રને મારી આ રસ્તામાં મુકે કારણ કે તે સતી દયાળુ છે તેથી તેને જોય બેસશે, અને આપણે એક બાલુ કાશીરાજના દરબારમાં જઈ, તાલમેલ લમાની, તેને અચ્છી રીતે ભરમાવીશ, એટલે તે તેના સીવા-પ્રજાને તેને પકડવા માટે છોડશે. જ્યોતે તેને ત્યાં બેઠેલી જોઈને પકડી જશે. અને જ્યાં હરિચંદ્ર મસાણુમાં છે ત્યાં તેનો હાથેજ તારામતિનો વધ થશે. એ વખતે હરિચંદ્રને સત્ય છોડવા કહીશ, એટલે તે દુઃખથી કાપર થયેલો ઝડા માની દેશે, ને વધ કરવા ના પાડશે (પુત્રી થતો ચાલ કટ પરમના કમમાં હોય શી ? નિચાર કરે કાંઈ દી વળવાનો નથી, (એમ કહી જાય છે, ને કાશીરાજના પુત્રને હાંપતો હચમો લાવે છે, ને તેને મળતી દાખી મારી નાખે છે, ને ત્યાં મુકી જતો રહે છે.)

પ્રવેશ ૯ મો.

સ્થળ—અરણ્યમાં રોહિતના સખનું સ્થાન

પાત્ર—તારામતિ તથા રોહિતનું સખ.

છોકરાઓએ તારામતિને નીચાની બતાવી છે તે પ્રમાણે પારતી પારતી જ્યાં રોહિત ચતાપાક પડ્યો છે, ત્યાં આવે છે તે સખ દેખી એકદમ મુર્છિત થઈ બેઠપર પડે છે. થોડીવારે જરા શુદ્ધિમાં આવી રોહિતનું માથું ખોળામાં લઇને,

તારા—(કરુણાચરે રોહિતના સખને) : અરે રામ ! પ્રાણુ કરતાં વઢાલા પુત્ર ! તારી આવી દશા ! ! કાંઈ દીન તું કીનખા-ખની તળાઈ વિના મુતો નહી તે આવી કહણુ જમીનપર સખવત થઈ પડ્યો છું ! હું બાપુ તારી દુઃખી માતાની સંભાળ લે, (કેમ ખેલતો નથી પુત્ર, એકવાર તો તારા મધુર સ્વરથી માતા એવેલ તો હચ્ચાર કરી હું બેઠા હું. તારી દુખણી માને ના ટળવળાવદ (તેને છોડવા જાય છે પણ તે નહી હંવાથી ચોધારા આંસુએ)

બહુતર બહુને બહુ રજા બહુનારારે—એ રાહ.

ક્યાં ગયો મુને મૂકીને. પુત્ર પ્યારારે; એ રેક.

રડડડડી કીધી આ દુખીને, ચક્ષુ તારારે;

હતો આધાર એક તાહરો પુત્ર,

સ્થંભ ઘટયો તું પાહરો, ચક્ષુ.

હોત એ તુજ પિતા પાસ, પુત્ર;
 તો સુખની રેત કંઈ આસ મધુ;
 કંઈ જાણે તે ક્યાં હશે, પુત્ર,
 હવે આ જીવ માલસે જશે મધુ;
 નહી આવી દયા તારી માતની પુત્ર,
 કેમ સુતો તું અહીંયાં કાંતીયાં મધુ,
 એક વાર તું જોઈ મુજ સંગ પુત્ર;
 દયા તારી જોઈ કંપુ અંગ, મધુ,

(રોહિતના મુખ તરફ નીહાળીને) બાપુ કેમ બોલતો નથી ?
 જરા મધુર સ્વરથી મામા એવો તો; ઉચ્ચાર કર, અને વાંભા
 ઉઠ તારી કામળ કાયામાં કંકરા ખુચતા હશે, તને આંહી કંઈજ
 જમીન ઉપર પડી રે'તું કેમ મધુ,

પ્રીય મિત્ર હવે શું કરવું—એ રાહ

પુત્ર રોહિત બેઠો થાને, કેમ તજ દુઃખીણી તારી માને;
 તુંને જોઈ વિસારતી દુઃખ, હવે કેમ પામું અંગે સુખ.
 પુત્ર જનમ ધરી દીકું દુઃખ, નહી તુજ કરમમાં સુખ;
 કેમ વેરી થયો અરે તુંતો, કેમ વિસારો મા આમ સુતો.
 અખંડ ઉંઘ તું અંગે ધારી, હાય બાપ દયા થી આ તારી;
 જો વિધાત્રી તું યજ વેરજી મારાં કીયા બવનું સાકું વાળ્યું ભારી,
 અરે દિનજંધુ દયાસાગર, નેધારાના આધાર તું કૃપાળુ યજ
 કેમ મારો ઉપર દયાદિન થયો છું ? એવો મેં તારો શો અપરાધ
 કર્યો છે કે હરી દામ બેસવા દેતો નથી અધુસમાં પુરં, તેં મારા
 આરા બાળકને પણ તારી પાસે બેઠાવી લીધો. અને તેનો તને
 શો ખપ પડ્યો.

હમકુ છોડ ચલે બન સાધુ—એ રાહ.

કહ હરા યજ આપે, આ દિન દરાને દુઃખી કરીરે,
 શારે અપરાધ કીધો નાથ તમારો, જરીએ ન બેસવા દીધો હરીરે કહ,
 હતી હજારોપર હુકમની કર્તા, દરતા દાસી દાસ મુજ કરેરે;
 છોક આલે ખમા ખમારે માતી દોડી આવી પૂજતાં તે મનેરે, કહ.
 શું થયું બાપ કહોને અમારી, જતાખ લઈને જતા કુરેરે;
 મામતાં પે'લાં હાજર સર્વ થાતું, જમતાં હમેશાં પપન કુરેરે. કહ.
 તેની દયા તમે કેમ આવી દીધી, વળી બનાવી પરની દાસીરે;
 સ્વામિનો પણ વિચાર કરાવ્યો, વન રખડ્યાં વેઠી જીખ ખાસીરે. કહ.

કપટ સલા અમે અમે અમારા. વેચાળા કાશી ખજાર તમેરે;
માહી હમ મુજ પુત હરી લીધા, શું કહીએ હરી તમને અમેરે, કપટ.
શીર પડી ખોટ આપ દરબાર, શું સેવક તન ખુટી ગયારે;
હા ! હવે દુઃખી દીન કેમ જાશે ! કેમ હલુ પ્રાણ મુજમાં રૂઝારે કપટ.
હવે બોલાવી લે પ્રજા મુજને, તુજને કહું હું પ્રજામ કરીરે;
અરજ મારી આટલી કર ધરને, કર નહી વિશંખ તું કાંઈ જરીરે. કપટ

(આમુ લુછી નાખી રાહિતના સખને ખલા ઉપર નાખી)
આલ જીવં હવે આહી ખેસી રહે કાંઈ દી વળવાનો નથી. તેને સમ-
જ્ઞાન જુમીમાં લઇ જઇ અગ્રીદાહ દઇ આવું. અને સત્વર પાછી
મારા શેઠના ઘરે જઈ, (એમ કહી સમજાન જુથી તરફ જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૦ મો.

સ્થળ—કાશી રાજાનો દરબાર.

પાત્ર—સત્યકેશી, દયાદત્ત સુરસેન, ગુણકા, પ્રતિહાર અને
દયાનેદ (વિશ્વામિત્રનું સ્વરૂપ) વિગેરે.

સત્યકેશી—કેમ પ્રધાનજી. કાલ રોજ નાટકવાળાએ સારો
ચીતાર દેખાડ્યો. નાટક નવરસથી ભરપુર અને સોળ કળાથી સં-
પુર્ણ હતો તેની અંદરના દરેક વિષય તો બોધ લેવા લાયકજ છે
જ્યાં જ્યાં જે રસ આવતો ત્યાં ત્યાં તે રસ અતિ સરસ રીતે ભ-
જવતા હતા.

દયાદત્ત—હા મહારાજ ! એના જેવી મંડળી આખા હિંદુ-
સ્તાનમાં પણ કાંઈ નથી દરેક જનો તેની ભારે સ્તુતિ કરે છે. જ્યાં
જ્યાં હું જઈ છું. ત્યાં ત્યાં હું તેના વખાણુ શિવાય કાંઈ પણ સાં-
ભળતો નથી શું તેના અધિપતિનો રાજ તથા કડક ! તેનો દબદબો
તો જાણે એક નાનકડું રાજમંડળ.

સુરસેન—અને શી તેના એકટરની ખુબી ! અને શા તેના
પહેરવેશ ? હો હો ! ! ! હું તો તે જોઈનેજ દીંગ થઇ ગયો આ-
પણા નગરશેઠના પણ તેના પહેરવેશ નહીં હોય !

દયાદત્ત—મહારાજ ! ખેલને દીવસે જ્યારે જોઈએ ત્યારે તે-
ટકુંને તેટલું માણસ ભરાયલુંજ હોય ? દીકાટ વેચનારનો પાસે પણ
તેટલું ને તેટલુંજ. દીકાટવાળા ખીચારો માગીને સહને જવાબ આપે
કે ખાપુ જાઓ બીડ નહી કરો અંદર ખીલકુલ જગ્યા નથી આપ
આવતે ખેલે વહેલા પધારજો પણ કાંઈ તેનું કહું માને નહી. અને

દીકરી વારને તેને જીવ ખાય અંતે લાચાર થઇ બીન કૃપાએ આપે
તે કહેશે અંકર બેસવાની જગ્યા મુદલ નથી તે લોકે કહેશે અમે
હિંમત રહી જોઈશું અંકર ગમે તેમ કરીશું તમે તમારે અમને દીકરી
આપો હવે બીન હાથે તેને આપ્યા ચિરાય છુટકો થાય નહીં.

સત્યકેસી—ના આપે તો શું કરે ! લેનારની મરજી હોય
જ્યાં પ્રધાનજી વારાગિનાને બોલાવે.

દયાદત્ત—બહુ સારૂ રાજા ધિરાજ જેવી આપની મરજી
પ્રતિહારને, પ્રતિહાર ! જાઓ વારાગિનાને બોલાવી લાવો.

પ્રતિહાર—બહુ સારૂ (જાય છે ને વારાગિનાને બોલાવી લાવે
છે. વારાગિના આવી મહારાજા વીઝેરેને નમન કરે છે.)

દયાદત્ત—કોઈ એવી ચીજ જાઓ કે આજના આનંદમાં વ-
ધારી થાય,

વારાગિના—બહુ સારૂ જેવી રાજેન્દ્રની આજ્ઞા.

(નાચ સહીત.)

રાજાજી તોરી સભા બની બહુ ઠીક, રાખે રટન બહુ બીક
એક હાથપર બેઠા પ્રધાનજી બીજી હાથે શોભે સૌન્યાધિક. રાજા
દનસાહ આપે અદલ ન્યાયનો રાય રંકની રાખી નીક. રાજા
નથી ચોરી ચાડી લપાડી, રુણ ગાએ પ્રજાજન અધિક રાજા
જ કુલ પામે તુમ દરબારે, મન માર્નતી બીખ. રાજા

રામ રાજ મહારાજ તમારું, તપો અવિચળ ગાહી નીજ. રાજા
દિગ્વિજય નૃપ તમ તણું થાવે કરો શુભ કામ અધિક. રાજા

(ગાયન પુરૂં થયે તરત વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું સ્વરૂપ લઇ નિશ્ચામીનું
પ્રવેશ કરે છે, અને મલીન મુખે જોસબેર પ્રવેશ કરી,)

દેશાનંદ—(જરા ગભરાટથી હે કાશી પ્રત્યે તું આંહી
જોજ શાખ અને ગાનતાનમાં પડ્યો છું, પણ માંરૂં ધરતી સીરાય
કોઈ બેલી નથી ઈશ્વર પણ આ વખત કુરટાનિકંદન થઇ ગયું તેની
તને કંઈ ખબર છે ?

સત્યકેસી—(ગભરાટથી) અરે મહારાજ શું છે ? શું છે ?

દેશાનંદ—(માથુ ધુણાવી) કંઈ નહીં બાપુ તું તારે મોજે
માણ્યા કર કુળનું હેઠન થાય તોયે તારે શું ! સાત પાંચ છે, એ-
ટલે એક ગયે કંઈ શીકર જેવું નથી ખજુરાનો પગ એક ભાગ્યો
હોયે શું ને આખો તોયે શું ?

સત્યકેશી—(વિહ્વલ બની) મહુ મહારાજ શું છે તે કહે
તો ખરા.

દેશાનંદ—શું કહું મારા બાપનું કૃપાળ રાજપુત વિમળજી
કર્મા છે !

સત્યકેશી—કેમ ! તેનું તમારે શું કામ છે ? તે તો તેની સં-
બંધાલયમાં નિંદ્રાદેવીને આધીન થયો છે.

દેશાનંદ—નિંદ્રાદેવીને વશ છે, કે ડાકણદેવીને વશ છે, તે
ખબર તો કહડાવ.

સત્યકેશી—(પ્રતિહારને) પ્રતિહાર ! જાઓ વિમળજી કર્મા
છે તેની ખબર લઇ સત્તર આઓ.

પ્રતિહાર—મહુ સાર મહારાજ (પ્રતિહાર જાય છે તપાસ
કરી ચોડીવારે બેબાકળો પ્રવેશ કરે છે નખીને) મહારાજ,
બાપ તો કાંઈજ નથી, ને જને પુછ્યું તે તો કહે છે કે અમે દે-
ખ્યાજ નથી.

દેશાનંદ—(સત્યકેશીને ઠપકાથી) બસ કે ? આવી ખબર
ચાખે છે ? દોડાવ જલદી તારા સીપાઈઓને સીમમાં કે જ્યાં એક
ડાકણી તારા પુત્રનું કલેજું ખાય છે તેને પકડી મંગાવી ઠેર કહ
નહિં તો તારા નગરના અનેક બાળકોનો ભક્ષ કરી, તારા નગરને
વેરાન બનાવી દેસે ઝટ કર ? જો વાર થશે તો ડાકણી તથા તહારો
પુત્ર બેમાંનું એકે નહીં મળે.

દયાદત્ત—વિમળ ! આપને તે વાતની કેમ જાણ થઈ ?

દેશાનંદ—અરે તે આ વખત કહેવાનો નથી હાલ તો સીપા-
ઈઓને સત્તર દોડાવી તે ડાકણીને જલદી પકડી મંગાવો ને ઠેર કરો.

સત્યકેશી—સૈન્યાધીપતિ, તમો સીપાઈઓને લઇ સત્તર જાઓ
ને તે તે ડાકણીને પકડી જલદી પાછા આઓ.

સુરશેન—મહુ સાર કૃપાનિધાન [જાય છે.]

સત્યકેશી—પ્રધાનજી ! સભા બરખાસ્ત કરો હું મંત્રપુરમાં
જઈ આ વાતની સર્વને ખબર કરું.

દયાદત્ત—પ્રતિહાર સભા બરખાસ્ત કરો.

પ્રતિહાર—ચેરી બરખાસ્ત સર્વ શોભાતુર વહને જાય છે.

પ્રવેશ ૧૧ મો.

સ્થળ રામશાન જીમ્મી.

પાત્ર—હરિશ્ચંદ્ર, તારામતિ, અને રોહિતનું સમ.

તારામતી રામશાન જીમ્મીમાં આવી રોહિતના સમને નીચે મુકી રક્તી આંખે કાઠ વીણી લાવી, ચીતા ખડકી રોહિતને તે પર સુવાડી અડી પ્રતીક્ષ કરે છે અગ્નિને ઉગ્મસ જોઇ, હરિશ્ચંદ્ર પોતાની ઝૂંપડીમાં બેઠેલો છે, ત્યાંથી આવી એકદમ ચેકને પાડી નાખી મુઝડુ ઉઠાવી લેવા તારામતીને આજ્ઞા કરે છે.

હરિ૦—(રક્ત નેત્ર) મારી આજ્ઞા વિના અને મારો કર આપ્યાં વીના સમને બાળનાર તું કોણુ છે ?

તારા૦—(કરુણાશ્વરે) અરે પુરુષ હું એક ગરીબ અને મહા દુઃખી સ્ત્રી છું મારો પુત્ર મર્ચુ પામેલો છે તેને હું બાળના માટે આવી છું.

હરિ૦—તારે બાળવો હોય તો મારો કર આપી મુખેથી બાળ.

તારા૦—અરે બાપ હું ગરીબ માણસ ક્યાંથી લાવીને કર આપું. મહારાજ મારી દુઃખીની દયા દીક્ષમાં લાવી મારા ઉપર કૃપા કરી બાળના દે, પરમેશ્વર તારૂં સાઈ કરશે.

હરિ૦—નહીં નહીં તે વાત કદીજ નહીં અને મારો કર આપ્યા શીવાય છુટકોજ નથી. જો કર આપવાની ઇચ્છા ન હોય તો અહીંથી ઉપાડી જા.

તારા૦—અરે બાપ, તું પણ દયાહીન કેમ થાય છે. હું ક્યાં જાઉં, ને ક્યાંથી લાઉં, કોની પાસે મારું મારો સર્વે આધાર દુનિઆમાં નાશવંત થયો છે. નથી અહીંયાં માઈ ધર, કે નથી બાહાર આ વખતે ઉપર આજ ને નીચે પાતાળ તેમાં તું આડો થયા છે. નથી માઈ સગ્ર વહાલું, કે જોથી તેની પાસેથી લાવીને આપું.

હરિ૦—ગમે ત્યાંથી લાવ મારો કર આપ્યા શીવાય બાળવાની જરા પણ આશા રાખીશજ નહીં.

તારા૦—અરે, આ વખતે તું પણ કેમ આડો થયો ? તું આમ છેક જ નિર્દય કેમ બન્યો છું ? તું મારી પાસે રહે છે કે હું તે લેવી તારો કર આપું !

હરિ૦—નાહ ! તું પણ મને દેખતી બાંખે આંધળો બનાવે છે કે ? આવી રીતે તું અનેક જન્મેને જન્મમાં ઊતરી તારી

પ્રથમ જામ પાથરતી હાથ કાઢ તારા મળામળિ હાર, ને તે વેચી આરા કર આપ.

તારા૦—(સ્વગત) શું મારા સતીત્વપણામાં ભંગ થયો હતો? આરા અથમ નરે મારો મંગળ દોરો ભોલો.

હરિ૦—(તારામતીને વિચારમાં પડેલી જોઈ) અરે બાઈ તું શા વિચાર કરે છે? આમ ઉભા રહે શું વગવાનું છે? જા અને તેને વેચી મારા કરનો સામાન લાવી આપ ખોટી શા સાર થાય છે?

તારા૦—(ઉઠી નિસાસો નાખી) અરે હું અભાગણી, પાપણી તને શું કહું આ મંગળદોરો મારા પતી હરિશ્ચંદ્ર સીવાય કાઢના દેખવામાં આવતો નથી. તેને આજ તે નીચ પુરે જોડો, એથી મને થયું દુઃખ લાગે છે.

હરિ૦—(ચોતાનું નામ સાંભળી આશ્ચર્યતાથી) કાણુ ત્રિયા તારામતી!! તારી આવી દશા!!

તારા૦—હા ત્રિયા સ્વામીનાથ? હું કિયુભાગ્ય આપની આંસુ તારા! તેની ઇચ્છા આવી દશા કરી.

હરિ૦—ત્રિયા રોહિતની આવી દશા થવાનું શું કારણ છે?

તારા૦—ત્રિયા પ્રાણુ તે અઘીસેનના હુકમને આધીન થઈ જોડાઓ સાથે ખીલી પુષ્પ અને દર્મ લેવા માટે ગયો. ત્યાં કાળ રૂપી સરપે આવી તેનો પ્રાણુ હરી આવી દશાને પહોંચાડ્યો.

હરિ૦—(શોકાતુર ચહેરે) અરે મારા પ્રાણુ કરતાં વાંદા રોહિત! તારી આવી દશા! (સંકોષ) અરે દુષ્ટકાર્ણ સર્પ, દયાહીન બની કેમ મારા પુત્રનો જીવ લીધો; અરે ત્રિયા બાળ તેં મારા ઘરમાં અવતાર લીધો પણ કાંઈ સુખ ન પામ્યો. ઉચી પંક્તીમાં નાખી નીચી પંક્તી જેટલું પણ સુખ ન લીધું અરે હાથ!! ત્રિયા તારા તું અઘીસેનને ત્યાં જઈ એક પૈસો સવા હાથ લુગડુ અને આના મોઝાં માથ તેડલા ચોખા લઈ આવ, કે પછી ઝટ તેની દહન ક્રિયા કરીએ.

તારા૦—ત્રિયા પ્રાણુનાથ! જે મને અહીં આવવા માટે હરકત કરતો હતો તે શું આપનો કર આપી પાછી શું આવવા રહે.

હરિ૦—મને તેમ હોય, પણ મારા ધણીનો કર તારે આપવો પડશે આખા શીવાય છુટો ચતારજ નથી ચોખા ન ભાવીશ પણ એક પાસો, સવા હાથ લુગડુ લઈ આવ.

તારા૦—તે હું ક્યાંથી લાવું!

હરિ૦—અમે તેમ કર જા, ઝટ જા અને લાઇને પાછી વહેલી આવ.

તારા૦—બહુ સારૂ સ્વામીનાથ, જેવી આપની આરા. આપ આપના પુત્રને સાચવજો, હું લાઇને સત્વર આવું છું [તારામતી જાય છે, હરિચંદ્ર, રાહિતના સખને પોતાની કુપેડીમાં લાઇ જાય છે.]

પ્રવેશ ૧૨ મો.

સ્થળ વિમળચુધનું સખ સ્થાન.

પાત્ર—વિમળચુધનું સખ તારામતિ (પાછળથી) સુરસેન અને કેટલાક સીપાઇઓ વીઝેર, વીઝેર.

તારામતિ—સ્મશાન જુમીથી પાછા આવતાં, મારમમાં રાહિત જેવો બાળ મત પામેલો જોઇ, નીચે બેસી તેનું મુખ નીહાણી કહે છે.

તારામતિ—અરે આ કામળ બાળક કેવું હશે ! અને તેને મારી નાખી આઠી કાણુ મુકી ગયું હશે ? (તેનું બંગ તપાસી) અહો ! શું તેનું સુંદર સ્વરૂપ. આવા બાળકને મારતાં કેમ તેની છાતી ચાલી હશે ? (તેના મુખ સામું જોઇને) શું તેના મુખને આકાર (છેટથી એક સીપાઇની નજર ત્યાં પડે છે તેથી)

૧ સીપાઇ—(બધાને) અરે જુઓ જુઓ ! ! ! દેખાડીને પણ કોઇ કીને બાળક દેખાય છે. [સહ તે બાળુ જોઇને]

સર્વ સીપાઇ—અરે ! હા હા એજ, આપણા રાજકુંવરનો શવ લેનાર ડાહ્યો ! (સરવ જણાં તે તરફ જાય છે. સીપાઇને આવતા જોઇ ગભરાઇને નાસવા જાય છે એટલે)

સુરસેન—(સરવ સીપાઇને) અરે પકડો ! પકડો ! ! જુઓ જો શું ! હાથમાં આવેલી જશો તો પછી છુરા હવાબ થશે.

(કેટલાક સીપાઇઓ તારામતીને પકડે છે તેથી)

તારામતિ—(સીપાઇઓને ગભરાટથી અરે તમે મને પકડો છો કે ? મેં આપનો શો અપરાધ કર્યો છે ?

સુરસેન—માહારાજના બાળના રૂધીરનો ભક્ષ તો કપાડની કરી ગઇ ને હજી વાંક પુછે છે, (સીપાઇઓને) સીપાઇઓ, મારો એને ધક્કા ને લઈ ચાલો દરબારમાં (સીપાઇઓ ધક્કા મુકી કરતાં રાજ્ય કચેરીમાં લાઇ જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૩ મો?

સ્થળ—કારીશાળની કચેરી.

પાત્ર—સત્યકેશી, દયાહત, સુરસેન; તારામતિ, સિપાઈઓ અને કાળસેન વિગેરે વિગેરે.

દયાહત—(રાખને) કપાનિધાન ! સુરસેનજી, રાજકુમારના શા સમાચાર આવ્યા !

સત્યકેશી—(શોકાતુર વદને) પ્રિય પ્રધાનજી, હજી કંઈ પણ સમાચાર હજી સુરસેનજી આવ્યા નથી. વખત તો ધણો વ્યતિત થઈ ગયો (એવામાં ધક્કા મારતા ને તેને ફોટકાર દેતા કચેરીમાં દાખલ થાય છે.)

સુરસેન—(દંડવત કરીને) મહારાજ, આપના કુમારનો જીવ હજી સધળા નગરને શોકાતુર બનાવનાર આ ઝાકીણી.

સત્યકેશી—કેમ બાપ મારા સુકામળ બાળકનો જીવ તે લીધો.

તારામતિ—(બે શુદ્ધપણે) હા. મેં જીવ લીધો.

સત્યકેશી—તેં એને શાથી માર્યો ? અને તું કાણ છું ?

તારામતિ—(શોકાતુર ચહેરે) હું એક દુઃખી અબળા છું હું કંઈ નથી કાકણ કે શાકણ કે કંઈ બાંતરી મારા દુઃખનો દવા લાગ્યો છે, તેથી તેમાં હું બળી મરું છું.

સત્યકેશી—(જરા કોધથી) તેં એને શા માટે હણ્યો બોલ સાચું કહે ?

તારામતિ—(દીનતાથી,) ધેજ, મને એમજ મુજબ, હવે મહારાજ મને માફ કરો. (એમ કહેતાંવારજ આંખમાંથી આંસુ ધારા છુટે છે, તે જોઈ રાજા મનમાં વિચાર કરે છે.]

સત્યકેશી—(મનમાં) અરે આ બીચારી કાંઈ દુઃખવારી સ્ત્રી બન્યાય છે અને તેના શોકમંજી અને દુઃખમાંથી છુટવાને આ મુને પોતાને શિરે લેછે તેની મુખમુદ્રાજ સધળું કહી આપે છે કુમારને અને વધ ક્યોં હોય તેવું મને બાસતું નથી. (નમ્રતાથી આસન) બોલ બાપ સાચુ બોલ ! તારૂં મન ઠેકણે રાખી બોલ ! નકામી અપરાધી બની બે ઇજ્જત થઈ વગર મોતે શા માટે મરવું માગે છે ? જેવું હોય તેવું સાચે સાચું કહી દે.

તારાં—મહારાજ, જે મેં કહ્યું છે તે સાચું જ કહ્યું છે. આ-
ખના પુત્રનો પ્રાણ લેનાર ખરેખર હું જ છું.

સત્યકેરી—(અચાનક પ્રત્યે) મહારાજ, મને તો એમ લાગે છે
કે મારા પુત્રનો આ આપણે જીવ લીધો. હોય તેવું કંઈ બાબત
પડતું નથી તેના મુખ ઉપરથીજ તે મહા દુષ્ટી હોય તેમ લાગે છે
દુઃખની પીડામાં તે આજે માર્યાનું કશું કરે છે.

દયાળવત—મને પણ એમ લાગે છે મહારાજ ? (તારામતિ
પ્રત્યે) કેમ આજ રાજકુમારને તેજ માર્યો છે.

તારામતિ—(જતી ઠોકતી હા હા મેં માર્યો છે મેં ? ?

કુરુશન—રનકત નેત્રે) અરે મહારાજ, આપ આ શું વદો
છો ? તે પોતાના મુખથી માર્યાની વાત કશું કરે છે, ને વળી અમે
સખાએ રાજકુમારનો જીવ લેતાં જોયેલી, તેને શું આપ નિરપ-
રાધી કરાવો છો ? આપને માસ બાપણ ઉપર ભરસો ન હોય તો
પ્રુછો આ પટાદારને.

સર્વ સિપાઈઓ—હા, મહારાજ, સૈન્યપતિ કહે છે તે
સત્ય વાત છે. તેનેજ આપણા રાજપુત્રનો સંહાર કર્યો છે અને તેને
કુંવરજીતી કને બેઠેલી જોઈ છે.

સત્યજી—ડીક ત્યારે (લાચારીથી) જાઓ કાળસેન ચંડાળને
સત્વર બોલાવી લાવો. (એક સિપાઈ કાળસેનને બોલાવવા જાય છે.
કાળસેન આવી સલામ નમન કરી (મહારાજ પ્રત્યે)

કાશી—એમ બાપજી ! એમ આપણા ગ્રેવામને આંધી બેઠે-
લાવવો પડ્યો સે ? (માથે મુઠ્ઠો અને હાથમાં સાવરણો લઈ આમ
તેમ ધ્રુમે છે, રાજ કપાળે હાથ દઈ શોક સાગરમાં કુત્રકાં મારે છે.)

દયાળવત—કાળસેન ! (બચાવીને) આ ઓએ આપણા રાજ-
કુમારનો સંહાર કર્યો છે, માટે એકદમ તેને રમજાન જુમીમાં લઈ
વધ કરવાનો સખત હુકમ છે, માટે તેને એનો વધ કરવાને સૌજ-
વામાં આવે છે.)

કાશી—સરવે સમાને નમન કરી) બહુ સારું જાન !
(તારામતિને ધક્કા મારતો તથા કહું વેણુ બોલતો લઈ જાય છે) અરે
ચાંદની મારાજ જાનના પુત્રને વધ કર્યો, શામ હવે હું તેનો હ-
વાલ તુને સખાડું સાથે ઉતાવળા સાથે (ધક્કા મારતો લઈ જાય છે
જે સર્વ ક્યેવી મંડળ વિમળશ્રુતિ સમ લેતા આવે છે.

પ્રવેશ ૧૪ મો.

સ્થળ—રમરાનભુમી.

પાત્ર—હરિચંદ્ર, સત્યકોર્તિ, વિશ્વામિત્ર, તારામતી, રોહિતનું સગ અને પાછળથી વિસ્તુ. શિવ, બહા વીગેરે દેવો.

(હરિચંદ્ર રોહિતના સગ પાસે બેઠેલા ત્યાં વિશ્વામિત્ર આવે છે, હરિચંદ્ર તેને પ્રણામ કરે છે.)

વિશ્વામિત્ર—અરે હરિચંદ્ર તું તારી ખોટી હઠને માટે આજ અસલ સંકટ સહન કરે છે. ક્યાં ગઈ તારી સત્યતા ? કેમ હજી તને દુઃખમાંથી મુક્ત કરતી નથી ? તુતો તેને વળગો રહ્યો છું, પણ તે તો તારી જરાએ પરવા કરતી નથી. ખોટી હઠ શા સાર પકડી બેઠો છું ? માન માઈ કહેવું માન ! ! જો પ્રથમથી માઈ કહેવું માન્યું હોત તો આટલો દુઃખી ન થાત, અને ખીજને દુઃખી ન કરત હશે જો થયું તે ખઈ પણ હવેજ ખેડી જ કે તમને મેં રાજ આપ્યું નથી એટલે ખસ ! એટલું કહેતાં વારજ તાઈ સર્વોત્તમ તારે સ્વાધીન કરી દઉં ! !

હરિચં—(આ સાંભળી ક્રોધાવેશમાં આવી.)

અરે વટસી હાહા તારી બેન બેમ આદ્યાનો સાચીરે. એ સહ.

કદિ શશિમાંથી સિતળતા જાય, તોયે અસત્ય નહી વધુરે;

કદિ સોગણે સિંહ તૃણ ખાય. તોયે.

કદિ પેટમાં જીવતી પયે માંખ. તોયે.

કદિ રતી સામાં જોતાં ન વળે ઝાંખ. તોયે.

કદિ વંજાને પુત્ર પ્રપ્ત થાય તોયે.

કદિ બાંડળથી કામ શાંત થાય. તોયે.

કદિ પાનો ચઢે પાવધ્યાને કા દીન. તોયે.

કદિ જળથી ભુદુ રહે મીન. તોયે.

કદિ આશ મંડળ તુટે મુજ ચર તોયે.

કદિ બનાવે જો ધરણધીર. તોયે.

(ગભ અરે મહારાજ ! રાજ તે શું ? પણ આખું બહાડ આપવાની ભાલશા દેખાડો, તોયે પણ જરા માત્ર સત્ય છોડવાનો નથી જ ! ! ને નથીજ ! ! !

વિશ્વામિત્ર—પ્રિય તારે જેવી તારી મરજી ! આતો તારી દયા

ની ખાતર કહેવા આગ્યો હતો મારે તારી શી પરવા હતી કે નથી તને વારે વારે કહેવા આવું છું તારૂં દુઃખ મારાથી જોઈ નથી શકાતું અને તારી દયાની ખાતર કહેવા સારૂં આગ્યો વિના નથી ચાલતું તેથી મારા સ્વર્ગા કામ તજીને બોધ દેવા સારૂં આવું છું જે તને ખોટું લાગતું હોય તો હું મારે આ ચાલ્યો જરા તામસથી પામજો સુખ ! સુખ ભોગવ્યું નહીં હોય ! ! જોઈ' છું તું ક્યાંસુધી તારી સત્યતા રાખે છે ? (એમ કહી વિશ્વામિત્ર જાય છે. હરિચંદ્ર કંઈ કારણસર પોતાની જીંપડીમાં જાય છે, પછી સત્યકીર્તિ પ્રવેશ કરે છે આમ તેમ જોઈ, હરિચંદ્ર નહીં દેખવાથી)

સત્ય૦—હમણાજ મારો ખ્યારો સરદાર આંહી દેખાતો હતો તે એટલી વારમાં ક્યાં જુમ થઈ ગયો ? મહારાજ હરિચંદ્ર (એમ કહી જુમ મારે છે હરિચંદ્ર પોતાની જીંપડીમાં પોતાનું નામ સાંજળી તથા સત્યકીર્તિનો સ્વર ઝોળખી બહાર આવે છે. સત્યકીર્તિને જોઈ.

હરિ૦—(આશ્ચર્યતાથી) કાણ મીત્ર સત્યકીર્તિ ! ! તમે આંહી એકાએક ક્યાંથી ?

સત્ય૦—જ્યારથી આપની પાસેથી જુદો પડ્યો, ત્યારથી આપના દર્શનની અભિલાષીએ અનેક રથજો તપાસ્યા પણ કાંઈએ આપની લાજ મળી નથી ફક્ત આજ રથજો તપાસતું ખાકી હતું જ્યાં પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરે આપની ભેટ કરાવી.

હરિ૦—જ્યાંથી આપણુ જાને જુદા પડ્યા તેજ વખતે તમને અયોધ્યાપુરીએ પ્રવાસ કરવા કહ્યું હતું પણ તમે તે માન્ય નહીં કરતાં અહીં રહ્યા એ કાંઈ સારૂં કીધું નહીં.

સત્ય૦—માફ કરો મહેબાન ! ફક્ત આપની મુલાકાત કરી જવાને વિચાર હતો તે કશ્વરે મારી મનોવાંછના પુર્ણ કરી હવે ફક્ત આપની રમનીજ રાહ જોઈ' છું (એવામાં કાળસેન ધક્કા મુકો કરતો તારામતિને તે રથજો લઈ આવે છે.)

કાળસેન—(જરા દુરથી) સાક્ષી રાંડ સાક્ષી હવે હાની હર-આપસ ! અમારા કુંવર સાજનો જીવ લેતા તો સારો લાગ્યો (ધક્કો મારીને) હેંડ હવે હેંડ ધીરો હાની આવે સે તો પામ જવી (ધક્કો મારીને) હાલ તારા આપનું કાળું ચાપ (એમ કરી લેને પ-સડો બાવી હરિચંદ્રને મારવા માટે સોવે છે (હરિચંદ્ર પ્રત્યે) બારે

હરિયા ! આ મેલહરીનું લોક તારી તરવારથી કોઈકમ દબવી દે
જરા પણ દીવ કરીશ નહીં તેનું મુખ જોવું વાજમી નથી.

હરિ૦—મદાશજ એવો તેને શા છતો કર્યો છે કે તેને આ-
વી સખત સળ ? !

કાળસેન—એને આપણા મહારાજના કુવર સાગતે મારી
નાખ્યો (તારામતી સામું જાણ લાખો હાથ કરી) મેર સંડણી તને
જરાપણ દયા નહી આપી ચાખ હવે તેનો દવાદ (હરીચંદ્રને)
હનીના મારે કામસે તે હું જાઉં છું તું આને જલદીથી જમપુરી
મોકલી દેજો ભુત્રીશ નહી હોક કાંઈ લાલસ ખાદો છાડી દેતો નહી
હોકે ! નહીતો આપણા સવળાનું હત્યાનાદ વળી જાડે.

હરિ૦—આપ સુખેથી મિદાવો આપનો કહેલો હુકમ સત્તર
અમલું છું નચિંત રહો અને સવળો ધારતી દુર દરો કાળમેન
જાય છે એટલે હરિચંદ્ર તારામતિ પ્રત્યે

હરિ૦— શ્રી જગતપતિ, પ્રભુ આપ સન્મતિ એ રાહ.

અહો પ્રિયા મારી શો આ દશા તારી;

કહો તું મુજને સત્ય સર્વે અત્રે વિચારી.

અહો. ટેક

તારા૦—અગ્રાસેન આજણુને ત્યાંહી કીધો વિક્રય આપ;

શોખ્યા કારજ મમ પુત્રને તેમાં થયો પરિતાપ

ખારા મારા અહો, વૃતાંત આપ કહો,

અત્રે વશ્યાં શા થકી, તે મમ પાસે લહો.

એ ટેક.

હરિ૦—વિક્રય કરીને તુજ પુત્રનો રથ આપું રધિરાય;

વળી માગી નક્ષત્રે દક્ષણા કરવો શો ઉપાય. અહો.

તારા૦—એક દીન મિત્રોની સાથે મોહ્યો રોહિત પુત્ર;

ગયાં તે વનમાં પુષ્પ લેવાને ત્યાં થયો સર્પ કપુત.

હરિ૦—કાળસેન ચંડાળ લીધો આપી મહોર હજાર;

સોંપ્યું કામ મુને મુદ્દાતું જુઓ પુત્ર આવાર;

અહો.

તારા૦—ડર્યો કાળજે આપ પુત્રને કહિ મિત્રોએ વાત;

રળ લપ્ત હું ચાલી ત્યાંથી દીઠો ચતાપાટ.

ખાર

હરિ૦—મુઠ્ઠાના મુખ કરા ચોખા બક્ષણ કરવા સાર;

અટ તું તારૂં શિર કમાતા હવે તું આ તપમાર.

અહો.

તારાં—હંચકીને હું લાવી અહિંઆ દેવા અહિં ગાથ;
સળગાવી ચિતા હું જેથી. નાખવા સાધુ લાગ. પ્યારા.

હરિં—મી હત્યા કહી યાસોમાં સર્વ હત્યાથી સાર;
પણ સતના પ્રભાવે કરીને કરવી પડે તુને કાર. અહો.

તારાં—એકદમ આવી આપ અતરે, કીધી મને નિરાશ;
કર આપનો લેવા માટે, પાછી ગઈ હું ખાસ. પ્યારા.

હરિં—દેવગતિ ન્યારી છે ન્યારી, કાંઈ નહી પામે પાર.
રંક હોય તે રાય ખનાવે રાય થાય નાદાર; અહો.

તારાં—દીઠો માર્ગમાં મૃત પામેલો રોહિત જેવો ખાળ;
નીચું જોઈ નીલાળુ તેને આઘ્યા એવે રક્ષપાળ. પ્યારા.

હરિં—એમાં દષ્ટવને દોષ ન દેવો, દોષ કરમનો હોય;
પુર્વ ભવે જે પાપો કીધા, તે નડતર આંહી હોય. અહો.

તારાં—એકદમ ખાંધીને મુને, લઈ ગયા રાજ પાસ;
ગુનો કીરે મુકી મોકલો, કરવા માટે નાશ. પ્યારા.

હરિં—સરવે તુજ વૃતાત સુષ્ટીને, થયો વાકેફ હું મન;
ધ્યાન હરીનું ધરીને મનમાં, કપાળ તાર તન. અહો.
હરિચંદ્ર અને તારામતીને અરસપરસ પોતાના દુઃખની વાતો
કરતા જોઈ વિશ્વામીત્ર મનમાં ખુશી થતો રાજને ખબર કરવા સાર
જાય છે ને ત્યાં રાજને તેડી લાવી છેટેથી એક ખીખરે વાતો
કરતા બતાવે છે. તે જોઈ રાજ ગુસ્સે થઈ પાસે આવી હરિચંદ્રને
સત્યં—અરે વધસેન ? ક્યાં કાળસેન ?

હરિં—નમીને મહારાજ તે પોતાને ઘેર કાંઈ કામ સાર
ગયા છે.

સત્યં—સીપાઇને ઉંચે સ્વરે સિપાઇ જાઓ કાળસેનને જ્યાં
દેશ ત્યાંથી બોલાવી લાવો.

સિપાઇ—અહુ સાર રાજંદ ? એમ કહી જાય છે ને કાળ-
સેનને બોલાવી લાવે છે.

સત્યં—કાળસેનને ગુસ્સેથી કેમરે કાળસેન મેં તને આ
ખીને શું કરવા સોંપી હતી ?

કાળસેન—ધુજતો ધુજતો બાપોજી તેનો વધ કરવા;

અત્યંત—ત્યારે કેમ તેને હજી સુધી જીવતી રાખી છે ? હું તેને મારા મુત્રનો સંહાર કર્યો એવી તને ખબર નથી ?

કાળી—(બે હાથ જોડી ધુજતો ધુજતો) મારાબાબા, મને હવળી વાતની ખબરસે પણ ખાપજી મારે જરૂરનું કામ હતું તેથી આ મારા હેવડને કુપીને ગયો હતો. (હરિચંદ્રને) એમરે હરીઆ હજી તેને એમ જીવતી રાખીસે.

હરિચંદ્ર—[નમીને] મહારાજ, તે પોતાના કુખનો નિવિધાપ કરતી હતી તેથી તેનો વધ કરવામાં મને વાર થઈ, તે મારે કરશોજી આપનો સેવક આપનો કુકમ બળવવા તર્જમાર છે (તારામતિને) ચાલ હવે તારા પાપી કર્મનો ખદસો આપવાને તૈયાર થા ?

(એવામાં અહીંસેન તારામતિની ઓળ કરવા । પીઠગરો તે અત્રે આવી પહોંચે છે. જરા દુરથી)

અહીંસેન—(થાકી ગયેલો આવે છે) અરે હું ક્યાં સોધું ને ક્યાં જઈ શહેરના સજગા ઠેકાણાં જોઈ વળ્યો પણ હજી સુધી એ રંગનો કંઈએ પતો લાગતો નથી અરે હાથ ? ! ઉડા નિસાસો નાંખતો પૈસો ગયો ને સોફા પણ ગયા ! પ્રથમ ઝોકરો મરી ગયો ને આ રંગ ફેલ કરી નાશો ગઈ, પ્રથમથી આવું જાણ્યું હોત તો પૈસા પારકા કરત નહીં (જરા લાંબી જર જરાની) અરે પણ પ્રાંત જીતો વધ થતો હોય એવું લાગે છે લાવ । જરા જોઈ તો ખરો નજીક જઈ (તારામતિને જોઈ માથું ધુણવતો) સત્યાનામ ! નમોદ વળ્યું ? અથડાઈ અથડાઈ થાક્યો અને છેરડે પતો મળ્યો. ત્યારે આવી હાલતમાં ! અરે હાથરે બાપલીવા મહા મહેનતે મેજ-વેલ પછસા ધુળ મળી ગયા. (એક સીપાઇને ગુપ્તપણે) અરે આ જીતો શા માટે વધ કરે છે ? અને મહારાજનું પધારવું શા નીમીત્તે થયું છે ?

સિપાઇ—આ રાજના કુમારનો સંહાર કરી. કુળને નિર્મુખ બનાવ્યું છે ?

અહીં—(માથું કુટતો અને ઉડા નિસાસા નાંખતો) હાથ, હાથરે ! છેવટ રંગ આવી દશાને પહોંચી ? હવે તેને મારા ધરમાં રાખવાથી શો ફાયદો છે ? જોણે આવા સંક્રમણ બાળકનો વધ કર્યો તે બીજું શું ન કરે. (તારામતિને, હિટકાર દઈ) પિત્તાર ? પિત્તાર

સંભળી ! તેને મરણાંથી વાદ્ય પાડીને છે. (એમ કહી પાછો ફરવા મારે છે. તારી માતે જે હાથે મીઠાં મીઠાં નીચું નમીએ રહે છે.)

તારાં મનુષી—એવો પ્રિય મણિવાસ ! આપના સ્વામિની સેવા મનસુખ તરફથી થાય.

હરિચંદ્ર જેવો તરવાર મારે તો સારું ઉગમિ છે તેમજ આશ-સનાહી થાય છે જેથી હરિચંદ્રની તરવાર મારે પડી જાય છે. અને બેધાટ સાંજમાં બંધીસેન પાછો ત્યાં આંગળ આવે છે.

આશનાહી—સમુર ! સમુર ! ! સાતવાદી હરિચંદ્ર સમુર ? અમે તારી દરતા જેમ તારા ઉપર પ્રસન્ન થયા છીએ માટે તારી સ્તોત્રો તરફ કરવો અર્થ રાખ.

(આવી રીતનો સ્વર ગાવાથી આમ તેમ જુએ છે જોઈને નહોતે દેખવાથી જમીન ઉપરથી તરવાર ઉપાડી મારવા મારું ઉગમિ છે.) એટલે અંતરીહી પૈસાનમાં બેઠી ભુવનપતી ભુવનિ આવે છે વળગાથી નીચે ઉતરી ભુવનિ હરિચંદ્રનો ઉગમેનો હાથ પકડે છે.

હુનિ—પોતાને પોણે પકડ્યો તે જોતા મારૂં પીઠ સમુ જાય છે. અને તરવાર નીચે મુઠ્ઠી મરવેને નમે છે ગાળ રીએરે મર્વે જણા ગણે દેવાને નમે છે અને આ જેમ અશક્ત પાને છે વિદ્યા-ગીત એક જાણું રહો આ તમારો જેમ જોઈથી ધરજે છે]

ભુવનપતિ શિવ—માણ, માગ હરિચંદ્ર ! તારી આવી દરતા જેમ પ્રસન્ન થયો છું.

હરી—(નમીને) અહો દેવાસવાથી ભોળા શંભુ આપના અહોનીશ, આ સેવકને દરજન થાય એવો ગાયના કડું છું.

ભુવનપતિ—ત્યારતુ.

ભુવનપતિશ્વર—તેકવંતા હરીચંદ્ર ! હું પ્રસન્ન થઈ તારા પુત્રને મરણમાયી મુક્ત કરું છું (એમ કહી પોતાના અંતરામણનો હોય માથાથી પગ મુઠ્ઠી લાવી અંબેરી નાખે છે. એટલે આગળ મરણી શેહિત બેઠો થાય છે. પછી ઉભો થઈ મરવે દેવને તથા હ-

સર્વ દેવો—તારામણિ વીરને પ્રણામ કરે છે.

સર્વ દેવો—ચરણની હોમ અગ્નિ અક્ષય સુખના લોભો થાય.

ભુવનપતી—(ભોલ દરિયંદ્ર ! મારી પ્રત્યે તારી શી

વીરમુ—(યાચના છે !

હરિ—(નમીને) ત્રિલોક્યના નાથ, જગતપાલ, કરચ્છાસાગર
આપના સેવકની આપ પ્રત્યે એટલીજ તિની છે કે હવે પછી
મારા જેવું કષ્ટ કોઈ પુરુષને આપતા નહીં.

ભુવનપતિ—તથાસ્તુ પુત્ર દરિયંદ્ર ? ?

સત્યકેસી—(નીજ જનોને) અરે, મેં ચીતા ખડકી રહ્યા
હોય તો શખને તે ઉપર મુઠો અગ્નિને હવાડે કરો.

ભુવનપતી—(આ સંજ્ઞાળને) અરે સમુદ્ર ! આમ સજ-
ગોવવાનું કામ કારણ નથી, કાદો તેને ચીતામણી બહાર ? ચી-
તામણી બહારેવના કહેવાની બહાર કાઢે છે એટલે પાણી મંત્રથી
તે પરિત્ર કરી તેના ઉપર જટિ છે. થોડીવાર બેઠી બેઠો યાજ છે આમ
તેમ જોઈ આવડતાથી ઉભો યાજ છે સર્વ દેવો તથા તેના ચીતાને
પ્રણામ કરે છે

સર્વ દેવો—ગચ્છા સુખી રહો તમારું દિર્ઘાયું થાઓ રાજને
તેજસ્વી દરો અને રક્ષતપર રહેમ નાખી રાખ જેવું રાજ ચલાઓ.

ભુવનપતી—(સત્યકેસીને) અરે રાજેન્દ્ર ! આ નિર્દોષ સ્ત્રીના
શ્વા મરે વધ કરાવે છે ? ખીજને તકશીરમાંથી ઉગારી તિજ શીર
સહ, દુઃખમાં અકળાયેલી અપંગાએ ગેશુદ્ધપણે પોતે ગુન્હો ક્યો છે
એવું કમુલ કર્યું તેથી શું તે ગુનેગાર હરી ? ખરો ચોર અચી જાય
ને ખોટો ચોર માર્યો જાય એવો ન્યાય ક્યો તું રાજ બની તારામાં
ખરો ગુન્હાગાર પારખવાની શક્તિ નથી. તો તારૂં રાજ કેવી રીતે ચા-
લતું હશે ? (વિશ્વામીત્ર તરફ આગળી કરીને) જો, તારા બાળકને
જીવ લેનાર પાખી પેઢી આજુ ઉભો (વિશ્વામીત્ર ધરજતો આવી
સર્વ દેવને નમસ્કાર કરી તથા રાજને નમીને)

વિશ્વા—કાચી નૃપ, મારી તકશીર માફ કર, ખરેજ એ
સ્ત્રી નિર્દોષ છે ને તારા બાળકને મારનાર હું છું. (વિસ્મુને)

ક્ષમા કરો ! ક્ષમા કરો ! ! આ કોંઈરપર કરણા કરી કરેલાં ફેલ્લીની માશી બક્ષો. [એટલામાં ઇંદ્ર તથા વસિષ્ઠ વૃષભાનમાં બેસી આવે છે. વૈભાનમાંથી નીચે ઉતરી ત્રણે દેવોને ખંતે બધા નમે છે.]

ઈંદ્ર—વિશ્વામીત્ર ! તમે તમારી પ્રતિજ્ઞામાં પાછા હાથા છે માટે તમારી સરતે પ્રમાણે તમારું અર્ધ તપ ફળશ્રી વસિષ્ઠને આપો.

વિશ્વા—તૈયાર છું સુરેંદ્ર ! (પોતાના હાથમાં જરા જમણું વસિષ્ઠને) દ્યો રૂપી વસિષ્ઠ કરો હાથ લાંબો. (વસિષ્ઠ લાંબો હાથ કરી તેના સામે ધરે છે એટલે વિશ્વામીત્ર વસિષ્ઠના હાથમાં ચુકે છે વસિષ્ઠ પોતાના શિરપર નાંખે છે વિશ્વામીત્ર, હરિચંદ્રને નમીને.

હે મહાન સત્યવાદી હરિચંદ્ર, મેં તને મારી મુખંતાને લીધે ધણું અસહ્ય સંકટ આપ્યું છે. તેનો રોષ રાખમાં. રામદેવો મારી પર કૃપા દૃષ્ટી કરી માફ કરજે ને આવો તારો સત્યતાપર દહમાવ છે એવું ને મેં પ્રથમથી જાણ્યું હોત તો કદિ પણ મુની વસીષ્ઠ સામા વાદ કરત નહીં અરે ધિક્કાર છે મને કે આરા સત્યવાદી ઉપર તથા સીળવંતી સતી તારામતી ઉપર તથા કામળ બાળકપર અમણીત સંકટોનો વરસાદ વરસાવ્યો.

હુરી—(નમીને) મહાન રૂપીરાજ આપ શોકાતુર ના થાઓ એમાં આપનો બીજકુલ વાંક નથી એતો મારા પુર્વજનો સંકેત મુજબ સર્વ બન્યું છે એમાં આપ શું કરો ! !

સત્યકેશી—સદગુણી જનોની હમેશ એવીજ વાણી હોય છે. (તારામતી પ્રત્યે) સતી માનું તારામતિ ? મારાથી જે તમારો અપરાધ થયો હોય, અથવા કાંઈ અવગ્રીત વર્તણૂકથી વરત્યો હોય તે સરવેની તમારી પાસેથી માશી ચાહું છું.

તારા—રાજેંદ્ર ! આપ એમાં કાંઈ પણ જાતની દીવંગીરી દર્શાવરી નથી ઉઘટો અમારે તમારો પાક માનવો જોઈએ કારણ કે તમારી ભુમીમાં આવી અમો ઘણાં સુખી થયાં એને સરવ અમારા કાર્ય થોડી મુશ્કેલીથી પરીપુર્ણ થયાં. જ્યાં સુધી અમારા સરવેના નશિમમાં દુઃખ ભોગવવું લખ્યું હતું ત્યાં સુધી ભોગવ્યું, એમાં આપ સહન શું કરો.

સત્યકેશી—(જરા સરમીંદો થઈ) ખરું છે.

કાળસેન—(પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરો) અહો પ્રાંદ પ્રતાપી

હરિચંદ્ર ! તું એમ જાણુ તો કોઈક કે મેં અધમમાં અધમ જાતને
 ઘેર વેચાઈ કનિષ્ઠ સેવા બજાવી છે. પણ હું યમદેવ છું તારો ખરી
 સત્યતાની સાક્ષી માટે સુરેશ્વરના કુક્રમથી આંહી સ્થગ્યાન ભુમીમાં
 ચંડાલના વેશથી રહ્યો હતો મારાથી જે કાંઈ તારી સાથે અધરી-
 તપણું થયું હોય તે માફ કરજે.

અક્ષીસેન—[તારામતીને તથા રોહિતને] સતિ માતૃ તા-
 રામતી તથા પ્રિય રોહિત ! તમે એમ ન સમજતા કે અમે એક
 વિપ્રને ઘેર દાસપણું ભોગવ્યું છે હું અગ્નીદેવ છું હું પણ ઇંદ્રરાયન
 કુક્રમથીજ આ નગરમાં દીવ્યનો વેશધારી હરિચંદ્રની સત્યતાની સાક્ષી
 માટે રહ્યો હતો તમારા પ્રત્યે મારી ધણીજ અવમણના થઈ છે તે
 મનમાં નહીં માનતા મારીને મારજે ચઢશો.

ભુવનપતી—હરિચંદ્ર ! કાંઈ પણ ચંકા મનમાં નહીં લાવતા
 તારૂં રાજ તારે તાબે કર ! !

હરી—(નમીને) આપનો કુક્રમ શિર ચડાવું છું (સરવે
 દેવોને નમીને) એ જગતપાળક, દીનદયાળ, કરુણાસાગર દેવો ?
 મારી આપ સરવ પ્રત્યે એવી યાચના છે કે અહોનિશ આપના
 દરશનનો લાભ મને હો ! !

સર્વ દેવ—જ તારો મનેવાંચના સફળ થશે.

(ભુવનપતિ ને ભુવતી વર્ધમાનમાં બેસી પોતપોતાને ઠેકાણે
 જાય છે, ઇંદ્ર, અગ્નીદેવ; યમદેવ વર્ધમાનમાં બેસી સ્વર્ગમાં સિધાવે છે
 કાશીપતી તથા તેનો કુંવર તથા બીજા કામદારો તથા પ્રજા વર્ગ
 કાશીપુરીમાં જાય છે હરિચંદ્ર, તારામતી રોહિત અને સત્યકીરતી
 વીઝેરે વિશ્વામીત્રના મંત્ર બળથી આંખ મીંચીને હિંદાડો એટલામાં
 અયોધ્યાપુરી પહોંચે છે વશિષ્ઠ તથા વિશ્વામીત્ર પવનપાવડીથી પોતાના
 આશ્રમે સીધાવે છે.

વાંચવા ગોચ્ય ઐતીહાસીક પ્રેમકથા.

ગુલાસાના.

પ્રયોજક:—શ્રી સ્વજ્ઞાલ જાદવજી રાજ.

મિલન—મંદિર, સમાજ, વાર્તાવિહાર વગેરે નવલકથાઓના પ્રયોજક.

અકબર જાદવજીના સમયની એક મર્મભેદક રહસ્યપૂર્ણ ઘટનાને આધારે આ નવલકથા લખવામાં આવી છે. અકબરજીની ઉદારતા દીવાન દરકાન્દારનું ભાવ્યચક્ર, વીર સોહાનશીનું શૈયનીય અકળ મૃત્યુ કુલસભની પ્રમાદિકતા, શેખજીનો બ્રમ બહાદુર રમણી ગુલાસાનાનો અપૂર્વ પતિપ્રેમ મહાત્મા શાહજહાનની શીષ્યપ્રીતિ; રાજાજીમાલી રમિયાનું મરણ પામ્યા પછી સજીવન થવું વગેરે ભેદ ભરેલા બનાવોથી ભરપૂર એક વખત વાંચવા લીધા પછી હાથમાંથી પડતી મૂકવાનું મન થશે નહીં વીર શુંગાર કરુણા તેમજ હાસ્ય-રસથી ભરપૂર સુંદર સફેદ ચીકણા ગમેજ કાગળ મનહર છપાઈ લાય-બેરીને શોભાવે એવું સોનેરી પાકું પુટું છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧૧૧

સ્વ. સાક્ષર રમેશચંદ્ર દત્ત કૃત.

સર્વોચ્ચતમ આમાજિક નવલકથા.

સમાજ.

સંસારનો આભેદુપ ચિતાર વૃદ્ધનો વરઘોડો જુદાની જમીન-દારનો જુદા પડિત રામનાથનું રહસ્ય ખુની કેસ શરતચંદ્રની પદોપકારિતા તેમજ નિષ્ઠાપ્રીતિ ગામડાનું જેઝેટ યાને સ્ત્રીમંડળમાં આલતી ચર્ચા વગેરે બનાવોથી ભરપૂર આ નવલકથાની ઉત્તમતા માટે માત્ર એટલુંજ લખવું બસ થઈ પડશે કે નામદાર ગાયકવાડ સરકારના દેશી કેળવણી ખાતામાં આ નવલકથા બનામ લાયબેરી માટે મંજૂર થઈ છે પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૧૦ છતાં કિંમત માત્ર બાર આના.

બુકસેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ.

દીગીરોડ અમદાવાદ.

સચિત્ર કાળરાત્રિનું ખુની ખંજર સચિત્ર

લેખક:—

સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

આ નવલકથાના વાંચનથી કુળવાન બાળાઓને શિષ્યના પ્રમા-
વનું જ્ઞાન થશે, દુષ્ટ માતાની કળવર્ણીની તેની પુત્રી અનિતિવાન
ચંદ્રિકા આચરણ આચરે છે, તે અંતે તેની દેવી દુઃખદ સ્થિતિ
આમ છે તેનું વ્યથાર્થ લાન થશે હું તારાં વર્તણૂં નોંધવામાં નિપુ-
ણતા દુષ્ટના બચંકર પાપકર્મો વીરપુત્રનાં પરાક્રમો વગેરે અનેક
અભયગી ભરેલા ચમત્કારોથી ભરપૂર આ નવલકથા આજે બાલ
લીધી છે જે નીચેનાં પ્રકરણો જોતાજ જણાશે અમળા કે પ્રમળા
રાજસિંહનું ખૂન સાસરવાસા કે નરકવાસા સહેત પૃથ્વી જેરી અંગુડી
પત્ની કે પિશાચિની નિર્દોષપર ઝઘમઘનું ખંજર, દેવીનું મંદિર બચંકર
આમ વગેરે મનોવેષક પ્રકરણો આવેલાં છે કે જે એટલાં તો રહસ્ય
યુક્ત છે કે પુસ્તક પુરું વાંચ્યા સિવાય બંધ કરવાનું મનુ થશેજ
નહિ પુસ્તક દળદાર ગ્લેઝ કાગળ સોનેરી બાઇ-ડીંગ છતાં કિંમત
ફક્ત રૂ. ૨૦ જ બુક.

બુકસેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ

રીઝીશઃ અમદાવાદ.

નવલકથાઓનો ડાહીદુર.

અકબર રાજ્ય રહસ્ય.

ભાગ ૧ લો.

પ્રયોજક:—શ્રી વ્રજલાલ બારવણ ઠક્કર..

અકબર ખાદશાહના રાજ્યત્વકાળ સમયે અનેથી એક મર્મભેદક યક્ષ, શાહનશા સેવિત્રની વિશ્વાસ પ્રિયતા, નશીબન બીબી પી સાહ-સિકતા, મહારાજ બિરબલ તેમજ બહાદુરખાનના શિરે આવેલા અણકર સંજો આગ્રાના આરામબજારનો છાતલાસ, અકબરસાહેબે, રંગમહેલ મહેરકુન્નિસાનો મોહ અદ્ભુત લૈરરી તથા ઇસ્કાન્દર અને સલિમા તેમજ સિકન્દર અને સેરિનાનો અપૂર્વ પ્રેમ એ વગેરે વચ્ચે તમે તફતીન બની ગયા સિવાય રહેશે નહિ પૂજ્ય સંખ્યા ૩૪૦ લાખથીને શોભાવે એવું રૂપેરી પૂકું, આકર્ષાત્ત ઇલાક આર મુંદર બિત્રો, છતાં કિંતુ માત્ર રૂ. ૨-૪-૦ તેમજ:—

સાકરલાલ બુક્ષાખીદાસ.

શુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

રીમીશડ—અમદાવાદ.

સીગાર. સીગારેટના મોટા વેપારી.

દરેક જાતના સીગાર તથા સીગારેટ બીજ કરતાં સસ્તા તેમજ સારા છુટક તેમજ જથ્થાબંધ પુરા પાડીએ છીએ, નમુનાની પેટીની કિંમત ૦-૬-૦ દપાલ ખર્ચે જુદું એકવાર મંગાવી ખાત્રી કરો મોટા વેપારીઓને પોતાના નામના લેખવચાળા ચીફ્ટ બાજબી ભાવે પુરા પાડવામાં આવે છે, પણ વહેવાર નીચેના સીરનામે કરવો.

વ્રજલાલ ત્રીકમલાલ મહેતા.

રીમીશડ—અમદાવાદ.

ધી ગાઠક દુ ઈંગ્લીશ ટીચર.

પોતાની મેળે ઘેર બેઠાં વગર માસ્તરે થોડા વખતમાં અને મહેનતમાં રિતસર અંગ્રેજી શિખવું હોય તો ધી ગાઠક દુ ઈંગ્લીશ ટીચર જરૂર ખરીદજો. અક્ષર જ્ઞાન, તાર, કામળ, અરજીઓ લખતાં વાચતાં શીખવા સાફ આ પુસ્તક ધણુંજ ઉમદા સાધન આ પુસ્તકની અંદર દરેક વિષયની સમજ, એવીજ સાદી અને રીતે આપવામાં આવી છે કે, ગમે તેવા શિષ્યાએ માણસને પણ તે જતાં જરાંજો મહેનત પડતી નથી. બીજાઓની માફક આ પુસ્તકનું જુદા જુદા ભાગો ક્યાં નથી પણ એકજ પુસ્તકની અંદર જરાંજો બે ઉપયોગ બાજતોનો સમાવેશ ધણીજ બહોશીથી કરવામાં આવ્યો છે વધુ તારીફ ન કરતાં એકવાર ચોપડી મંગાવી ખાત્રી કરવા અમે બક્ષામથુ કરીએ છીએ. કી. રૂ. ૧૧ પોસ્ટેજ માફ.

સવા બસો પાનાનું દળદાર પુસ્તક.

જદુ કળા પ્રકાશ.

આ ચમત્કારી પુસ્તકમાં મંત્ર સાધવાની રીત વનસ્પતી સાધન આત્મરક્ષા, વીંછી આદાશીશ, તાવ, નજર, પિશાચ, યક્ષશી, ડા-કાણી, શાકાણી, જુતાદીક કાઢવાના મંત્ર, મુક વાળવાનો મંત્ર, સાપ ઝેર, વિગેરેના મંત્ર, વશીકરણ મંત્ર, વિધિ નવદેવતા. દેવા, કર્ણ પીશાચીની કંગાળ ભૈરવ, ઝાંપડી, અધોર મંત્ર પરવશ કરવા, વનસ્પતિ, વશીકરણ વિદ્યા, વિર સાધવાનો મંત્ર વગેરે સંખ્યા અંધ મંત્રો સમાવેલા છે. તેમજ પાંજરામાં પક્ષીઓ દેખાડવાં; ટાપ માં ફુલ ઉગાડવાં, વિગેરે ધણી જાતના જદુના ખેલો ઉપરાંત શીર્ષા પુજવાના લાભ. જમીનમાં દાટેલું ધન જોવા તથા પાણી ને વાની રીત, મુકમાંથી વસ્તુ કહેવાની રીત, સાપનો મોહરો બનાવવાના રીત; વીંછી ઉતારનાર જદુષ્ટ જડીબુટ્ટી બનાવવાની રીત વગેરે ધણી બાજતો આપવામાં આવી છે. કિ. રૂ. ૧ પોસ્ટેજ ૦-૬-૦ વાં

બુકસેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ.

રીચીરાડ—અમદાવાદ.

